

Taha Husein

DANI

»SVJETLOST« SARAJEVO

1998.

Naslov izvornika:
Tâhâ Husayn, AL-AYYÂM, I-II,
Dâr al-ma'ârif bi Misr, al-Qâhira, 1964.

طه حسين
الأيام ١-٢
دار المعارف مصر، القاهرة، ١٩٦٤

821.411.21-31

Signatura: <i>Taha-ha</i>
Inv. broj: <i>1975</i>

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.411.21-312.6

TÂHÂ, Husayn

Dani / Taha Husein ; [preveo, priredio i
predgovor napisao Esad Duraković.]. – Sarajevo :
Svjetlost, 1998. – 239 str. ; 21 cm. –
(Biblioteka izabranih djela)

Prijevod djela: Dâr al-ma'ârif bi Misr. – Taha
Husein – put između tradicionalizma i tradicije:
str. 5-14. – Izbor iz literature o Taha Huseinu:
str. 237-239

ISBN 9958-10-084-3

Ovo djelo je predviđeno za lekturu Nastavnim planom i programom za srednje škole kojeg je objavilo Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta FBiH.

TAHA HUSEIN – PUT IZMEĐU TRADICIONALIZMA I TRADICIJE

U arapskoj književnosti modernog doba samo jedan pjesnik nosio je laskavu i općeprihvaćenu titulu "princ pjesnika" (*emir al-šu'ara*) i samo jedan prozaist, također u modernom dobu, nosio je laskavi naziv "stup književnosti" (*amid al-adab*). Obojica su Egipćani. Pjesnik se zvao Ahmed Ševki, a prozaist Taha Husein. Osim zajedničke domovine i činjenice da njihove titule nikada niko nije naslijedio, Ševki i Husein nemaju skoro ništa zajedničko, već su se, štaviše, kretali suprotnim polovima u vrijeme kada se arapska književnost na dramatičan način otimala vijekovnom sterilnom tradicionalizmu – u potrazi za autentičnim vrijednostima i kritičkim vrednovanjem književne tradicije.

Za razliku od Ahmeda Ševkija, kao izrazito tradicionalističkog pjesnika, Taha Husein pripada pionirima moderne arapske književnosti koji su cijeli vijek proveli u sukobu s tradicionalizmom, zahtijevajući uspostavljanje vrednosnog sistema u kome će biti adekvatno vrednovana djela koja zahvataju moderno doba i izražavaju senzibilitet savremenog čovjeka. Međutim, nužno je nagovijestiti na samome početku – tome ćemo se vratiti u nastavku izlaganja – da je Taha Husein, kao i mnogi nesumnjivo zaslužni stvaraoci njegova doba, imao određene zablude proistekle iz nekritičkog odnosa prema literaturi i uopće kulturnim vrijednostima Zapada kojima je bio očaran do te mjere da je, poredeći ih s arapskom književnom tradicijom, prema ovoj drugoj znao zauzimati čak negativistički stav. No, naglo i široko otvaranje arapske književnosti prema onoj koju baštini zapadna tradicija očigledno je nužno uključivalo i povremena lutanja, ali – gledano sa današnje distance – već možemo formirati zaključak o plodotvornosti tih intenziviranih međucivilizacijskih dodira.

Taha Husein (1889.-1973.) rođen je u gradiću Magaga, južno od Kaira. U drugoj godini života oslijepio je, i taj tragičan događaj imat će, prirodno, dalekosežne i sudbinske posljedice. Prije svega, time je uveliko određen njegov životni put: većina slijepih mladića opredjeljivala se za hifz i teološke nauke. Tako je i naš autor vrlo rano naučio *Kur'an* napamet (o čemu opširno pripovijeda u *Danima*), a zatim je, već u trinaestoj godini, kročio na drevni univerzitet al-Azhar gdje je započeo studij teologije i jezika. Skoro usputna predavanja iz književnosti, koja je držao profesor al-Marsafi, posebno su privukla njegovu pažnju.

Godine 1908. upisuje se i na Nacionalni univerzitet, koga orijentalisti navode kao Egipatski univerzitet, i tu je bio konačno, za duži period života, opčinjen predavanjima orijentalista, posebno Talijana Nalina, iz oblasti historije arapske književnosti. Autor će kasnije često isticati kako su orijentalisti probudili u njemu interesovanje za studij književnosti, posebno za ovladavanjem naučnom metodologijom u koju nije bio dovoljno upućen ni al-Marsafi, jedan od rjeđih svijetlih likova u *Danima*.

Već 1914. godine Taha Husein je odbranio doktorsku disertaciju, štampanu pod naslovom *Sjećanja na Abu-l-Alaa*. Rad o djelu ovoga (slijepog) klasika arapske književnosti (10.-11. vijek) ocijenjen je kao originalna književnohistorijska studija koja u arapsku metodologiju nauke o književnosti unosi značajne novine. U njoj autor studiozno proučava al-Maarrijev život i njegovu sredinu, i uopće najširi spektar okolnosti koje su djelovale na "formiranje" njegove umjetnosti i filozofije. Time Taha Husein vrlo rano nagovještava kauzalni model tumačenja književnosti koji će kasnije dominirati njegovim studijama.

Zbog izuzetnog uspjeha disertacije, Nacionalni univerzitet donosi odluku da ga pošalje u Francusku na usavršavanje. Premda su njegova interesovanja na Sorboni bila široka (grčki i latinski jezik, te povijest), najviše se bavio sociologijom i filozofijom, pa je na tome univerzitetu, 1917. godine, odbranio drugu disertaciju, posvećenu djelu arapskog historičara i sociologa Ibna Halduna (1332.-1406.) – pod naslovom *Etude analytique et critique de la philosophie d'Ibn Khaldoun* (objavljena u Kairu 1925. godine pod naslovom *Ibn Haldunova socijalna filozofija*). Uz sve to, temeljito je upoznao francusku i antičku grčku književnost, te je po povratku u

Egipat, u predvečerje Prvog svjetskog rata, predavao na Univerzitetu grčku povijest i književnost, objavivši i dvije knjige iz te oblasti – *Kratki izbor iz grčke dramske književnosti* (Kairo, 1920.) i *Sistem Atinjana* (Kairo, 1921.). Prema sudu koji dominira u historiji arapske književnosti, Taha Husein je tim ranim radovima naglašavao vlastitu težnju, koju će kasnije shvatiti kao mladalačku zabludu, da uvjeri arapsku kulturnu javnost kako Arapi treba da baziraju svoju renesansu na antičkoj grčkoj kulturi, jednako kao što su to učinili i Evropljani. Razumije se da je takvo uvjerenje grub previd koji ne uvažava svekoliku različitost tih kultura i tradicija – sve do njihova potjecanja s različitih vrela.

Uviđajući da antička grčka drama ne nailazi na očekivani prijem, Taha Husein se šire otvara francuskoj dramskoj književnosti, te objavljuje rad pod naslovom *Dramska djela nekoliko najpoznatijih francuskih autora* (Kairo, 1924.), prijevode Rasina i drugih francuskih književnika.

Prelaskom na reformirani Univerzitet, Taha Husein preuzima Katedru za historiju arapske književnosti i njegovo ime će već naredne godine postati poznato najširoj arapskoj javnosti – zahvaljujući jednoj studiji posvećenoj arapskoj književnoj tradiciji. Naime, 1926. godine on objavljuje knjižicu od 183 strane, pod naslovom *O prijeislamskoj poeziji*, koja je postala jedna od najznamenitijih knjiga u povijesti novije arapske literature i koja je munjevito pronijela autorovo ime kroz sve orijentalističke krugove u svijetu.

Ova knjiga na radikalno nov način obrađuje stari problem autentičnosti prijeislamske arabljanske poezije, o čemu je, premda na drukčiji način, prvi progovorio čuveni arapski filolog Ibn Sellam al-Džumahi (umro 846.). Taha Husein navodi kako je nužno u izučavanju književne tradicije zanemariti sve što je o njoj ranije rečeno, te da je jedino tako moguće doći do valjanih saznanja. On također naglašava svoju riješenost da u proučavanju književne povijesti dosljedno primijeni Dekartovu naučno-kritičku metodu koja insistira na apriornoj sumnji u sve što je rečeno o određenom predmetu naučnog istraživanja. Rezultati ovako mehaničkog prenošenja metodologije u oblast koja ne može ignorirati sva prethodna iskustva bili su uistinu neočekivano šokantni.

U polaznim postavkama, autor žustro i s punom ozbiljnošću prigovara islamu što umije da veže "ljubav svojih pripadnika", da

su "naši stari" sve potčinjavali njemu, pa su i književnost izučavali samo onako kako to imponira islamu, itd. S ovih pozicija, prijeislamska poezija je, prema uvjerenju Tahe Huseina, u cijelosti izmišljena u islamskom periodu i pripisana historijski nepostojećim pjesnicima.

Istina, problem autentičnosti prijeislamske poezije je veoma star, a u nauci se konačno stalo na stanovište da prijeislamska poezija jest postojala (u usmenoj predaji), ali da su islamski filolozi, koji su je zapisivali tokom osmoga vijeka, vršili izvjesnu "depaganizaciju" te poezije.

Međutim, Huseinov stav o potpunom negiranju prijeislamske poezije, na koju su Arapi neizrecivo ponosni i čija poetika je sudbonosno utjecala na pjesničko stvaralaštvo tokom narednih vijekova, izazvao je pravu buru. U nezapamćenoj polemici učesća su uzeli i advokati, i agronomi, i hemičari, pišući cijele tomove, a reakciju al-asharske uleme teško je i artikulirati.

Jedan detalj iz *Dana* neodoljivo podsjeća na ovo Huseinovo djelo. Naime, on opisuje kako se po povratku sa al-Azhara suprotstavljao cijelom svome okruženju i uvjerenjima – tjeran snažnom potrebom da izađe iz sjenke starijega brata i da uđe u sami centar pažnje.

Uočavajući domete te svoje knjige, Taha Husein je već naredne godine objavio njeno znatno prerađeno izdanje, pod naslovom *O prijeislamskoj književnosti*, u kojoj su cijela poglavlja izostavljena i dodata druga.

Nakon toga perioda, Taha Husein piše autobiografsko djelo *Dani*, objavljuje eseje po časopisima, a 1933. godine izlazi njegova znamenita studija o dvojici najvećih egipatskih pjesnika, o Hafizu i Ševkiju, koji se predstavljaju kao antipodi u tom smislu što je prvi pjesnik koji izražava vlastito vrijeme, a drugi je anahroni, tradicionalistički bard.

Među značajnijim djelima iz tog vremena je i "romansirana" biografija poslanika Muhammeda koju arapski historičari književnosti ocjenjuju kao djelo u kome se prvi put književnoumjetnički transponira Poslanikova biografija, pri čemu je autor oprezno i uspješno izbjegavao deformiranje povijesno utvrđenih događaja i ličnosti. Djelo se pojavilo pod naslovom *Na margini biografije* (prvi dio izdat 1935., drugi 1936. i treći 1938. godine).

Velik dio historičara arapske književnosti smatra da je Huseinovo djelo *Uz al-Mutenebbija* (Kairo, 1936.) krajnji domet njegovih književnohistorijskih studija i književne kritike u povijesti arapske književnosti uopće.

Među šezdeset i sedam bibliografskih jedinica Tahe Huseina, u kojima preovlađuju književnohistorijske i književnokritičke studije, valja spomenuti i nekoliko književnoumjetničkih djela: romane *Zov al-karavana* (Kairo, 1934.), *Književnik* (Kairo, 1935.), *Izgubljena ljubav* (Kairo, 1943.), *Šehzadini snovi* (Kairo, 1943.), *Stablo bijede* (Kairo, 1944.), te zbirku kratkih priča *Paćenici na zemlji* (Kairo, 1949.) i novelu *Šta je iza rijeke* (1946.-47.).

Teško je odlučiti koji su najznačajniji događaji i primljena priznanja u Huseinovoj izuzetno bogatoj biografiji, pored onih koja smo već spomenuli. U najkraćem, bio je dugogodišnji rukovodilac Filološkog fakulteta u Kairu, umjetnički savjetnik Ministarstva za obrazovanje i nauku, rektor Aleksandrijskog univerziteta koga je i osnovao, ministar obrazovanja i nauke, itd. Godine 1940. izabran je za člana Akademije nauka u Kairu čiji je predsjednik bio sve do smrti.

U svijetu je također veoma cijenjen. Dodijeljen mu je počasni doktorat nauka u Francuskoj, Španiji, Italiji, te čitav niz odlikovanja po arapskim zemljama. Kandidiran je za Nobelovu nagradu za književnost, a dan uoči smrti dobio je Nagradu Ujedinjenih naroda za doprinos ostvarenju i zaštiti prava čovjeka. Smrt ga je pretekla za jedan dan te nije otputovao u Njujork na uručenje nagrade – umro je 26. oktobra 1973. godine. Predsjednik Sadat naredio je da se ukopa uz najviše državne počasti.

O djelu Tahe Huseina za njegova života uglavnom se nije mirno razgovaralo i pisalo: jedni su ga odlučno osporavali, a drugi su ga bezrezervno podržavali. Da bi se lakše razumjela ta oštra polarizacija, kao i samo Huseinovo djelo čija angažiranost je uistinu očigledna, nužno je imati u vidu da je ovaj autor djelovao i stvarao, takoreći, na razmeđu epoha – tačnije, u vrijeme intenzivirane penetracije zapadne kulture na arapsko-islamski Istok koji je vijekovima bio opčinjen vlastitom raskošnom prošlošću, pa i književnom tradicijom. Opčinjenost prošlošću, čiji sjaj uopće nije upitan, manifestirala se u "stvaralaštvu" kao jalovi tradicionalizam čije prevladavanje se ukazivalo nužnim Tahu Huseinu i njegovim savremenicima.

Agresivan orijentalistički pristup tome svijetu osjećao je tu nužnost promjena kao izvanrednu priliku za vlastito djelovanje, pa se mladim arapskim intelektualcima formata i senzibiliteta jednoga Tahe Huseina znao opsjenarski predstavljati kao potpuno novo i superiorno iskustvo o nauci i umjetnosti uopće. Zbog toga su se znameniti ljudi u arapskom svijetu često preširoko otvarali vrijednostima zapadnog civilizacijskog kruga, nekritički kontrastirajući te vrijednosti u odnosu prema vlastitoj tradiciji; sâmō razlikovanje vršeno je na štetu orijentalno-islamske kulture. Prema tome, predominantan tradicionalizam bio je razložno iritirajući, ali se već danas može ocijeniti afektivnom i naučno neutemeljenom odluka da se, naprimjer, čak i prijeislamska poezija proglasi pukom izmišljotinom zarad tzv. interesa islama, ili – vrijeme je pokazalo kako je zabluda uvjerenje da arapsku renesansu treba utemeljiti na antičkoj grčkoj kulturi, te da arapska dramska književnost treba da se inspirira grčkom mitologijom. Srećom, Taha Husein je, kao i mnogi drugi značajni savremenici, shvatio svoje zablude podsticane i ideologijom orijentalizma koji se prema predmetu svoga ispitivanja odnosio kao prema egzotici, ali valja reći i to da djelovanje njihovih mladićkih radova nije ni danas sasvim prestalo u arapskom svijetu.

Želimo reći da u vrijeme pojavljivanja Huseinovih radova – u to sudbinski nemirno doba – nije bilo moguće izvršiti objektivno, bolje reći: intersubjektivno vrednovanje njegovog djela. Danas, nakon izvjesne vremenske distance, pružaju nam se znatno bolje mogućnosti za valjanu valorizaciju.

U pozitivne "efekte" djelovanja Huseina i njemu savremenih istomišljenika možemo ubrojati vrlo bujan razvoj umjetničke proze koje nije ni bilo u klasičnoj arapskoj književnosti u strogom značenju. Taha Husein i savremenici zagovarali su romanesknu formu koju su i sami pisali, ali je ona od njihovog vremena do danas prevalila ogroman put, mjereno "razdaljinama" koje valja prevaliti od začetaka do međunarodnog priznanja najvišeg ranga – Nobelove nagrade za književnost Nagibu Mahfuzu. Kratka priča u arapskoj književnosti danas se također njeguje s velikim uspjehom, a i dramska književnost, premda ne uspijeva pratiti spomenute prozne vrste, predstavlja zapažen oblik književnog stvaralaštva.

Prema tome, pobuna protiv tradicionalizma znala se ispoljavati i kao negativistički odnos prema tradiciji, ali se može preći preko

toga ako se imaju u vidu dometi pobune čije perspektive još nisu zasvođene.

Taha Husein pripada autoritetima koji su to postali zahvaljujući književnohistorijskim studijama, književnoj kritici i publicističkim radovima više nego svojim književnoumjetničkim djelima, premda se čini potrebnim naglasiti da je taj simultani stvaralački rad djelovao komplementarno i u istome pravcu – otvaranju nove epohe u povijesti arapske književnosti.

U književnohistorijskim studijama Taha Husein je, kao što smo već rekli, njegovao kauzalni model čijoj zamci nije uspio sasvim izbjeći. Naime, naglašavajući značaj tzv. društvenohistorijskih okolnosti u kojima su se stvarala djela koja Taha Husein izučava, bio je sklon naglašavati jednosmjerno djelovanje tih okolnosti, do one mjere kada se autor i njegovo djelo javljaju kao *posljedice* svojih društvenohistorijskih "uzroka", ili silnica koje su ih određivale. U povijesti arapske nauke o književnosti takav metodološki pristup jest nov, ali nije i potpuno valjan, jer previđa značajnu pojavu da u dijalektičkom odnosu autora, odnosno njegovog djela s vremenom u kome nastaje, i veliki autori i njihova djela imaju značajnog utjecaja na stvarnost u kojoj nastaju. No, vjerovatno je bilo nužno, u povijesnom slijedu, preći put od nekreativne kritike i teorijski nesmišljenog sistema vrijednosti preko kauzalnog modela do tumačenja artefakta u duhu imanentnih pristupa kakve zatičemo, na primjer, u radovima Ibrahima Džebre (1920.-1994.).

Što se tiče umjetničkih tekstova Tahe Huseina, u njima je naglašena nota dokumentarnosti. Ukoliko je to i razumljivo u autobiografskom djelu *Dani*, s obzirom na žanrovsko određenje djela, dokumentarnost u drugim njegovim književnoumjetničkim tekstovima ne može biti u istoj mjeri očekivana bez uvida u "širi kontekst" u kome su nastajali, odnosno bez upućenosti u opća iskustva novije arapske književnosti.

Naime, Huseinovo osjećanje potrebe za angažiranjem književnosti, što je jedno od temeljnih pitanja moderne arapske književnosti uopće, isprovocirano je, s jedne strane, klasicističkom samodovoljnošću umjetnosti, a – s druge strane i u isti mah – vrlo teškim socijalnim stanjem u Egiptu njegova doba. Zato su roman *Stablo bijede* i zbirka priča *Paćenici na zemlji* napisani kao svojevrsna potresna svjedočanstva o društvenim zbivanjima i socijalnom stanju

u Egiptu, s autorovom intencijom da se dâ tzv. objektivna kritika toga stanja s krajnjim ciljem poziva na pozitivne promjene. Ovu vrstu proze mogli bismo, premda uz izvjesne ograde, uvrstiti u rane arapske prozne vrste pisane realističkim stilskim kompleksom, s povremenim nagovještajima naturalizma, iako ovaj posljednji nikada nije imao šireg odjeka u arapskoj književnosti.

Nisu samo prozne vrste korištene za angažiranje književnosti, već se u to vrijeme zbivaju vrlo značajne promjene u arapskoj književnosti uopće, dakle i u poeziji, promjene za koje danas možemo reći da su imale renesansni značaj. Pri tome valja reći da se arapska renesansa (*al-nahda*) nije "zabila" orijentiranjem na antičku grčku kulturu, kako je u početku zahtijevao i Taha Husein, već kritičkim ispitivanjem vlastite prošlosti i otvaranjem za iskustva svjetske književnosti. Kao nekada u davnoj prošlosti, Arapi su se i u moderno doba pokazali kao narod koji ima izuzetan dar da uči od drugih kultura i civilizacija. Taha Husein je, dakle, stvarao u širokom frontu prevladavanja tradicionalizma, jer u njegovo vrijeme u Egiptu djeluju, na polju književnosti, znameniti al-Akkad (1889.-1964.), al-Mazini (1890.-1947.) i Abdurrahman Šukri (rođen 1886.), grupe *Divan* i *Apolo*, a u Libanu i Siriji čitav niz književnika sličnih uvjerenja i orijentacije. Tu je, razumije se, i grupa izvanrednih arapskih književnika u SAD (*mahdžer*), predvođenih Džubranom (1883.-1931.) i Nuajmom (1889.-1988.).

Prema tome, Taha Husein pripada stvaraocima koji su afirmirali nove književne vrste, ili su još uvijek dominantnoj poeziji nametnuli kriterij *umjetničke iskrenosti* koja podrazumijeva u prvome redu adekvatno zahvatanje savremenog svijeta i, u skladu s tim, izražavanje autorove psihičke zbilje, čime se osigurava nužni individualitet književnog umjetničkog djela, nasuprot podražavalačkom karakteru tradicionalističke poezije.

U grupi ovih književnika i izučavalaca književnosti Husein se ističe književnohistorijskim studijama, tačnije originalnim metodološkim pristupom tradiciji prema kojoj se vrednuje i tekuća književna produkcija.

Huseinovo djelo *Dani* također predstavlja značajnu novinu, budući da je do objavljivanja ovog djela autobiografski žanr skoro nepoznat arapskoj književnosti. *Dani* su prevedeni na mnoštvo jezika u svijetu, a na arapskom jeziku su doživjeli čitav niz izdanja.

Razložno se postavlja pitanje šta ih čini tako popularnim, budući da se, prema našem uvjerenju, ne mogu uvrstiti u vrhunska stilska ostvarenja moderne arapske književnosti. (Pri čitanju *Dana* i ocjeni njegovih stilskih vrijednosti, korisno je imati u vidu da djelo nije pisano u uobičajenom značenju te riječi, već ga je slijepi autor diktirao.)

Čini se da postoje tri osnova razloga za interesovanje za ovo djelo – razlozi koji su u čvrstoj uzajamnoj vezi.

Prvo, Tahī Huseinu je njegov cjelokupni opus osigurao ogroman publicitet u arapskom svijetu, i u svijetu uopće, pa je prirodno zanimanje za njegovo *autobiografsko* djelo od koga se očekuje više biografska, *dokumentarna* informativnost o jednoj od najznačajnijih pojava u modernom arapskom svijetu.

Drugo, budući da je riječ o autobiografiji tako znamenite ličnosti koja je živjela i stvarala u vrijeme sudbonosnih promjena u Egiptu i arapskom svijetu uopće, od ovoga njegovog djela očekuje se autentično "svjedočanstvo" o tome dobu – iz pera jednoga od najpoznatijih njegovih aktera. Takva očekivanja autor nije iznevjerio, što je treći razlog zanimanja za *Dane*.

Treći razlog, dakle, jest sumorna atmosfera u ovome djelu, i o tome je potrebno reći nešto više.

Uvažavajući princip otvorenosti književnog djela – otvorenosti za svaki valjan prijem koji se kreće u horizontima samoga djela – naš neotklonjiv "dojam" o njemu je odsustvo topline i svijetlih tonova, čak i u doba autorova djetinjstva i pretpostavljene zavičajne smirenosti.

Sumorna junakova zbilja, njegova neobično tegobna svakodnevnica, svakako je u čvrstoj vezi s činjenicom da, kao slijepac, svijet doživljava drugim čulima i, prema tome, drukčije od ostalih. U svakom slučaju, to je dimenzija koja može obogatiti čitaочеvo iskustvo, s pravom očekujući "razumijevanje" za specifično doživljavanje svijeta.

Međutim, bespoštedna kritika al-Azhara i tradicionalnih znanosti koje su se na njemu izučavale – što zauzima centralno mjesto u djelu, tako da imamo dojam da je i pisano radi toga – gruba je do te mjere da u čitaocu izaziva zebnju. Kritika tradicije u čijem okrilju je dječak rastao i obrazovao se toliko je surova da je autor, rugajući joj se s velikim žarom, pogasio sve moguće izvore topline

i u vlastitome djetinjstvu koje nam predstavlja beznadežno negativnim emocijama – kao carstvo studeni. Čak i hifz – učenje *Kur'ana* napamet – koga je autor savladao vrlo rano, a što je uvijek bio vrlo značajan događaj u porodici i u životu hafiza, predstavljen je izrazito negativnim tonovima, kao intelektualni napor dostojan prezira i osude. Slikajući svoj negativistički odnos prema *Kur'anu*, autor ide tako daleko da rimovanu gramatiku arapskog jezika (koga je normirao upravo *Kur'an*), *al-Alfijju*, ističe kao djelo koje je neuporedivo superiorno nad kur'anskim tekstom.

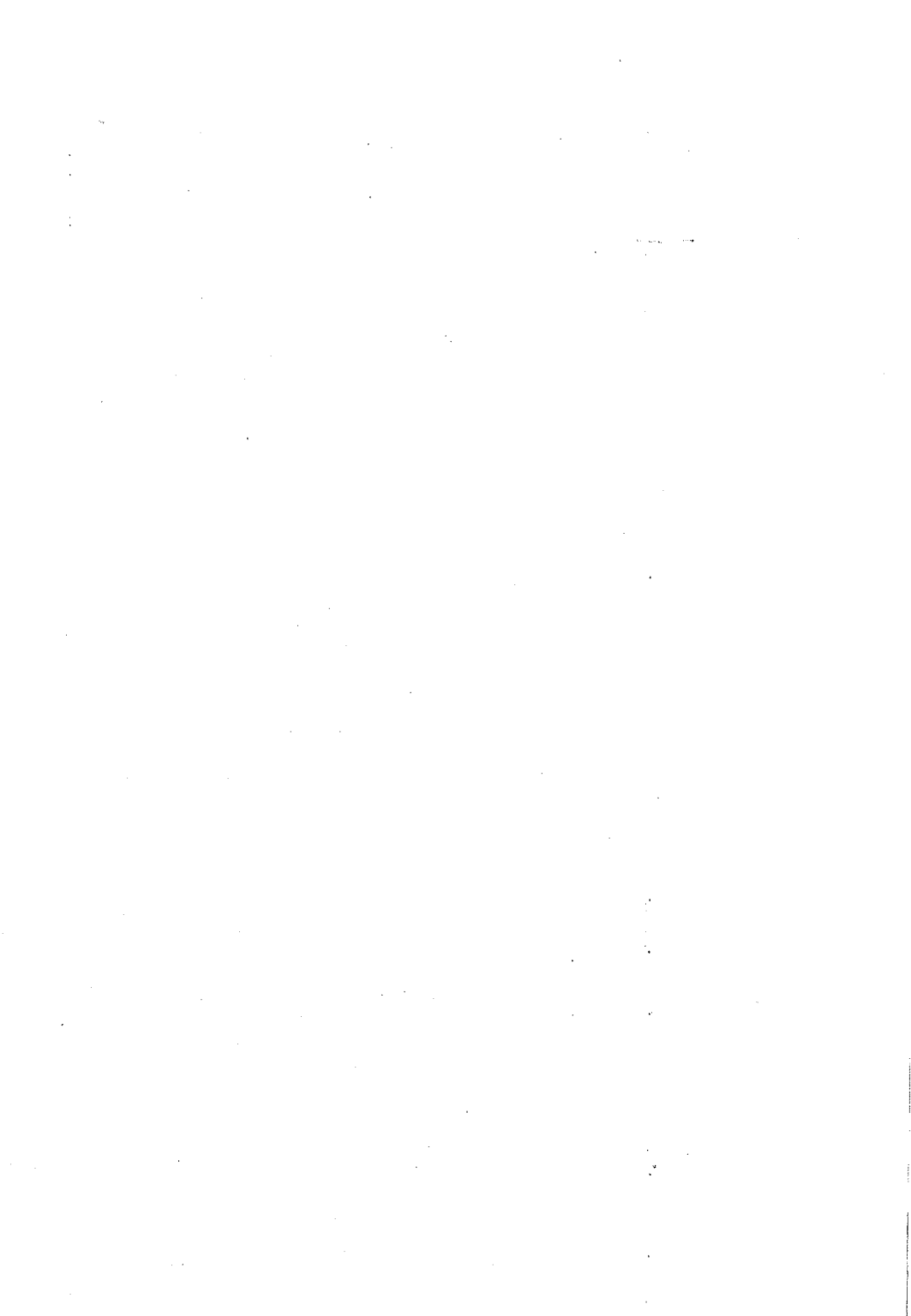
U *Danima* nigdje nema spomena o tome da je Taha Husein kasnije korigirao svoj odnos prema *Kur'anu*, jer je shvatio da *Kur'an* ima izvanredne, egzemplarne književne vrijednosti, da je on sačuvao arapski književni jezik, te da je i sam Taha Husein postao to što jest zahvaljujući ranom i permanentnom odnosu s *Kur'anom*. Ove činjenice su poznate specijalistima, ali "običnom" čitaocu *Dana* nude se ozbiljne mogućnosti da formira negativan stav prema *Kur'anu* i hifzu, ne znajući da je kasnije i sam autor shvatio svoje rane zablude.

Negativan odnos prema *Kur'anu* uglavnom potječe iz orijentalističkih krugova (pod čijim utjecajem je i autor bio neko vrijeme) ne samo zbog religijskih razloga, jer su brojni oni koji zagovaraju dokidanje arapskog književnog jezika – a čuva ga upravo *Kur'an* – i uvođenje brojnih dijalekata. Prema tome, izvjesni ljudi u svijetu znaju da *Kur'an* nije samo izvor i bastion arapskog relativnog religijskog jedinstva, već je on u isti mah garant arapskog lingvističkog jedinstva, a oduzimanje tako snažnih uporišta tome dijelu svijeta i njegovoj kulturi bilo bi katastrofalno.

Taha Husein je to naknadno shvatio, a vjerujemo da ovo upozorenje neće biti naodmet čitaocu koji u *Danima* ne može ni nazrijeti Huseinovu evoluciju.

Esad DURAKOVIĆ

PRVI DIO

Ne pamti kojeg dana je to bilo. Ne može ga smjestiti ni u mjesec niti u godinu, kako je to Allah odredio; nije u stanju sjetiti se tačno ni u koje doba dana to bijaše, već ga može samo približno odrediti.

Sve mu se čini da to bijaše zorom ili poslije akšama onoga određenog dana. Vjeruje da je tako, jer pamti kako mu je upravo tada lice pomilovao pomalo prohladan zrak iz koga nije sasvim nestala sunčeva jara. Bit će da je tako, jer iako uistinu nije spoznao svjetlost ni tminu, skoro da je osjetio pri izlasku iz kuće kako ga je zapljusnula tiha i smirena, blaga svjetlost preko čijih rubova već nadiraše tama. Izgleda da je baš tako, jer pamti da oko sebe nije osjećao vrevu u času kada ga je pomilovao taj zrak, već samo kretnje koje prati buđenje iz sna, ili odlazak na spavanje. Ako mu je i ostalo u živome sjećanju nešto iz toga doba dana, nešto u šta nema nikakve sumnje, onda je to ograda od trske koja se nalazila pred njim, a bijaše udaljena od kuće jedva nekoliko koraka. Sjeća se ograde kao da ju je jučer vidio. Pamti da je trska u ogradi bila viša od njega, tako da je bilo teško preći je. Pamti i to da je trska u ogradi bila gusta, stisnuta jedna uz drugu, tako da se kroz nju nije mogao provući. Najzad, prisjeća se da se ograda od trske protezala s lijeve strane u beskraj, a sa desne do samoga kraja ovoga dijela svijeta. Međutim, "kraj svijeta" bijaše blizu – svršavao se kanalom koga je upoznao kada je

porastao i koji je u njegovome životu, tačnije u njegovoj mašti, odigrao značajnu ulogu.

Sjeća se svega toga. Pamti kako je zavidio zečevima koji su izlazili iz kuće isto kao što je i on izlazio, pa su preskakali ogradu jednim skokom, ili se provlačili između trski i odlazili da grickaju zelen iza ograde. Naročito se sjeća kupusa.

Prisjeća se kako je volio izlaziti iz kuće kada sunce zađe i ljudi večeraju, pa bi se naslanjao na tu trščanu ogradu i sasvim se prepuštao mislima, sve dok ga u stvarnost ne bi vratio glas pjevača koji je sjedio nedaleko od njega, na lijevoj strani. Tada bi se oko pjevača okupljali ljudi, a on bi, neobičnom i ugodnom melodijom, počinjao kazivati im o Abu Zejdu, Halifi i Dijabu.¹ Ljudi su šutjeli, ukoliko ih ne ponese uzbuđenje ili ih podstakne strast, pa zahtijevaju da im nešto ponovi, raspravljaju i prepiru se. Pjevač bi ušutio dok se slušaoci ne smire, što je znalo potrajati kratko a katkad i dugo, a zatim bi tražili da pjevač nastavi omamljujuće kazivanje, tonom koji se gotovo nije ni mijenjao.

Sjeća se da je noću uvijek zauzimao svoje mjesto uz ogradu, obuzet bolnim osjećanjem, jer je znao da će mu biti uskraćeno slušanje pjevača čim ga sestra pozove u kuću, a on odbije da poslušaju. Tada sestra izlazi i vuče ga za odjeću dok se on otima, te ga sestra uzima u naručje kao da je slamka i nosi ga tamo gdje ga je uspavljivala, na tlu. Polagala je njegovu glavu na majčino krilo, a ova bi se nadosila nad njegove obnevidjele oči, otvarala jedno po jedno i sipala u njih nekakvu tečnost koja ga je peckala, ali od nje nikakva hajra nije bilo. Iako je trpio bol, nije se žalio niti je plakao, jer nipošto nije htio biti plačko i mlakonja kao njegova najmlađa sestra.

Potom su ga prenosili u ugao male sobe i sestra ga je uspavljivala na hasuri prekrivenoj ćebetom. Pokrivala ga je drugim ćebetom i ostavljala ga neizmjerno tužnog. Tada bi naprezao sluh, kao da će provaliti zid, ne bi li do njega doprli

1) Nacionalni junaci koje slavi usmena predaja.

opojni napjevi koje je pjevač ponavljao na meraji, pod vedrim nebom. Najzad ga obuzme san i ne osjeća više ništa. Onda se probudi dok drugi spavaju. Braća i sestre oko njega, pokriveni, snažno hrču, a on krišom i neodlučno zbacuje sa sebe pokrivač. Nije volio spavati otkrivena lica, jer je vjerovao da će, ukoliko noću otkrije lice ili izvuče neki ud ispod pokrivača, neizbježno postati plijen jednoga od mnogih zlih džina koji žive po kući, po budžacima i prikrajcima, a sklanjaju se pod zemlju čim sunce grane i čeljad se pokrene. Kada sunce zamakne u svoju pećinu i ljudi se sklone u postelje, kada se svijeće ugase i glasovi umuknu, ti ifriti izlaze ispod zemlje i sve preplave svojom živošću i nemirom, šaputanjem i kricima.

Često se budio osluškujući pjevanje pijetlova i kokodakanje kokoški, pa se upinjao da razazna te raznovrsne zvuke – neki su zaista potjecali od pijetlova, ali su neki potjecali od zlih džina koji su se pretvarali u pijetlove oponašajući ih radi zabave i prijevare. Nije pridavao značaja tim zvucima niti ih se plašio, jer su dopirali izdaleka, ali se silno plašio drugih zvukova koje je jedva i s mukom razaznavao. Neki su, jedva čujni, dopirali iz sobnih ćoškova, a neki su podsjećali na pištanje kipućeg lonca; jedni su podsjećali na lagahno kretanje namještaja kojeg neko pomiče, a drugi na kršenje drveta ili lomljenje grane.

Smrtno se plašio nepoznatih bića koja je zamišljao kako stoje na sobnim vratima potpuno ih ispunjavajući, a onda se počinju primicati različitim kretnjama koje pomalo podsjećaju na kretnje sufija u vrijeme zikra. Vjerovao je da mu je jedina utvrda pred svim tim strahotnim prikazama i nepodnošljivim zvucima pokrivač pod koji se zavlacio od glave do pete, ne ostavljajući čak ni rupicu za zrak. Vjerovao je da će ifrit, ostavi li pod pokrivačem makar jednu rupicu, kroz nju provući ruku sve do njegova tijela i ščepati ga.

Tako je bdio noću, strahujući i uznemiren, sve dok ga ne savlada san koji je kratko trajao. Budio se rano, tačnije – budio se zorom, probdjevši veći dio noći obuzet tim silnim

strahovima od ifrita. Kada do njega dopru glasovi žena što na povratku kućama, s posudama napunjenim na kanalu, pjevaju *Bože, ja' noći, Bože*, znao je da je svanulo, te da su se zli džini spustili u svoja staništa duboko pod zemljom. Tada bi se on pretvarao u ifrita i počinjao bi sam sebi govoriti krupnim glasom, recitirati ono što je zapamtio iz pjevačeva kazivanja, zadirivati braću i sestre oko sebe sve dok ih, jedno po jedno, ne razbudi. Tada bi se dizala galama i pjesma, žamor i cika, koji su prestajali tek kada šejh¹ ustane i zatraži ibrik da uzme abdest. U tome času glasovi umuknu i pokreti zamru – dok šejh uzme abdest i klanja namaz, dok prouči vird² i popije kahvu pa krene na posao. Čim zatvori vrata, svi skaču iz postelja i razmile se po kući vičući i igrajući se, miješajući se sa svim pernatim i četveronožnim stanarima kuće.

1) *Šejh* u doslovnom prijevodu znači *stari čovjek*. Međutim, u većini slučajeva, tako se oslovljavaju ljudi prema kojima se želi ispoljiti poštovanje. Ovdje se *šejh* odnosi na junakova oca, ali se istom titulom oslovljavaju i univerzitetski profesori.

2) *Vird* je neobavezan namaz, učenje *Kur'ana* ili dova.

II

Bio je siguran da se svijet na desnoj strani završava kanalom od koga ga je dijelilo jedva nekoliko koraka. Zašto ne bi bilo tako kada već nije mogao vidjeti koliko je širok kanal, niti je mogao procijeniti da je širok tek toliko da bi spretan dječak bez po muke skočio s jedne obale na drugu. Također nije mogao znati da se život ljudi, životinja i bilja nastavlja iza kanala, kao da ga i nema, niti je znao da čovjek može preći kanal i kada je pun vode a da mu voda ne dopre ni do pazuha. Nije znao da je povremeno nestajalo vode u kanalu, te se pretvarao u dugačak rov u kome su se igrala djeca, tražeći po mehkome dnu zaostale ribice uginule usljed povlačenja vode.

Nije slutio ništa od svega toga, ali je znao pouzdano, bez trunke sumnje, da je kanal poseban svijet, nezavisan od onoga u kome je on, te da u njemu žive svakojaka i neobična bića koja je jedva moguće izbrojati – krokodili što halapljivo žderu ljude, začarana stvorenja koja žive pod vodom dok je dnevne svjetlosti i za vrijeme mrkle noći, a samo za vrijeme izlaska ili zalaska sunca izrone da udahnu zraka i tada predstavljaju opasnost za djecu, a za odrasle muškarce i žene nesreću. Među tim bićima ima dugih i širokih riba koje prožderu dijete čim ga zgrabe. Neka djeca su imala sreću da u njihovim utrobama nađu čarobni prsten – baš onaj koga čovjek stavi na prst, a istoga trenu k njemu hitaju dva džina-sluge i ispunjavaju mu sve želje. To je onaj prsten koji je zapečatio Sulejman¹, potči-

njavajući sebi na čudesan način džine i vjetar, i sve prirodne sile koje je htio. Koliko li je samo želio da padne u kanal ne bi li ga progutala neka od tih riba, pa da se domogne prstena u njenoj utrobi – taj prsten mu je bio prijeko potreban! U najmanju ruku, žudio je da ga jedan od te dvojice džina ponese iza kanala da bi spoznao neka tamošnja čuda. Međutim, silno se plašio onoga što bi se zbivalo prije nego što dospije do mubareć-ribe.

Uostalom, nije mogao istraživati obalu kanala na većoj dužini, jer je ona za njega predstavljala opasnost sa obje strane. Na jednoj strani su bile Adevije, ljudi iz Gornjega Egipta koji su živjeli u velikoj kući pred čijim vratima su uvijek stajala dva golema psa neprekidno lajući i o kojima su ljudi stalno pričali – prolaznik im je mogao umaći samo krajnjom mukom i naporom. Na drugoj strani nalazili su se šatori u kojima je boravio beduin Said o kome se govorkalo kao o opakom i teškom čovjeku, te o njegovoj sklonosti da proljeva krv. Njegova žena Kavabisa, koja je na nosu nosila veliku zlatnu halku, dolazila je kući našega junaka i povremeno ga ljubila, nanosila mu bol svojom halkom i plašila ga. Silno se bojao da krene na desnu stranu i da bude izložen psima Adevija, ili da krene lijevo i suoči se s opakošću Saida i njegove žene Kavabise.

Ipak je u tome malom svijetu, ograničenom sa svih strana, nalazio sebi igru i zabavu tokom cijeloga dana. Dječije pamćenje je čudesno, bolje reći – čudesno je ljudsko pamćenje kada pokušava prizvati zbivanja iz djetinjstva, jer neke događaje oživljava kristalno jasno, kao da ga od njih ne dijeli duže vrijeme, a neke briše kao da ih uopće nije ni bilo.

Naš junak se sjeća ograde i farme što se prostirala iza nje, kanala kojim se dunjaluk završavao, Saida i Kavabise, Adevijinih pasa, ali se uzalud upinje da se prisjeti šta se sa svima njima zbilo – kao da je jedne noći zaspao, a kada se

3) Božiji poslanik Sulejman (Solomon) o čijem čarobnom prstenu postoje brojna predanja, a u kome su zatočene moći nad džinima i drugim stvorenjima. Njegov prsten česta je tema i u *Hiljadu i jednoj noći*.

probudio, više nije vidio nikakvu ogradu ni farmu, Saida ni Kavabisu, već su na njihovom mjestu stajale kuće i uređene ulice što se spuštaju do mosta na kanalu, protežući se na kratkom rastojanju od sjevera ka jugu. Sjeća se mnogih muškaraca i žena koji su živjeli u tim kućama, i pamti djecu što su se igrala po tim ulicama.

Sjeća se kako je mogao hodati lijevo i desno obalom kanala, ne plašeći se Adevijinih pasa, ili grubosti Saida i njegove žene. Pamti kako je sahate provodio na obali, sav sretan zbog recitacija pjesnika-pjevača Hasana koji je, zahvaćajući vodu za natapanje svoje njive na drugoj obali kanala, recitirao pjesme o Abu Zejdu, Halifi i Dijabu. Sjeća se kako je često na ramenima jednoga od braće prevaljivao kanal, za šta mu nije bio potreban čarobni prsten, da je više puta odlazio iza kanala, tamo gdje rastu dudovi, te kako je jeo njihove ukusne plodove. Pamti i to kako se često znao zaputiti na desnu stranu obale, sve do učiteljeve bašče gdje je opet, ne jednom, jeo jabuke, često brao nanu i bosiljak. Međutim, nikako nije bio u stanju sjetiti se kako se sve preobrazilo, kako se krajolik iz toga prvobitnog promijenio u ovo novo stanje.

III

Bio je sedmi među trinaestero djece istoga oca, a peti od jedanaestero djece iste majke. Osjećao je da u tome velikom broju mladih i djece njemu pripada naročito mjesto, mjesto kojim se izdvaja među braćom i sestrama. Je li bio zadovoljan time? Ili je patio zbog svoga naročitog položaja? Zapravo, nije mu bilo sasvim jasno. Istina je da ni sada ne može pouzdano suditi o tome. Osjećao je da je majka prema njemu nježna i brižna, a otac blag i prijateljski raspoložen, dok su braća s njim bila pomalo oprezna u razgovoru i ophođenju. Ipak, uprkos majčinoj blagosti i brižnosti, katkad je osjećao da je zapostavljen, a ponekad je doživljavao i njenu grubost. Premda je otac bio mehak i blag prema njemu, znao ga je i on povremeno zapostaviti. Obazrivost braće i sestara vrijeđala ga je, jer je u tome vidio nekakvo sažaljenje pomiješano s omalovažavanjem.

Međutim, uskoro mu je sve postalo jasno. Osjetio je da su drugi ljudi u prednosti, da su braća i sestre kadri ono što on nije, da mogu raditi ono što on ne može. Primijetio je kako majka dopušta braći i sestrama stvari na koje njega upozorava kao na opasnost, a to ga je ljutilo. Ipak, uskoro se ljutnja preobrazila u neizmjernu i nijemu sjetu, jer je slušao kako opisuju štošta o čemu on nije ništa znao, te je shvatio da oni vide nešto što on ne vidi.

Oduvijek je bio toliko znatiželjan da ni od čega nije zazirao da bi otkrio nepoznato. To ga je stajalo mnogo truda i zadavalo mu bola. Međutim, jedan događaj postavi granicu njegovoj znatiželji, ispunivši mu dušu stidom koga se ni do danas nije oslobodio. Naime, večerao je s braćom i ocem, dok je majka, kao i obično, nadzirala svečanost objeda, dajući uputstva poslužitelju i sestrama koje su mu pomagale oko sofre. On je jeo kao i svi ostali. Međutim, odnekud mu pade na pamet nešto čudesno: Šta bi bilo ako zalogaj uzme objema rukama umjesto jednom, kao što uvijek čini? Šta ga sprečava da pokuša? Ništa! Tako on uze zalogaj objema rukama, umoči ga u zajedničku posudu, pa ga prinese ustima. Braća prasnuše u smijeh, a majka zamalo zaplaka. Onda otac reče smirenim i tužnim glasom:

– Tako se ne uzima zalogaj, sinko!

Nakon, toga, nije znao kako je proveo noć. Od tada je njegovo kretanje bilo ograničeno izvjesnim uozbiljenjem, sažaljenjem i neizmjernim stidom. Tada je spoznao da ima jaku volju, jer je u to vrijeme sam sebi zabranio izvjesne vrste jela i nije ih kušao sve dok nije navršio dvadeset i petu godinu života. Odrekao se čorbe, riže i svih drugih jela koja se uzimaju kašikom, jer je bio svjestan da kašiku ne koristi valjano, a nije podnosio da mu se braća smiju i da majka plače, ili da mu otac dijeli lekcije smirenim i sjetnim glasom.

Taj događaj pomogao mu je da dokraja shvati anegdotu o Abu-l-Alau al-Maarriju.¹ Naime, taj književnik je jednoga dana jeo med pa se, i ne znajući za to, pokapao po prsima. Kada je otišao na čas, jedan njegov učenik mu je rekao: "Gospodine, jeli ste med?" Učitelj je hitro stavio ruku na prsa, govoreći: "Jesam, prokleta bila proždrljivost!" Od tada se odrekao meda za cijeli život.

Taj događaj pomogao mu je da potpuno shvati ponašanje Abu-l-Alaa koji se krio za vrijeme jela čak i od svoga sluga. Naime, objedovao je u jednome podzemnom skrovištu, a slugi je naređivao da mu upravo tu priprema hranu i da onda izađe, da ga ostavi samoga – kako bi uzimao šta mu se prohtije. Priča se da su njegovi učenici jednom prilikom razgovarali o tome kako je ukusna alepska lubenica, pa se učitelj potrudio da pošalje nekoga u Alep da kupi lubenice. Svi su jeli lubenicu, a sluga je sačuvao jedan komad i stavio ga u njegovo skrovište. Međutim, izgleda da ga nije metnuo na mjesto gdje je obično stavljao hranu za šejha, a ovome je bilo neugodno da pita za svoj komad lubenice, te je ona ostala tamo sve dok nije struhla. Tako je šejh nije ni okusio.

Naš junak je potpuno shvatio ove zgrade iz Abu-l-Alaova života, jer je sebe prepoznao u njima. Silno je želio, kao dijete, da se osami za vrijeme jela, ali se nije usuđivao pred porodicom izraziti tu želju! Ipak se često osamljivao dok je jeo neka jela. Činio je to naročito u vrijeme ramazana i tokom praznika, kada su se svi ukućani služili raznim vrstama slatkiša. Međutim, oni su ih jeli kašikama, a on je odbijao da slatkiše jede za sofrom. Majci je teško padalo njegovo odbijanje, pa mu je izdvajala zdjelu i ostavljala ga samog u posebnoj prostoriji, zatvarajući ga da niko ne bi mogao gledati kako jede.

1) Jedan od najčuvenijih pjesnika i prozaista klasične arapske književnosti (umro 1058. godine). Al-Maarri je bio slijep a i autor *Dana*, koji je također bio slijep, mnogo kasnije objavit će doktorsku disertaciju o al-Maarriju, pod naslovom *S Abu-l-Alaom u njegovom tamnovanju*.

Kada se osamostalio, tako je redovno činio. Počeo je tako raditi već na prvom putovanju u Evropu. Pretvarao se da je umoran i nije htio ići u brodski restoran. Zato su mu donosili hranu u njegovu kabinu. Kada je stigao u Francusku, uveo je običaj, bilo da je odsjedao u hotelu ili u kakvoj porodici, da mu se donosi hrana u sobu kako se ne bi mučio odlazeći u trpezariju. Taj običaj je napustio tek kada se vjerio sa budućom ženom koja ga je oslobodila i mnogih drugih navika.

Taj događaj je imao višestruko snažne posljedice u njegovom životu i zahvaljujući njemu, postao je predmet priče u porodici, ali i među onima koji su ga upoznali kada se iz porodičnog kruga uključio u društveni život. Jeo je malo, ne zbog toga što nije želio jesti, već zbog toga da ga ne bi smatrali halapljivim ili da ga braća ne bi ismijavala. U početku ga je to boljelo, ali se uskoro navikao, tako da mu je bilo teško jesti kao što jedu ostali ljudi. Uzimao je odveć male zalogaje, a imao je amidžu koga je to uvijek ljutilo, pa bi ga grdio i negodovao, zahtijevajući da uzima veće zalogaje, što je zasmijavalo njegovu braću. Zbog toga je žestoko zamrzio amidžu. Ustručavao se da pije za sofrom, iz straha da mu ne ispadne čaša, ili da je ne prihvati kako valja kada mu je pruže. Zato je jeo ne zalijevajući hranu dokle god je sjedio za sofrom, a čim bi ustao da opere ruke na česmi, pio je iz nje do mile volje. Ta voda nije bila sasvim čista, niti je takvo gašenje žeđi bilo dobro za zdravlje, tako da mu je najzad počeo pobolijevati stomak, a da niko nije znao zbog čega.

Najzad se odrekao i svih igara, osim onih koje nisu zahtijevale naročit napor, ili ga nisu dovodile u situacije da mu se smiju i sažalijevaju ga. Najviše je volio sakupljati gvožđe i nositi ga u neki ćošak kuće, onda ga slagati i razvrstavati, kuckati komadom o komad i provoditi tako čitave sahate. Kada bi mu to dosadilo, odlazio je braći i drugarima dok su se igrali i družio se s njima u igri samo dušom, ne i fizički. Tako je naučio velik broj igara, ne učestvujući u njima. Lišavajući se na taj način igre, priklonio se drugoj vrsti zabave –

volio je slušati priče i predanja. Najradije je slušao pjevačevo kazivanje, te priče koje su muškarci pričali njegovome ocu ili žene majci. Tako je i naučio pažljivo slušati. Otac i nekolicina njegovih prijatelja veoma su voljeli priče. Čim bi klanjali ikindiju, okupljali su se kod jednoga od njih da bi im pričao o vojevanjima i osvajanjima, predanja o Antari i al-Zahiru Bajbersu,¹ priče o Božijim poslanicima, isposnicima i evlijama, ili im je čitao poučne knjige i one koje se odnose na predaju poslanika Muhammeda. Naš junak je čulio kraj njih poput psa, tako da nisu bili ni svjesni njegova prisustva, ali on ne samo da je pažljivo slušao priče, već je budno pratio i to kako one djeluju na slušaoca. Čim bi sunce zašlo, slušaoci su odlazili da večeraju, a odmah poslije jacije-namaza opet su se okupljali i pričali do duboko u noć. Dolazio je i pravi pripovjedač, pa im kazivao priče o plemenima Hilal i Zenat.² Naš junak je sjedio i slušao ih u rano veče, kad je dan tek na izmaku.

Žene u egipatskim selima ne vole baš šutjeti. Kada se Egipćanka osami i nema s kime razgovarati, onda sama sebi priča koješta; ako je vesela, zapjeva – ili kuka ako je tužna. Svaka žena u Egiptu može postati tužna čim joj se prohtije. Ostanu li same, seljankama je najdraže da se prisjećaju svojih jada i svojih umrlih, pa onda počinju kukati. Često se to jadicovanje završi istinskim plačem.

Mladić je bio najsretniji kada je slušao sestre kako pjevaju i majku dok kazuje tužbalice. Pjesme sestara zapravo ga i nisu uzbuđivale, niti su ostavljale naročitog traga u njegovoj duši, jer je smatrao da su te pjesme površne i da ne upućuju ni na šta, ali su ga majčine tužbalice silovito potresale i počesto bi

1) *Antara* je "Ahil arabljanskog herojskog doba". To je čuveni prijeislamski pjesnik i nenadmašni junak u međuplemenskim ratovima; o njegovim podvizima su sačuvana brojna predanja sakupljena u višetomnom djelu pod naslovom *Roman o Antari*.

Bajbers je egipatski mamelučki sulian poznat po borbama protiv krstaša.

2) Plemena koja su vodila dugotrajne ratove.

ga rasplakale. Tako je naš junak naučio mnogo pjesama i mnoštvo tužbalica, čitav niz ozbiljnih i šaljivih priča. Naučio je još nešto što nema nikakve veze s ovim – naučio je virdove koje je ujutro i uvečer kazivao njegov dedo, slijepi starac.

Dedo bijaše čovjek teške naravi i mrzak mladiću. Zime je provodio u njihovoj kući. Prodobrio se i postao je pobožan kada ga je život već prisilio na to, tako da je na vrijeme klanjao svih pet namaza i stalno je Božije ime zazivao. U kasno doba noći budio se da uči "jutarnji vird", a lijegao je u sitne sahate – tek kada klanja jaciju i prouči nekakve virdove i dove. Dječak je spavao u sobi pored dedine, pa ga je čuo kako uči, te je zapamtio mnoge virdove i dove. Seljani su inače bili skloni tesavvufu i činili su zikr,¹ pa je dječak uz njih to zavolio, budući da su ga zabavljali zikr i recitacije koje su se tokom zikra kazivale. Sa tek navršenih devet godina znao je napamet čitavu zbirku pjesama, tužbalica, priča, predanja o plemenima Hilal i Zenat, virdova i dova, te sufijskih obrednih pjesama. Uz sve to, naučio je napamet i *Kur'an*.

1) Zajedničko derviško učenje, naročito ritualno, kojim se veliča Allah.

Nije mu poznato kako je naučio *Kur'an* napamet. Ne sjeća se kako je počeo učiti ga, niti kako ga je obnavljao, premda pamti mnoge zgone iz mekteba. Neke ga zasmijavaju i danas, a druge ga rastužuju. Pamti vremena kada ga je jedan brat na plećima nosio u mekteb, jer mekteb bijaše daleko, a on slabašan da bi pješke prevaljivao tu razdaljinu. Međutim, ne može se sjetiti kada je počeo sam odlaziti u mekteb. Kao da sada vidi kako je jednoga dana sjedio na tlu pred hodžom, ograđen obućom kojom se igrao, i pamti kako je ta obuća bila iskrpljena. Hodža je sjedio na klupi, ni visokoj ni odveć niskoj, postavljenoj na desnoj strani ulaza u mekteb kako bi svaki učenik prošao pored hodže. A hodža je imao običaj da pri ulasku u mekteb skida mantil, tačnije vuneni ogrtač, i smota ga tako da od njega napravi jastuk, pa ga odlaže desno. Onda skida obuću, smješta se na svoju klupicu, zapali cigaretu i počinje prozivati.

Hodža se rastajao od svoje obuće samo u krajnjoj nuždi; krpio je sandale sa svih strana, odozgo i odozdo. Čim bi se jedna sandala poderala, pozivao bi nekog učenika i, držeći sandalu u ruci, govorio mu: "Obučar je blizu. Otiđi mu i reci: ‚Hodža ti poručuje da ovu sandalu zakrpiš na desnoj strani.‘ Pogledaj, ovdje gdje je moj prst. Obučar će ti reći: ‚Dobro, stavit ću zakrpu, a ti njemu kaži: ‚Hodža veli da treba da staviš novu i jaku kožu, da sandalu zakrpiš tako da se ne

primjećuje, ili da je jedva uočljiva.' Onda će on reći: 'Dobro, tako ću je napraviti', a ti ćeš njemu na to: 'Hodža još veli da je on tvoja stara mušterija, pa mu naplati prikladnu cijenu.' Ma koliku cijenu ti rekao, ne daj mu više od jednoga novčića. Onda dođi k meni u tren oka." Dječak hitro odlazi i hodža zaboravlja na njega, a dok se dječak vrati, on je već trepnuo bezbroj puta.

Ustvari, hodža je mogao treptati a da ništa, ili skoro ništa ne vidi. Bio je, naime, skoro slijep, jer mu je samo vrlo slabašna svjetlost dospijevala u jedno oko, tek toliko da je vidio siluete, ali ih nije razaznavao. Ipak je bio sretan i zbog te slabašne svjetlosti – zavaravao se misleći da vidi. Zahvaljujući tome, mogao je ići u mekteb i kući oslanjajući se na dva učenika tako što je držao ruke na njihovim ramenima. Išli su sva trojica putem uporedo, ometajući prolaznike koji su im se sklanjali.

Čudesan prizor bio je hodžin dolazak u mekteb ujutro i odlazak kući uvečer. Hodža bijaše krupan i stasit čovjek, a ogrtač ga je činio još krupnijim. Kao što rekosmo, ruke je stavljao na ramena svojih pratilaca, pa su sva trojica išli snažno udarajući nogama. Za ovaj zadatak birao je najbolje učenike i one koji imaju najljepši glas, jer je volio pjesmu i volio je učiti čak da pjevaju, te je odabrao upravo taj način za nastavu iz pjevanja. Hodža bi pjevao, tražeći katkad da mu se dvojica učenika pridruže, a ponekad samo da ga slušaju. Nekada je tražio da jedan učenik zapjeva, a da ga on i drugi učenik prate. Učitelj nije pjevao samo glasom i jezikom, već i glavom i cijelim tijelom. Klatio je glavom na sve strane. Pri tome je pjesmu pratio udarajući takt prstima po rukama svoga pratioca. Ponekad bi mu se dopao refren i činilo mu se da korak nije usklađen s tim ritmom, pa bi zastajao da ih uskladi. Najzanimljivije je bilo to što je učitelj vjerovao da ima lijep glas, a naš junak bijaše ubijeđen da Allah nije stvorio ružniji glas od hodžinog. Čim bi dječak pročitao Allahove riječi *Uistinu, najružniji glas je revanje magarca*,¹ sjetio bi se učitelja kako

daje takt za stihove iz *al-Burde*¹ dok je odlazio u džamiju da klanja podne, ili na putu kući, kada je odlazio iz mekteba.

Dakle, dječak se sjeća kako je sjedio na tlu igrajući se obućom oko sebe, dok je hodža učio sure *al-Rahman*, ali se ne može sjetiti bijaše li to kada je on tek počinjao učiti *Kur'an*, ili kada je utvrđivao već naučeni tekst.

Kao da sad vidi kako jednom prilikom nije sjedio na tlu, već na dugačkoj klupi, desno od učitelja koji mu je učio ajet *Zar od drugih tražite da dobročinstvo čine, a sebe zaboravljate, premda Knjigu čitate?! Zar se nećete pameti dozvati?*² Najvjerojatnije je to ipak bilo kada je prešao *Kur'an* prvi put, pa ga je ponavljao. Nije čudno što je dječak zaboravio kako je naučio *Kur'an* napamet, jer je hifz završio kada je navršio devetu godinu. Kristalno jasno se sjeća dana kada je učinio hatmu,³ jer mu je hodža danima prije toga pričao o hatmi i o tome kako će otac biti oduševljen njime. Za to je postavljao izvjesne uvjete i tražio da se izvrše. Uostalom, zar nije prije našega junaka učio četvericu njegove braće od kojih je jedan otišao na al-Azhar, a ostali u škole? Naš junak je peti! Porodica itekako ima obaveze prema hodži! Te obaveze uvijek su bile u hrani i piću, u odjeći i novcu. Što se tiče obaveza koje je zahtijevao kada dječak učini hatmu, onda je to u prvome redu slasna večera, zatim poklanjanje džubbe i kaftana, pa jedan par obuće, marokanski fes i ahmedija od platna od koga se šiju prave ahmedije, te najzad jedna crvena funta. Neće mu biti milo bude li nešto manje od toga. Ukoliko mu porodica sve to ne pruži, onda neće ni da zna za nju, niti će prihvatiti bilo šta. Neće da ima nikakve veze s njima – čvrsto se zaklinjao efendija.

4) *Kur'an*, 31:19.

1) Znamenita al-Busirijeva poema, pohvalnica poslaniku Muhammedu.

2) *Kur'an*, 2:44.

3) *Hatma* znači učenje integralnog teksta *Kur'ana*. U ovom slučaju, kada djeca savladavaju učenje *Kur'ana*, *hatma* je u isti mah i svečanost koja se priređuje pri okončanju obuke.

A taj dan bijaše srijeda. Hodža je već ujutro oglasio da će dječak toga dana učiniti hatmu. Pojaviše se u vrijeme ikindije – hodža je išao oslanjajući se na svoje pratiocce, a dječaka je vodio jedan seoski jetim. Kada stigoše kući, hodža samo jednom pokuca na vrata i povika kako je to inače činio:

– Hej, settare!¹

Potom se uputi prema divanhani i tamo zateče šejha koji već bijaše klanjao ikindiju, pa je, po običaju, učio neke dove. Domaćin ih dočeka sa osmijehom i smireno. Njegov glas bijaše tih, a hodžin ton bijaše visok. Dječak uopće nije govorio, dok je jetim naprosto blistao. Šejh posadi efendiju i njegove pratiocce, a jetimu tutnu u ruku srebrenjak, pa pozva slugu i zapovjedi mu da povede jetima i dadne mu štogod za jelo. Potom pomilova sina po glavi, govoreći:

– Bog te blagoslovio! Idi sada majci i reci joj da je efendija stigao.

Majka je već bila čula efendijin glas i pripremila mu ono što je prijeko potrebno za tu priliku – tačnije, veliki bokal pravoga i ukusnog šerbeta. Donesoše efendiji taj bokal, te se on dobro napi, a i njegovi pratioci popiše dvije čaše šerbeta. Onda donesoše kahvu, te je efendija popi sa šejhom. Učitelj je navaljivao da šejh provjeri kako je dječak naučio *Kur'an*, ali je šejh odgovarao:

– Pusti ga neka se igra. Još je on mali.

Efendija se diže da pođe, a šejh mu reče:

– Zajedno ćemo klanjati akšam, ako Bog da!

Bio je to, zapravo, poziv na večeru. Izgleda da efendija nije dobio ništa drugo kao nagradu za to što je dječak savladao *Kur'an*, ali je on poznavao porodicu već dvadeset godina i imao je s njom stabilne odnose. Porodica i efendija bili su prilično ovisni jedni o drugima, i efendija je pouzdano znao da mu slijedeća prilika neće umaći, ako mu je ova već umakla.

1) U prijevodu: *Hej, ti što se sklanjaš!* Tako se tradicionalno najavljuje dolazak stranca u kuću, kako bi se ženska čeljad mogla skloniti.

VI

Toga dana, dječak postade šejh, premda je tek napunio devetu godinu. Međutim, naučio je napamet *Kur'an*, a onaj ko *Kur'an* nauči napamet postaje šejh bez obzira na godine. Otac ga poče zvati šejhom, jednako kao i majka. Efendija ga je također nazivao šejhom pred roditeljima, kada bi bio zadovoljan njime ili kada bi ga htio udobrovoljiti zbog nečega. U ostalim prilikama oslovljavao ga je imenom ili sa "sinak".

Mladi šejh bijaše mali, tanahan i sav nekako prozračan. Nije imao onoga šejhovskog dostojanstva, niti autoriteta. Roditelji su se zadovoljavali da ga hvale i ističu tom titulom koju su dodavali njegovom imenu u znak priznanja i divljenja, a ne kao izraz milošte i ljubavi. Dječaku je u početku gođio taj naziv, ali je očekivao i neke druge nagrade i podsticaje: nadao se da će uistinu postati šejh, odnosno da će metnuti ahmediju, da će obući džubbu i kaftan.

Kako ga uvjeriti da bi on bio najmlađi šejh koji nosi ahmediju i koji je obukao kaftan?! Na koji način mu to dokazati kad je on uistinu šejh koji je napamet naučio *Kur'an* i kako dijete može biti šejh?! Zar neko ko je naučio *Kur'an* uopće može biti mali?! Znači, njemu je učinjena nepravda! Zar može biti veći grijeh od toga što je lišen prava na ahmediju, džubbu i kaftan?!

Već nekoliko dana kasnije, njemu dojadi naziv *šejh* i omrzu da ga tako zovu. Osjetio je da je život pun nepravde i laži, da mu čak i rođeni otac čini nepravdu, te da očinstvo i

majčinstvo ne garantiraju da otac i majka neće slagati, izigrati i prevariti. Štaviše, to njegovo osjećanje brzo se preobrazi u mržnju prema nazivu *šejh* i osjećanju da su otac i majka prepuni samoljublja i gordosti. Ipak, on uskoro zaboravi sve to, jednako kao i mnoge druge stvari.

Zapravo, on nije bio stvoren za to da nosi naziv šejha, već da, uprkos tome što je naučio napamet *Kur'an*, odlazi u mekteb kao i ranije, zapuštena izgleda, s kapićom na glavi koja se prala jednom u hefti, a na nogama je nosio obuću koja se popravljala jednom godišnje i koju nije ostavljao dok ona njega ne napusti. Kada bi odbacio obuću, išao je bos sedam dana ili više hefti, dok mu Allah ne bi podario novu. Eto, za to je on bio stvoren, a hafizluk nije trajao dugo. Je li samo on kriv za to, ili je zajedno s njim bio kriv i hodža? Zapravo, hodža ga je ostavio na miru neko vrijeme i pozabavio se drugom djecom koja nisu završila učenje *Kur'ana*. Zanemario ga je da bi odahnuo, ali i zbog toga što nije dobio nagradu za njegovu hatmu. Dječaku je prijalo to zanemarivanje, pa je počeo odlaziti u mekteb da bi proveo u njemu veći dio dana u potpunoj bezbrižnosti i stalnoj igri, i iščekujući da se završi godina pa da dođe njegov brat, asharlija iz Kaira, jer čim se završi raspust i brat se bude vraćao u Kairo, on će poći s njim da postane pravi šejh i da studira na al-Azharu.

Tako je proticao mjesec za mjesecom, a dječak je odlazio u mekteb i vraćao se besposlen. Bio je uvjeren da zna *Kur'an* napamet, a i efendija je bio siguran da ga je savladao – sve do jednoga nesretnog dana.

Taj dan bijaše uistinu nesretan, jer tada dječak prvi put osjeti svu gorčinu srama i poniženja, prezira i nepodnošljivosti života. Toga dana vrati se iz mekteba, miran i zadovoljan, ali tek što je ušao u kuću, pozva ga otac titulom *šejh*. Dječak priđe ocu koga zateče kako sjedi s dvojicom prijatelja. Otac ga dočeka razdragano, pa ga posadi kraj sebe i postavi mu nekoliko uobičajenih pitanja, a onda mu reče da prouči sure *al-Šuara*. Dječak se iznenadi kao da ga udari grom iz vedra

neba, te on poče promišljati i vrpeljiti se, a onda izusti inokaciju o utjecanju Allahu od prokletoga šejtana. Zatim prouči *bismillu*, ali iz poglavlja *O pjesnicima* mogao se sjetiti tek toliko da je to jedna od onih sura koje počinju sa *Ta-Sin-Mim*. Dječak je više puta ponavljao *Ta-Sin-Mim*, ali nikako nije mogao nastaviti. Otac mu kaza prvu slijedeću riječ iz te sure, ali dječak nije mogao maknuti dalje. Onda otac reče:

– Prouči sure *al-Naml*.

Dječak se sjećao da sure *O mravima*, kao i sure *O pjesnicima*, počinje slovima *Ta-Sin*, te on poče ponavljati ta dva slova. Otac mu opet priskoči u pomoć, ali dječak nije mogao ni maknuti naprijed. Najzad otac reče:

– Uči sure *al-Qasas*.

Dječak se sjećao da je to upravo jedno od ona tri poglavlja koja počinju istim slovima, pa je ponavljao *Ta-Sin-Mim*, ali mu otac ovoga puta ne pomože, već mirno reče:

– Diži se. Mislio sam da si *Kur'an* naučio napamet.

Dječak ustade, postuđen i obliven znojem. Gosti su pravdali dječaka time da se stidi i da je premlad, ali on ode ne znajući da li da kori sebe što je zaboravio *Kur'an*, efendiju zbog toga što ga je zanemario, ili da se ljuti na oca zato što ga je podvrgnuo ispitivanju.

Bilo kako bilo, ta večer bijaše mu najcrnja. Ne pojavi se za sofom, niti otac upita za njega. Majka ga pozva da krišom večera s njom, ali on ne htjede, te majka ode i dječak najzad zaspao.

Međutim, čak i ta neizmjereno ružna večer bila je, sve u svemu, bolja od sutrašnjega dana. Naime, sutradan dječak ode u mekteb, a efendija ga grubo dočeka:

– Šta se to zbililo sinoć? Kako nisi mogao proučiti suru *O pjesnicima*? Jesi li ga stvarno zaboravio? Prouči ga preda mnom!

Dječak poče ponavljati *Ta-Sin-Mim*, i tu se ponovi ista priča kao s ocem, a efendija će na to:

– Neka mi Allah da dobro za sve ono vrijeme koje sam protraćio s tobom, za trud koji sam uložio da bih te naučio! Eto, zaboravio si *Kur'an*, a moraš ga obnavljati. Međutim, nismo krivi ni ti ni ja, već je kriv tvoj otac. Da mi je dao valjanu nagradu onoga dana kada si obavio hatmu, Bog bi blagoslovio i njega i tvoj hifz. Ali, tvoj babo mi ne dade ono što mi pripada, pa ti Allah ukloni sa srca *Kur'an*.

Potom efendija počeo od početka podučavati dječaka – kao nekoga ko nikada nije bio šejh ni hafiz.

Nema sumnje, dječak je poslije toga valjano i za vrlo kratko vrijeme naučio *Kur'an* napamet. Sjeća se dana kada se sa efendijom vratio kući iz mekteba. Efendija se potrudio da dođe s dječakom. Čim stigoše, efendija pokuca, pa gurnu vrata i ona se otvoriše. Onda on, kao i obično, povika:

– Domaćine!

Šejh je, kao i uvijek, sjedio na divanhani poslije upravo obavljene ikindije-namaza. Čim se efendija smjesti, obrati se šejhu:

– Tvrdio si kako je tvoj sin zaboravio *Kur'an* i meni si strašno prigovarao zbog toga. Ja sam ti se zaklinjao da ga dječak nije zaboravio, već da se samo stidio, a ti si tvrdio da lažem i osramotio si ovu moju bradu. Evo me danas da provjeriš sina preda mnom. Kunem se: Ispostavi li se da nije hafiz, obrijat ću bradu i tako ću biti osramoćen među ovdašnjim učenim ljudima.

– Polahko! – na to će šejh. – Zašto ne priznaš da je dječak zaboravio *Kur'an*, a onda si ga ti opet naučio?

– Zaklinjem se Allahom tri puta da ga nije zaboravio, niti sam ga ponovo podučavao! Samo sam tražio da ga preslišam, a dječak ga je potpuno tečno proučio preda mnom – bez stanke i zamuckivanja.

Dječak je slušao razgovor, znajući pouzdano da je njegov otac u pravu, a da učitelj laže, ali ne prozbori ni riječi, već je čekao da ga ispitaju.

Ispit je bio težak i mučan, ali je dječak toga dana bio izvanredan – što god su zatražili, učio je bez zamuckivanja i brzo, tako da mu je otac govorio:

– Polahko! Ne valja brzati kada se uči *Kur'an!*

Pošto se ispitivanje okonča, otac se obrati sinu:

– Bog ti dao svako dobro! Idi sada majci i reci joj da si zaista naučio *Kur'an* napamet.

Dječak ode majci, ali joj ne reče ništa, niti ga ona šta upita.

I toga dana efendija ode pod čohanom džubbom kojom ga šejh ogrnu.

VIII

Sutradan se efendija pojavi u mektebu sav sretan i ozaren. Ovoga puta se obrati dječaku titulom *šejh*, a zatim reče:

– Danas zaista zaslužuješ naziv *šejha*. Jučer si mi vratio dostojanstvo, osvjetlao mi obraz i povratio čast mojoj bradi. Prisilio si oca da mi da džubbu. Kitio si *Kur'an* kao zlatnu ogrlicu, a ja sam bio kao na vatri, plašeći se da ćeš se pomesti ili zamucati. Sve dok se nije završio ispit, molio sam Vječno Živućega koji bdije da ti da podršku. Od danas te pošteđujem učenja. Ipak, hoću da mi daš jedno obećanje i riječ da ćeš ga ispuniti.

– Obećavam – reče dječak zamuckujući.

– Daj mi ruku – na to će efendija, pa dohvati mladićevu ruku, a ovaj u istome trenu osjeti da mu je u ruci nešto čudno, nešto što nikada ranije nije osjetio, glomazno i treperavo, prepuno dlaka u kojima su se naprosto gubili dječakovi prsti. Efendija je, ustvari, stavio dječakovu ruku na svoju bradu, i onda efendija reče:

– Ovo je moja brada, i njenu čast prepuštam tebi. Ne bih volio da je obeščastiš. Reci: "Tri puta se zaklinjem svemoćim Allahom i tako mi časnoga *Kur'ana*, neću je obeščastiti!"

Dječak se zakle po efendijinoj želji i čim to obavi, efendija ga zapita:

- Koliko džuzova ima *Kur'an*?
- Trideset.

- Koliko dana radimo u mektebu tokom jedne hefte?
- Pet dana.
- Ako bi htio proučiti cijeli *Kur'an* za jednu heftu, koliko džuzova treba da proučiš dnevno?

– Šest džuzova.

– Onda se zakuni da ćeš zasigurno pred mojim pomoćnikom svakoga radnog dana učiti šest džuzova *Kur'ana* i da će učenje tih džuzova biti prvo što ćeš uraditi po dolasku u mekteb. Kada to završiš, nećeš biti grješan ako se igraš, ukoliko ne budeš ometao drugu djecu.

I dječak prihvati tu obavezu. Onda efendija pozva pomoćnika od koga također dobi obećanje da će svakog dana preslišavati dječaka kako uči šest džuzova. Pomoćniku isto tako povjeri svoj ugled i čast brade, te ugled mekteba u gradu. Pomoćnik dade zavjet, i tako se predstava okonča na očigled i divljenje djece.

Od toga dana dječak više nije imao nikakve učeničke veze sa efendijom, već s njegovim pomoćnikom koji ne bijaše manje čudan od efendije. Bio je to mlad čovjek, visok i tanahan, izrazito crn. Otac mu je bio Sudanac, a majka mulatkinja. Tom nesretnom čovjeku ništa u životu nije polazilo za rukom. U svakom poslu se okušao, ali ni u jednome nije uspio. Otac ga je slao mnogim majstorima da nauči kakav zanat, ali bez uspjeha. Pokušao je da ga zaposli u fabrici šećera kao običnog radnika ili čuvara, kao portira ili slugu, ali ni tu nije bilo nafake. Otac ga i nije baš podnosio, već je, naprotiv, bio odbojan prema njemu i više je volio njegovu braću koji su, svi odreda, radili i zarađivali. Pošao je u mekteb vrlo rano, te je naučio čitati i pisati, a naučio je napamet i nekoliko kur'anskih sura koje je brzo zaboravio. Kako mu sreća nije bila naklonjena i život mu bijaše dozlogrdio, on dođe efendiji i izjada mu se.

– Dođi ti ovamo i budi mi pomoćnik – reče efendija. – Učit ćeš djecu da čitaju i pišu. Pazit ćeš na njih i nećeš im dati da prave nered. Kada mene nema, ti ćeš me zamjenjivati, a ja ću ih uvoditi u *Kur'an* i hafizluk. Tvoj zadatak je da otvaraš mekteb prije izlaska sunca i da paziš je li očišćen prije nego što djeca dođu. Zatvarat ćeš mekteb za vrijeme ikindije-namaza i čuvati ključeve. Ukratko, treba da budeš moja desna ruka. Dobivat ćeš četvrtinu mektepskih prihoda, a možeš uzimati novac sedmično ili mjesečno.

Tako se njih dvojica dogovoriše i za uspjeh sporazuma proučiše *al-Fatih*u, te pomoćnik poče raditi.

Pomoćnik je, zapravo, neizmjereno mrzio i prezirao efendiju, ali je to prikriivao laskanjem. Efendija također uopće nije podnosio svoga pomoćnika i omalovažavao ga je, ali je tajio osjećanja.

Pomoćnik je mrzio efendiju zbog njegove samoživosti i kao lažova koji mu je utajivao neke prihode mekteba i za se zadržavao najbolju hranu koju su djeca donosila. Prezirao ga je zbog toga što se, kao slijepac, pretvarao da vidi, što je imao ružan glas, a vjerovao je da mu je lijep.

Što se tiče efendije, on nije podnosio pomoćnika zbog toga što je bio pokvaren do srži, što je tajio mnogo šta o čemu je trebalo obavijestiti efendiju, i zato što je lopuža koji krade najbolju hranu što se donosi obojici za vrijeme ručka, što pravi zavjere s odraslijom mektepskom djecom i igra se s njima ne obraćajući pažnju na učitelja; kada bi se klanjala ikindija i mekteb bio zatvoren, pomoćnik se sastajao s djecom kraj duda, pored mosta ili u šećerani.

Najčudnije bijaše što su obojica bili, zapravo, oštećeni, i bili su tjerani na to da jedan drugoga mrze i ujedaju; jednome je bila nužda da preživljava, a drugome je bio potreban neko ko će brinuti o mektebu.

Dječak poče raditi s pomoćnikom i učiti *Kur'an* pred njim – svakoga dana po šest džuzova. Međutim, potraja to samo tri dana. Dječaku teško pade učenje već prvoga dana, a pomoćniku sutradan. Trećega dana, obojica otkriše zajedničku muku, te se dogovoriše da dječak sam za se, ali u prisustvu pomoćnika, uči šest džuzova, sve dok ne osjeti da nije siguran ili da mu je promakla neka riječ, pa da se onda obrati pomoćniku. Tako dječak sjede pred pomoćnika i poče micati usnama mrmljajući kao da uči *Kur'an*, a povremeno se obraćao pomoćniku za poneku riječ, te mu je ovaj nekad odgovarao, a ponekad mu je i to bilo teško. Efendija je navraćao

svakoga dana uoči podneva, pa čim bi nazvao selam i sjeo, najprije bi zapitao dječaka:

- Jesi li proučio?
- Jesam.
- Odakle dokle?

Dječak bi subotom odgovarao da je proučio sure *al-Baqare* do *sigurno ćeš naći*, a nedjeljom od *sigurno ćeš naći* do *i ne opravdavam*. Bilo je to u skladu s podjelom *Kur'ana* na šest dijelova, koju su izvršili učenjaci, a on je svakog radnoga dana u sedmici učio po jedan dio i o tome je obavještavao učitelja kada bi ga ovaj zapitao.

Pomoćnik se nije zadovoljavao postignutim sporazumom koji je dobrodošao i njemu i dječaku, već je htio izvući korist iz dječakova položaja, pa mu je povremeno prijetio da će kazati efendiji kako nije dobro savladao neke sure, poput sure *Hud*, sure *Božiji poslanici*, ili sure *Saveznici*. Kako dječak nije bio siguran u cijeli *Kur'an*, jer ga je bio zapustio nekoliko mjeseci, teško bi mu palo da ga ispituje efendija, pa je po svaku cijenu kupovao pomoćnikovu šutnju. Koliko puta ga je potkupio puneći mu džepove hljebom, paštetom ili hurmama! Često bi ga potkupio novčićima koje mu je otac povremeno davao da kupi sebi bombone s nanom! Šta je puta prevario majku uzimajući poveliku kocku šećera koju je davao pomoćniku čim bi stigao u mekteb, a i sam je čeznuo za cijelom kockom, ili makar za komadićem. Pomoćnik je uzimao kocku šećera i tražio da mu dječak donesu vode, pa je umakao šećer i slasno ga sisao. Najzad je proždirao šećer koji se gotovo sasvim rastopio. Iako je bio veoma gladan, dječak se često odricao ručka koji su mu svakodnevno oko podneva donosili od kuće i ustupao ga pomoćniku – sve to samo zato da ne bi kazao efendiji kako nije sasvim utvrdio *Kur'an*.

Međutim, takav dugotrajni odnos uskoro mu osigura pomoćnikovu naklonost. Pomoćnik ga prihvati kao prijatelja, poče ga pozivati da poslije ručka idu zajedno u džamiju i da s njim klanja podne. Najzad se poče oslanjati na njega, pot-

puno mu vjerujući, i poče tražiti da dječak poučava drugu djecu u učenju *Kur'ana*, ili da on preslišava djecu koja utvrđuju svoj hifz. Pri tome je naš junak primjenjivao isti metod koji je prema njemu primjenjivao pomoćnik: posadio bi djecu preda se zahtijevajući da uče, a on bi se upuštao u razgovor sa svojim jaranima. Kada bi završio razgovor, okrenuo bi se, pa ako bi vidio da su nemirni, da prave nered ili da galame, počeo bi prijetiti, grditi, čak i tući, i najzad – prijetio je da će ih prijaviti pomoćniku. Ustvari, on nije bolje poznavao *Kur'an* od svojih učenika, ali budući da mu je takvu ulogu dodijelio pomoćnik, trebalo je da i on bude pravi pomoćnik. Pomoćnik njega nije rezilio, tukao niti prijavljivao efendiji zbog toga što je za sve plaćao visoku cijenu. Djeca su to shvatila, pa i sami počеше njega dobro podmićivati, te se dječak namirivao mitom koje je on plaćao pomoćniku. Međutim, mito koje je on uzimao bilo je druge vrste, jer u kući mu ništa nije uskraćivano – nije mu bio potreban hljeb, hurme ni šećer, a novac nije mogao primati. Šta bi radio s novcem kad ga sam nije mogao trošiti?! Ako bi primao novac, skrenuo bi pažnju na se i otkrio se. Dakle, bilo je zaista teško odobrovoljiti ga. Dječaci su se dovijali kako da ga umilostive, pa su mu kupovali bombone s nanom, topljeni šećer, sjemenke i kikiriki, a on je mnogo toga davao pomoćniku.

Jedna naročita vrsta mita sviđala mu se toliko da je zbog nje mogao i na najružniji način zapustiti svoju obavezu. Bile su to priče, predanja i knjige. Ako bi mu neki dječak mogao ispričati kakvu priču, kupiti mu knjigu od onog čovjeka što je nosao knjige po okolnim selima, pročitati mu odlomak iz romana *al-Zir Salim* ili *Abu Zejd*,¹ onda je mogao biti siguran da će zadobiti njegovu potpunu naklonost, simpatiju i prijateljstvo.

Najvještija u tome bijaše jedna slijepa djevojčica koju su zvali Nafisom. Nju je porodica poslala u mekteb da nauči

1) Predanja iz arabljanske prijeislamske povijesti.

Kur'an napamet. Djevojčica zaista temeljito nauči *Kur'an*, pa je efendija povjeri pomoćniku, a ovaj je opet predade našem junaku koji prema njoj primijeni metod kao i pomoćnik prema njemu. Porodica djevojčice bijaše imućna, ali skorojevička. Njen otac bio je najprije gonič magaraca, a zatim je postao utjecajan trgovac koji je nemilice trošio na porodicu, omogućavajući joj život u izobilju. Nafisi nikada nije nedostajao novac. Ona je bila najdovrtljivija u izboru mita, najbolje je pamtila priče i najbolje je mogla izmišljati; znala je najraznovrsnije vesele pjesme i tužbalice, a divno je i pjevala obje vrste pjesama. Ponašala se čudno – kao da je malo ćaknuta. Najveći dio vremena provodila je zabavljajući našega junaka pričama i tužbalicama, predanjima i raznim drugim vrstama podmićivanja. I dok je dječak tako davao i uzimao mito, varao a bio i sam varan, *Kur'an* se izbrisa iz njegove glave – sve ajet po ajet, sura po sura – i sve to do jednoga kobnog dana.

Ah, kakvoga li dana!

Bila je srijeda i naš junak proveo je taj dan sretan i zadovoljan. Ujutro je tvrdio efendiji da je završio hatmu, a ostatak dana proveo je slušajući priče i predanja i igrajući se. Kada je izašao iz mekteba, nije se zaputio kući, već s društvom pođe u džamiju da klanjaju ikindiju. Volio je odlaziti u džamiju, penjati se na munaru i zajedno s mujezinom učiti ezan.

I baš toga dana pope se na munaru, prouči s mujezinom i klanja namaz. Namjeravao je da se vrati kući, ali se obuća bijaše zagubila i nikako nije mogao da je nađe. Bio je ostavio obuću pored munare. Kada je klanjao, pošao je da uzme obuću, ali je neko bijaše ukrao. To ga malo rastuži, ali kako toga dana inače bijaše sretan i zadovoljan, nije se odveć uznemiravao, niti je očekivao kakve posljedice. Vratio se kući bos. Od kuće do džamije ipak je bilo podaleko. Međutim, to ga nije plašilo, jer je često pješačio bos.

Dječak uđe u kuću, a šejh koji kao i obično bijaše u divanhani upita ga:

– Gdje ti je obuća?

– Zaboravio sam je u mektebu – odgovori dječak.

Otac ne reče ništa na taj odgovor, već pusti dječaka da ode i malo porazgovara s majkom i braćom, te da pojedje komad hljeba, jer je obično jeo po povratku iz mekteba. Zatim šejh pozva dječaka i ovaj pohita k njemu. Čim se dječak smjesti, otac ga zapita:

– Šta si danas učio iz *Kur'ana*?

– Proučio sam cijeli *Kur'an*. Prešao sam posljednjih šest džuzova – odgovori dječak.

– Znaš li ga još uvijek dobro?

– Znam.

– Onda mi prouči sure *Saba'*.

Dječak bijaše zaboravio sure *Saba'*, i još neke, te mu Allah ne dade ni slova da izgovori.

– Prouči sure *Fatir*.

Kako dječak Božijom voljom ni tada ne prozbori, otac reče mirno, a podrugljivo:

– Upravo si tvrdio da još uvijek znaš *Kur'an* napamet! Onda prouči sure *Ya-Sin*.

Allah dade da dječak prouči nekoliko prvih ajeta, ali mu se ubrzo jezik zaveza i usta mu se osušiše. Spopade ga grozna mučnina i cijelo lice mu obli hladan znoj. Onda će šejh, stalženo:

– Idi, i nastoj da ne gubiš obuću svakog dana. Bit će da si ih zagubio kao što si i *Kur'an* zagubio. Imam ja neraščišćene račune s tvojim efendijom.

Dječak ode iz divanhane pognute glave, uzbuđen i posrćući. Zaputi se u ostavu u kojoj bijaše jedan panj gdje je majka sjekla meso. Na panju je ostavila nekoliko noževa među kojima je bilo dugih i kratkih, teških i lakih.

Helem, dječak stiže u ostavu, pa krenu pravo prema onome uglu u kome bijaše panj i dohvati najveću i naoštrijvu sataru. Uze sataru desnom rukom i udari se njome po vratu. Kako vrisnu, satara mu ispade iz ruke. Majka koja bijaše u blizini, ali nije obratila pažnju kada je dječak prošao, pohita k njemu i zateče ga kako stoji sav ustreptao i krvava vrata, a satara je ležala pored njega. Ona munjevito baci pogled na ranu i odmah uoči da nije strašna. Ustremi se na dječaka grdeći ga i galameći, pa ga zgrabi za ruku i odvuče ga u jedan ugao kuhinje. Tu ga baci i ode za svojim poslom. Dječak ostade nepokretan i bez riječi. Nije plakao, niti je o bilo čemu razmišljao – kao da više ne postoji. Braća i sestre su larmali

i igrali se oko njega, ne obraćajući pažnju na dječaka, niti se on obzirao na njih.

Primicala se večer. Rekoše mu da ga traži otac, te on pođe u divanhanu, tužan i posrćući. Otac mu ne reče ništa, već ga efendija odmah dočeka pitanjem:

– Zar nisi danas preda mnom proučio šest džuzova?

– Jesam.

– Zar nisi preda mnom jučer proučio sure *Saba*'?

– Jesam.

– Pa šta ti bi te ga nisi mogao danas proučiti?

Dječak ništa ne reče, a efendija nastavi:

– Prouči sure *Saba*'!

Međutim, Bog htjede da dječak nije mogao ni prozboriti. Onda mu se otac obrati:

– Uči sure *al-Sadžda*.

Bez rezultata. Tada se šejh razbjesni, ali na efendiju, ne na dječaka, te reče:

– Dakle, tako! Dijete ide u mekteb ne zato da uči i pamti, da brineš o njemu i bdiješ, već samo radi zabave i igre! Danas se vratio bos, tvrdeći da je obuču zaboravio u mektebu. Mislim da ti moraš brinuti o tome da li uči *Kur'an*, jednako kao što se moraš brinuti da li ide bos ili obuven...

– Tako mi svevišnjeg Allaha – na to će efendija – nisam ga ni jednoga dana zapostavljaao! Čak i danas, da nisam izašao iz mekteba prije djece, sigurno se ne bi vratio bos. Garantiram da će preda mnom proučiti cijeli *Kur'an* svake hefte, po pet džuzova dnevno. Preslišavat ću ga čim stignem ujutro.

– Ništa ti ja ne vjerujem – uzvratil otac.

– Neka moja žena bude puštena tri puta ako sam ti ikada lagao,¹ a ne lažem ni sada! Preslišavat ću ga svake hefte.

– Ne vjerujem – tvrdo će otac.

1) Prema Šerijatu, da bi razvod bio valjan i konačan, potrebno je da muž tri puta glasno kaže da se razvodi sa ženom.

– Zar misliš da mi je od zakletve draži novac koji mi mjesečno daješ? Ili misliš da ću radi tvoje plaće počiniti haram živeći sa ženom koju pred tobom puštam tri puta?

– To se mene ne tiče! Međutim, ovaj dječak više neće ići u mekteb!

Onda otac ustade i pođe. Efendija se također diže i ode sav slomljen i snužden. Naš junak ostade na svome mjestu, ne misleći o *Kur'anu* niti o onome što se upravo zbilo, već samo o tome kako je efendija u stanju lagati, kako je u stanju odbaciti ženu kao da je cigareta koju je upravo ispušio.

Te večeri dječak se nije pojavljivao za sofrom. Tri dana je izbjegavao da sjedi s ocem i za sofrom. Tek četvrtog dana otac uđe u kuhinju i zateče ga na mjestu gdje se volio sklanjati, kraj peći. Otac mu se počeo obraćati blago i prijateljski sve dok dječak ne omekša i namršteno lice mu se razgali. Onda ga šejh povede za ruku i posadi ga na njegovo mjesto za sofrom, posvećujući mu posebnu pažnju za vrijeme ručka. Čak i kada dječak završi s jelom i ustade da pođe, otac pomalo šaljivim i grubim tonom izgovori onu rečenicu koju dječak nikada nije zaboravio, jer je zasmijala svu braću. Oni su je također upamtili i povremeno je ponavljali. Dakle, otac mu reče:

– Ti baš nauči *Kur'an*!

Dječak prestade odlaziti u mekteb, a efendija više nije dolazio kući. Šejh nađe drugog učitelja koji je svraćao kući svakodnevno i umjesto onoga efendije učio ga *Kur'amu*, a onda je tražio od dječaka da on njemu uči *Kur'an* po sahat-dva. Dječak se potom igrao po kući, čim bi novi učitelj otišao. U vrijeme ikindije dolazili su mu drugovi na povratku iz mekteba. Pričali su mu šta je tamo bilo, a dječaka su zabavljale njihove priče i mekteb uopće, efendija i njegov pomoćnik.

Činilo mu se da je sve svršeno između njega i mekteba, i onih koji su bili tamo. Vjerovao je da se neće onamo vratiti, niti će kada vidjeti učitelja i njegovog pomoćnika. Zato je svašta ružno pričao o toj dvojici ljudi, otkrivajući njihove mahane i poroke koje je do tada tajio. Proklinjao ih je pred djecom, opisivao ih kao lažljivce, lopuže i proždrljivce. Pričao je o njima zaista ružne stvari, otkrivajući kako se takvim pričama rasterećuje, dok su djeca u njima uživala. Uostalom, zašto ne bi pričao o toj dvojici ljudi kada ga od odlaska u Kairo dijeli samo mjesec dana?! Njegov brat, asharlija, stići će iz Kaira za nekoliko dana, a kada se završi raspust, povest će ga na al-Azhar gdje će studirati i najzad se okaniti priča o učitelju i pomoćniku.

Uistinu, bio je sretan tih dana. Osjećao se nekako nadmoćnim u odnosu na svoje drugove i vršnjake – ta on ne ide u mekteb kao oni, već mu na noge dolazi učitelj; najzad, on će otputovati u Kairo gdje se nalazi al-Azhar, "Časni al-Hu-

sein", "Časna Zejneb"¹ i spomenici drugim evlijama i uglednim ljudima.

Međutim, njegovu sreću prekрати gorko razočarenje. Naime, efendija nije mogao podnijeti taj raskid, niti pobjedu šejha Abduldževada. On poče slati kojekakve posrednike šejhu. Uskoro se šejh odobrovolji i naredi dječaku da se ujutro vrati u mekteb. Dječak pođe mrzovoljan i procjenjujući šta će ga sve snaći od efendije dok ga bude po treći put učio. Međutim, problem nije bio samo u tome, jer su djeca prenosila učitelju i pomoćniku sve što su čuli od svoga druga. Ah, kako gorki su mu bili ručkovi tokom cijele te nedjelje i kakve je sve grdnje efendija sručio na dječaka! Pomoćnik mu je ponavljao iste one riječi kojim je dječak efendiju ogovarao, misleći da nikada neće vidjeti ta dva čovjeka.

Te nedjelje dječak nauči da pazi šta će govoriti. Shvatio je da je naivno i glupo vjerovati obećanjima ljudi i zavjetima koje daju. Nije li se šejh zakleo da se dječak nikada neće vratiti u mekteb, a eto – on se vratio! Kakva je razlika između šejha kada se zaklinje i ne drži do zakletve i između efendije kada se zaklinje razvodom i vjerom znajući da laže?! Pa i ta djeca što su mu dolazila na razgovore u kojima je psovao učitelja i pomoćnika, podsticala su ga na to, a kada su sve čuli, prenosili su dvojici ljudi, koristeći to kao način da im se dodvore! Smije mu se čak i rođena majka i huška efendiju na njega kada ovaj dođe da joj ispriča šta su mu prenijela djeca. Grde ga čak i braća, govore mu povremeno iste riječi koje mu upućuje efendija, nerviraju ga i ljute.

Međutim, dječak je sve to strpljivo podnosio. Uostalom, kako i ne bi izdržao kad ga od cijele ove sredine dijeli mjesec dana ili jedva nešto više!

1) Čuvene kairske džamije. Prva nosi ime Poslanikova unuka, a druga ime njegove unuke.

Minu i taj mjesec. Asharlija se vrati u Kairo, a dječak ostade gdje je i bio – ne otputova na al-Azhar, ne zamota ahmediju, ne obuče džubbe i kaftan.

Bio je još uvijek mali. Nije bilo lahko poslati ga u Kairo, a njegov brat nije želio da ga drži sebi za vratom, pa je savjetovao da dječak ostane još jednu godinu. Tako on i ostade, a da niko nije znao je li mu zbog toga drago ili se ljuti.

Ipak se njegov život unekoliko promijeni. Brat sa al-Azhara preporuča da tu godinu provede u pripremama za al-Azhar, pa mu tutnu dvije knjige – trebalo je da jednu knjigu cijelu nauči napamet, a iz druge da nauči samo neke stranice.

Knjiga koju je cijelu morao naučiti napamet bila je *al-Alfijja* Ibn Malika,¹ a druga je bila zbirka tekstova. Student je prije odlaska preporučio da počne s učenjem *al-Alfijje*. Međutim, pošto je nju temeljito savladao, dječak nauči i iz druge knjige neobične stvari. Jedna se zvala *Biser*, druga *Nebrušeni biser*, zatim *Siradžijja*, *Rahabijja*, *Lamijja glagola*. Ti nazivi su u dječakovoj duši izazivali osjećaj izgubljenosti i čuđenja, jer nije razumio šta znače. Osjećao je da oni upućuju na nauku i znao je da ih je njegov brat sa al-Azhara naučio i shvatio, te je postao učen čovjek koji je stekao ugled kod roditelja, braće i svih seljana. Ta svi su na mjesec dana ranije pričali o tome kako će doći, a kada je stigao, izlazili su pred njega

1) Gramatika arapskog jezika, u stihu. Napisao je Ibn Malik (umro 1274. godine).

razdragani i predusretljivi! Čak je i šejh požudno upijao njegove riječi, a onda ih s divljenjem i ponosom ponavljao ljudima! Zar ga nisu seljani molili da im održi predavanje iz oblasti teologije ili šerijatskog prava! Šta bi to mogla biti teologija, i šta li je to fikh?¹ Najzad, nije li ga šejh usrdno molio, pretjerujući u ljubaznosti i obećanjima, budeći sve moguće i nemoguće nade, da ljudima održi hutbu u petak! A onda, taj znameniti dan Poslanikova rođenja – kakvim je sve počastima i pažnjom bio obasut taj asharlija, kakvim pohvalama i veličanjem! Kupili su mu nov kaftan, novu džubbu, novi fes i nove cipele. Danima prije nego što će doći, pričali su o tome velikom prazniku i šta će se sve zbiti. A kada znameniti dan dođe, u samo podne cijela porodica požuri na ručak, ali jedva da su šta dotakli. Mladi asharlija obuče novo odijelo, baš na taj dan metnu zelenu ahmediju, a preko ramena prebaci kašmirski šal, dok je majka učila dove i bismille, a otac je čas izlazio, čas ulazio, sav pometen i uzbuđen. Kada se mladić uredio i dotjerao kako je htio, on izađe iz kuće pred čijom kapijom ga je čekao konj. Ljudi ga naprosto ponesoše i posadiše u sedlo, dok su se drugi posvuda tiskali oko njega. Jedni su hitali ispred mladića, drugi su pješačili za njim, i utom se oglasiše puške i žene odasvud razdragano ciknuše. Zrak se ispuni mirisom đulsije. Razlijegoše se pjesme u slavu Poslanikovu, te cijela svečana povorka krenu tako lagahno kao da se s njom kreće cijela zemlja i sve kuće.

I sve se zbivalo zbog toga što je mladi asharlija izabran za halifu toga dana,² te se s njime, baš na taj izuteno svečani dan, obilazi grad i sva okolna sela. Zašto je baš on izabran za halifu, a ne neki drugi mladić? Zato što je on asharlija koji je savladao nauku, naučio *al-Alfijju*, onaj *Dragulj* i *Nebrušeni biser*! Zašto i naš junak ne bi blistao kada zna da će izučavati nauku kakvu izučava njegov brat, da će se izdići iznad drugova

1) *Fikh* je razuden pojam, ali uglavnom označava šerijatsko pravo.

2) Izabranik koji simbolično predstavlja Poslanikova nasljednika i predvodi proslavu njegova rođendana.

i vršnjaka baš poznavanjem *al-Alfijje*, *Dragulja* i *Nebrušena bisera*?!

Bio je neizmjerljivo sretan kada je u subotu pošao u mekteb noseći primjerak *al-Alfijje*. Ta knjiga izdvajala ga je od drugih. Premda je upravo njegov primjerak bio pomalo prljav i loše uvezan, za njega je bio vrijedan koliko pedeset *Mushafa* kakve nose njegovi jarani.

Ah, *Kur'an*! Naučio je napamet sve što sadrži, ali od toga nije imao nikakve fajde. Mnoga djeca nauče *Kur'an* napamet, ali nikoga za to nije briga, niti neko od njih bude nagrađen za to tako što postane halifa na Poslanikov Rođendan.

Ali, *al-Alfijja* je nešto drugo! Kako objasniti šta je *al-Alfijja*?! Dovoljno je reći da efendija ne zna iz nje ni jedne riječi, i dovoljno govori to što pomoćnik ne umije valjano pročitati njene prve stihove. *Al-Alfijja* je poezija, a u *Mushafu* nema poezije.

Valja reći da je dječak zaista blistao, osjećajući nešto što nije osjetio ni u jednoj kur'anskoj suri dok je čitao distih:

I reče Muhammed, dakle Ibn Malik:

*Gospodara Allaha hvalim jer on je najbolji Malik.*¹

1) Neprevodiva igra riječi: vlastito ime *Muhammed* i glagol *hvaliti* imaju isti korijen, a drugi član vlastitoga imena *Ibn Malik* istovremeno je i Allahov atribut (*Gospodar*).

Dječak se ponosio jer je prvoga dana osjetio da je nadmašio druge. Efendija nije mogao pratiti kako uči *al-Alfijju*, niti je mogao tražiti da je uči pred njim. Čak je čitav mekteb postao pretijesan za to djelo, pa je dječak bio zadužen da svakodnevno odlazi u šerijatski sud da kadiji čita dijelove koje je želio naučiti iz *al-Alfije*. Kadija je jedan od učenjaka sa al-Azhara, čak veći od njegovog brata sa istog Univerziteta, premda otac nije vjerovao u to, jer je smatrao da kadija ne može biti ravan njegovome sinu. U svakom slučaju, kadija je učenjak sa al-Azhara, šerijatski sudija koji svečano naglašava glasove *q* i *r*. On je u sudu, a ne u mektebu. Sjedi na divanu prekrivenom finim platnom i jastucima, tako da se ne može ni porediti sa efendijinom stolicom; oko njega nema poderane obuće, a pred vratima stoje dva čovjeka kao stražari. Ljudi ih zovu baš tim čudesnim imenom, *poslanici*, u kome ima neodređene ljepote.

Baš tako! Dječak je morao svakog jutra odlaziti u sud i kazivati kadiji neko poglavlje iz *al-Alfije*. A kako je kadija divno čitao! Kako je punim ustima izgovarao *qaf* i *ri* i kako mu je glas podrhtavao dok je kazivao Ibn Malikove stihove:

*Naš govor su riječi korisne, kao "Valja ići";
Imena to su, i glagoli, te kad govorimo čestice nižući.*

*Pojedinačno, riječ je jedinica osnovna,
I od riječi se sastoji cjelina govorna.*

Kadija je bio u stanju duboko uzbuditi dječaka i ispuniti ga osjećanjem skromnosti, dok je kazivao stihove:

*Poema ova zaslužuje najbolju riječ, pohvalnu
Jer nadmašuje "al-Alfiju" Ibn Mu'tiinu.*

*Ali, on je prethodnik, te zato prednost njegova je,
A i nasljednik njegov sve najljepše zaslužuje.*

Kadija je čitao stihove glasom koji je odavao snažna osjećanja, a zatim se obraćao dječaku:

– Ko je skroman pred Allahom, On ga uzvisuje. Razumiješ li te stihove?

– Ne – odgovarao je dječak, a kadija je nastavljao:

– Kada je rahmetli autor počeo pisati u stihovima *al-Alfiju*, plaho se pohasio, te je reko:

*Poema ova zaslužuje najbolju riječ, pohvalnu
Jer nadmašuje "al-Alfiju" Ibn Mu'tiinu.*

Međutim, tokom noći, on usni kako ga Ibn Mutia žestoko prekorijeva. Čim se probudi, autor popravi svoju nadmenost riječima:

*Ali, on je prethodnik, te zato prednost njegova je,
A i nasljednik njegov sve najljepše zaslužuje.*

Otac se silno radovao kada mu se sin vrati poslije ikindije i ispriča šta je sve čuo od kadije, te kada mu pročita uvodne stihove *al-Alfije*. Čitanje stihova otac je prekidao onom jednom riječju kojom ljudi izražavaju divljenje: *Bože! Bože!*

Međutim, svemu ima granica. Dječak je s oduševljenjem učio *al-Alfiju* dok nije završio poglavlje o subjektu. Onda njegovo oduševljenje splasnu. Otac ga je svakog dana za vrijeme ikindije pitao:

– Jesi li išao u sud?

– Jesam – odgovarao je dječak.

– Koliko si naučio? – nastavljao je otac, a dječak mu je čitao ono što je naučio.

Ali, sve mu to postade dosadno nakon poglavlja o subjektu. Dječak poče nevoljko i sve sporije učiti i odlaziti u sud, dok nije nekako došao do *apsolutnog akuzativa*. Poslije toga nije mogao ni maknuti naprijed. Nastavio je odlaziti u sud svakoga dana i čitati kadiji poglavlja iz *al-Alfijje*, ali – čim bi se vratio iz mekteba – odbacivao je knjigu, pa se prepuštao igri, pričama i predanjima.

Otac ga je i dalje za vrijeme ikindije pitao:

– Jesi li išao u sud?

– Jesam – odgovarao je dječak.

– Koliko stihova si naučio?

– Dvadeset.

– Čemu su posvećeni?

– Genitivnoj vezi, pridjevima, slomljenom pluralu.

– Kažider mi šta si naučio – rekao bi otac, a dječak bi mu od prve dvije stotine stihova izrecitirao dvadeset – nekad o promjenljivim i nepromjenljivim imenima, nekad o neodređenim i određenim riječima, ili o subjektu i predikatu. Šejh nije razumijevao ništa, niti je uočio da ga sin vara. Njemu je bilo dovoljno da sluša stihove, a u kadiju je imao povjerenja. Za divno čudo, šejhu nikada nije palo na pamet da otvori *al-Alfiju* i da prati mladića dok recitira. Da je to učinio makar jednom, sa dječakom bi se dogodilo isto što se dogodilo s poglavljem *Pjesnici, Saba'*, ili *Stvoritelj*. Ipak je dječak jednom bio suočen s tom opasnošću i da se majka nije zauzela za njega, loše bi se proveo s ocem.

Dječak je imao brata koji je pohađao laičku školu. Kada je taj brat stigao iz Kaira na ljetnji raspust, slučaj htjede da tokom nekoliko uzastopnih dana prisustvuje tome svakodnevnom ispitivanju. Čuo je kako šejh pita dječaka:

– Šta si danas učio?

– Recimo, veznike – odgovori dječak.

Kada otac zatraži da mu ponovi šta je naučio, dječak počne recitirati stihove o vlastitoj imenici, odnosnoj rečenici i odnosnim zamjenicama.

Brat je šutio prvog i drugog dana. Međutim, kako se to nastavljalo, on pričekava da šejh ode, pa se pred majkom obrati dječaku:

– Ti varaš oca i lažeš mu. Igraš se u mektebu, a ništa ne učiš iz *al-Alfijje*.

– Ti si lažac! – na to će dječak. – Što se to tebe tiče! *al-Alfijja* je za studente al-Azhara, a ne za učenike običnih škola! Pitaj kadiju pa će ti on reći da svakodnevno dolazim u sud!

– Šta si danas učio? – upita ga brat.

– Učio sam ono što sam rekao.

– Ali, nisi ocu kazivao o tome, već si mu navodio to i to. Daj mi knjigu da te ispitam!

Dječak se pokunji. Brat je htio sve ispričati šejhu, ali ga majka zamoli da to ne učini. Zog pažnje prema majci i sažaljenja prema dječaku, brat je šutio. Tako šejh ostade u zabludi sve dok se asharlija ne vrati. Čim student stiže, podvrgnu dječaka ispitu i otkri cijelu istinu. Nije se ljutio ni prijetio, niti je šta kazao šejhu. Zato naredi dječaku da prestane ići u mekteb i u sud. Za samo deset dana, on nauči dječaka cijelu *al-Alfijju*.

Učenost u selima i gradovima po unutrašnjosti ima sjaj kakav nema u prijestonici, niti u drugim naučnim centrima. Nije to ništa čudno ni neobično, budući da je zakon ponude i potražnje koji važi za znanost jednak kao i za sve drugo što se nudi i kupuje. Učenjaci mogu hodati Kairom a da niko ne obraća pažnju na njih, ili da ih gotovo niko ne primjećuje; oni mogu neumorno govoriti na najljepši mogući način, a da se niko na to ne osvrće, osim kairskih studenata. Dotle učeni ljudi u provinciji, po selima i gradovima u unutrašnjosti, kreću se s velikom pompom i praćeni su s poštovanjem, te dok oni govore, ljudi ih slušaju s punim uvažavanjem i divljenjem. Naš junak, budući pod utjecajem provincijskoga mentaliteta, smatrao je učenjake znamenitim ljudima, kao i ostali provincijalci, te je bio spreman povjerovati da su oni stvoreni od čiste i naročite vrste gline, ne od one od koje su stvoreni svi ostali ljudi. Dok je slušao kako govore, obuzimalo ga je divljenje i čuđenje kakvo je kasnije uzalud tražio pred znamenitim učenjacima i šejhovima u Kairu.

U njegovome mjestu bila su tri-četiri učena čovjeka koji su dijelili poštovanje i ljubav naroda. Jedan od njih bio je sekretar u Šerijatskome sudu – onizak i debeo čovjek, krupnog i odsječnoga glasa. Kada govori, riječi mu naprosto napuhivaju obraze, pa imaš utisak da su te riječi krupne kao i govornik, oštre kao i on sam; zapljuskuju te značenjima i ritmom kojim ih izgovora. Taj šejh bijaše od onih ljudi koji nisu uspjeli na

al-Azharu. Bog sami zna koliko godina je proveo na Univerzitetu, ali nije uspio dobiti diplomu za nastavnika ni za sudiju, te se zadovoljio položajem sekretara u sudu, dok mu je brat bio izvrstan sudija postavljen za oblasnog kadiju. Sekretar se na svakom sijelu hvalisao svojim bratom i kudio kadiju s kojim on radi. Pripadao je hanefijskom mezhebu, a pristalica toga mezheba bilo je malo u gradu, ili jedva da ih je uopće i bilo. Baš to je izazivalo njegov bijes protiv drugih učenih ljudi s kojima je bio suparnik, a pripadali su šafijskom ili malikijskom mezhebu, tako da je njihova učenost nailazila na dobar prijem u gradu i imali su mladih učenika. Koristio je svaku priliku da hvali mezheb Abu Hanife, a da potcjenjuje malikijski i šafijski mezheb. Kako su provincijalci lukavi i oštromni ljudi, oni su znali da sekretar govori tako kako govori, da radi to što radi zbog mržnje i zavisti. Zato su ga sažalijevali i ismijavali. Taj sekretar posebno je pakostan bio prema mladome asharliji. Asharlija je svake godine bio biran za halifu, a sekretar nije mogao podnijeti da neko mimo njega bude izabran.

Kada ljudi počese pričati da će asharlija održati hutbu u petak, sekretar to doču, ali ne reče ništa. Džamija se u petak napuni svijetom i pojavi se asharlija s namjerom da se popne na minber, ali sekretar ustade pa pođe ravno do imama i obrati mu se tako glasno da su ga svi čuli:

– Premlad je čovjek i ne treba da ide na minber. Što da on drži hutbu i predvodi ljude u namazu kad već ima šejhova i starijih ljudi?! Ako njega pustiš na minber i dopustiš da klanja kao imam, ja odoh.

Onda se obrati prisutnima:

– Ko ne želi da pokvari namaz, neka me slijedi.

Narod se uznemiri i bilo bi belaja da ne ustade imam koji održi hutbu i klanja namaz kao imam. Tako te godine izmače minber asharliji koji je danima učio hutbu i pripremao se za taj čas, uvježbavajući je više puta pred svojim ocem. Otac je s neizmjernom čežnjom iščekivao taj čas i silno se radovao,

a majka je strepjela da ga neko ne urekne. Samo što se mladić uputio iz kuće prema džamiji, ona poskoči do žeravice koju metnu u posudu, pa metnu malo đulsije i poče obilaziti sobu po sobu. Zadržavala se u svakoj prostoriji po nekoliko trenuta učeći nešto. Trajalo je to sve dok se sin ne vrati, te majka pohita prema njemu kadeći i mrmļajući. Međutim, šejh je bjesnio i proklinjao čovjeka koji mu srce zatrova ispriječivši se između njegova sina i minbera.

Drugi učen čovjek u mjestu bijaše pristalica šafijskog mezheba. Bio je imam u džamiji, držao hutbe i predvodio namaz. Toga čovjeka, poznatog po bogobožnosti i pobožnosti, ljudi su poštovali i uvažavali kao da je evlija. Tražili su njegove blagoslove, dolazili mu radi liječenja bolesnika i drugih nevolja. I njemu samome činilo se da ima u sebi nešto od evlija. Godinama nakon njegove smrti mještani su ga spominjali po dobru, a pričali su s čvrstim uvjerenjem da su svi koji su bili na dženazi čuli njegov glas kako veli, dok su ga spuštali u kabur:

– Bože, neka ovaj kabur bude blagoslovljeno prebivalište!

Također vele da su usnili kako je taj čovjek zaslužan kod Allaha i kako su mu u Džennetu date blagodati.

Treći učen čovjek u gradu, sljedbenik malikijskog mezheba, nije bio baš posvećen nauci, niti se njome profesionalno bavio, već je obrađivao zemlju i trgovao. Odlazio je u džamiju da klanja pet namaza, povremeno bi sjeo s ljudima, pa bi im kazivao hadise i tumačio vjeru. Činio je to skromno, bez oholosti i sujete. Malo ljudi je obraćalo pažnju na njega.

To je ta ulema. Međutim, bilo je i drugih učenih ljudi po kasabi, po okolnim selima i zaseocima. Nisu imali manji utjecaj na narod od službene uleme. Takav je bio hadžija, krojač, čiji dućan se nalazio naspram mekteba, a koga su baš svi ljudi smatrali tvrdicom i pohlepniim čovjekom. Imao je veze s jednim od najvećih šejhova nekakvog tarikata, a omalovažavao je svu ulemu odreda, jer, veli, uče iz knjiga, a ne od šejhova.

Hadžija je smatrao da je jedina prava spoznaja ona unutarnja, koja čovjeku padne na srce od samoga Allaha, tako da knjige nisu potrebne; čak nije nužno znati čitati ni pisati.

Takav je i jedan šejh, onaj što najprije bijaše gonič margaraca koji je ljudima prenosio toware, a onda postade trgovac koji se bavio samo vlastitom robom. Svi su vjerovali da je uzimao od sirotinje i bogatio se na račun nejakih. A taj šejh je stalno citirao i tumačio ajet: *Oni koji bez ikakva prava jedu imetke siročadi – doista jedu ono što će ih u vatru odvesti i oni će u ognju gorjeti.*¹ Nije volio klanjati u glavnoj džamiji, jer nije podnosio imama niti drugu ulemu oko njega – više je volio klanjati u nekoj maloj i sasvim beznačajnoj džamiji.

Bijaše tu još jedan šejh koji nije znao čitati ni pisati. Nije znao valjano ni *al-Fatih* proučiti, ali je bio pripadnik tarikata Šazilija.² Okupljao je ljude na zikr i tumačio im vjerska i svjetovna pitanja.

Najzad, bilo je tu fakiha koji su učili *Kur'an* i druge poučavali u tome. Sami su se izdvajali iz ostale uleme nazivajući se "nosiocima Allahove knjige". Održavali su veze s običnim svijetom, posebno sa ženama. Budući da su uglavnom bili slijepci, išli su po kućama i učili *Kur'an*. Žene su im se obraćale, tražile da im tumače propise o postu, o namazu i drugim stvarima. Što se tiče znanja, ti fakihi su se potpuno razlikovali od ostale uleme koja je učila iz knjiga i koja je imala nekakvog kontakta sa al-Azharom. Također su se u tom pogledu razlikovali od pripadnika tarikata i onih koji vjeruju u neposrednu spoznaju. Oni su znanje crpili neposredno iz *Kur'ana*, razumijevajući ga onako kako su htjeli, a ne kakav zapravo jest ili kako ga treba razumijevati. Ustvari, razumijevali su ga isto kao naš efendija koji je upravo među njima uživao glas najpametnijega i najuččenijeg, čovjeka koji bolje

1) *Kur'an*, 4:10.

2) Tarikat koga je osnovao Tunižanin Šazili u XIII stoljeću.

od svih uči *Kur'an*. Tako je naš junak jednoga dana zapitao efendiju:

– Šta znače Allahove riječi *I Mi vas postepeno stvaramo?*¹

Efendija je polahko i samouvjereno odgovorio:

– To znači: *Stvorili smo vas kao volove, tako da ništa ne shvaćate.*

Drugim riječima, fakihi su shvaćali *Kur'an* baš onako kako ga je shvaćao dječakov dedo koji je bio jedan od najčuvjenijih hafiza, koji ga je najbolje razumijevao, tumačio i učio. Tako ga je unuk jednoga dana zamolio da mu protumači Božije riječi: *Ima ljudi koji se Allahu klanjaju na "harfu"; ako ga prati sreća, on je smiren, a ako zapadne i u najmanje iskušenje, vraća se nevjerstvu, pa tako izgubi i ovaj i onaj svijet.*²

Dedo je odgovorio:

– Na *harfu* znači da Ga obožavaju na ravnome mjestu, na ravnome podijumu. Ako takvog čovjeka zadesi kakvo dobro, onda je siguran na tome mjestu, ali ako ga snađe nesreća, onda se stropošta na lice.

Dječak se susretao sa svom tom ulemom i od svih je učio, tako da je sabrao podosta svakojakih pa i oprečnih znanja, a vjerovatno je to u velikoj mjeri djelovalo na formiranje njegovog intelekta koji nije sasvim lišen nedoumica, različitosti, pa i suprotnosti.

1) *Kur'an*, 71:14.

2) *Kur'an*, 22:11.

Šta reći tek o šejhovima derviških redova! Onako brojni i raštrkani posvuda, nisu ostavljali grad na miru ni jedne sedmice. Derviši su pripadali različitim redovima, pa su i narod dijelili budeći u njemu žestoke strasti. U tome kraju vladala je velika netrpeljivost između dvije porodice derviških redova od kojih je jedna vladala sjeverom, a druga jugom.

Budući da su se stanovnici te oblasti seljakali, da im nije bilo teško preseljavati se iz jednoga sela u drugo, iz kasabe u kasabu, događalo se da se članovi jedne porodice nasele tamo gdje dominira druga porodica. Porodične starješine su obilazili oblast, posjećujući svoje sljedbenike i učenike. Bože, kakve su svađe izbijale kada bi starješina sa sjevera došao na jug, ili kada bi vođa s juga otišao na sjever!

Dječakov otac je bio sljedbenik starješine sa sjevera. Njemu se zakleo, isto kao i njegov otac. Majka je također pripadala tome starješini, a njen otac je, štaviše, bio jedan od njegovih bliskih saradnika. Kada je taj starješina umro, naslijedio ga je njegov sin, hadžija, koji bijaše okretniji od svoga oca, spretniji za podvale i smicalice, za izazivanje svađe. Hadžija je bio više dunjalučki čovjek od svoga oca i udaljeniji od vjere.

Dječakov otac se spustio na jug i tu se nastanio. Starješina sjevera imao je običaj da ga posjećuje jednom godišnje. Kada bi dolazio u posjetu, nije to činio sam, niti s malom grupom, već je dolazio s pravom vojskom koja, ako nije imala stotinu

ljudi, nije ih bilo ni mnogo manje. Nije koristio željeznicu ni lađe što plove Nilom, već je isključivo koristio konje, mazge i magarce. Putovao je okružen pratnjom. Prolazili su kroz sela i zaseoke, logorovali neko vrijeme, pa su opet putovali uz veliku pompu i buku, trijumfalno tamo gdje su jedino oni vladali, a provokativno gdje su suparnici imali neku moć. Kada bi posjećivali dječakovu porodicu, tu bi i odsijedali. Tako bi ljudstvom i konjima, mazgama i magarcima zakrčili ulicu od kanala do krajnjega juga. Onda bi počelo klanje ovaca i redanje sofri po ulici, te bi nastalo neviđeno žderanje. Za to vrijeme šejh bi sjedio na divanhani, okružen svitom i prijateljima, a pred njim su bili domaćin i njegova čeljad, pokorni svakom šejhovom naređenju. Poslije ručka bi ostavljali šejha, te bi on tu i zaspao, zatim je ustajao i uzimao abdest. Trebalo je samo vidjeti kako se ljudi utrkuju i svađaju oko toga ko će mu polijevati vodu! Kada bi šejh uzimao abdest, trebalo je vidjeti kako se ljudi utrkuju i svađaju ko će se domoći makar gutljaja vode koju je šejh upotrijebio za abdest! Dotle on uopće nije mario za njih, već bi pretjerano dugo klanjao i beskrajno dugo učio dovu. Čim bi sve to završio, sjedao je da prima ljude koji su naprosto kidisali na njega. Neko bi mu poljubio ruku i skrušeno se povukao, neko bi mu se obratio s nekoliko riječi, a poneko bi ga štogod zamolio. Šejh je svima odgovarao čudno i neodređenim riječima o čijem značenju i smislu se nadugo raspredalo.

Jednom mu privedoše našega junaka, te ga šejh pomilova po glavi proučivši riječi svevišnjega Allaha: ... *i uči te onome što nisi znao; velika je Allahova blagodat prema tebi.*¹ Od toga dana je dječakov otac bio uvjeren da će od njegova sina biti nešto. Pošto bi klanjali akšam, postavile bi se sofre i ljudi su se najedali, a onda bi klanjali jaciju i započinjala je seansa.

"Seansa" je izraz koji označava okupljanje ljudi u halku za zikr. Tada prisutni zazivaju Allahovo ime, najprije mirno

1) *Kur'an*, 4:113.

sjedeći, zatim počinju klimati glavama podižući glas lagahno. Onda kretnje zahvaćaju gornju polovinu tijela, pri čemu se glas još malo povisi. Najzad im tijela prožmu snažni drhtaji, te svi ustaju, naprosto gurnuti – kao da ih je nekakva opruga izbacila. Šejhovi ulaze u halku, pa recitiraju pjesme Ibn Farida¹ i druge slične pjesme. Taj šejh je naročito volio poznatu pjesmu koja govori o Muhammedovom noćnom putovanju u Jerusalem i uspeću u nebesa. Pjesma počinje ovako:

Iz Mekke i iz kuće naslavnije

U Jerusalem Ahmed² noću stigao je.

Šejhovi su srčano recitali ovu poemu, dok su se učesnici zikra kretali u ritmu recitacije, saginjali se i uspravljali, kao da igraju pod vođstvom šejhova.

Iako mu se ponešto izgubilo u sjećanju, dječak nikada neće zaboraviti onu noć kada je jedan recitator pogriješio zamijenivši riječi u poemi. Šejh se naprosto razbjesnio, grdio je i vikao iz sveg glasa:

– Pasji sinovi! Prokleo Allah vas i vaše pretke sve do Adema! Zar hoćete da upropastite dom ovoga čovjeka!

Dječak ne mogaše zaboraviti kako je šejhov izliv bijesa djelovao na učesnike zikra i na sve ostale prisutne. Bili su uvjereni da je grješka u recitiranju poeme izvor neizmjerne nesreće. Dječakov otac je izgledao posebno uzbuđen i prestrašen. Poslije se smirio. Kada je šejh sutradan otišao i dok je porodica raspredala o događaju koji se zbio sa učesnicima zikra i recitatorima, domaćin se tako slatko nasmijao da je dječak posumnjao kako očeva vjera u toga šejha nije baš sasvim čista i bez primjesa sumnje i prezira. Baš sumnje i prezira! Šejhova pohlepa i samoživost bile su tako očigledne da nije mogao obmanuti nikoga ko umije zrelo prosuđivati.

1) Čuveni mistički pjesnik (umro 1235. godine).

2) Jedno od imena poslanika Muhammeda.

Više od svih, majka je mrzila toga šejha i ljutila se na njega. Nije trpjela njegovu posjetu, pa joj je i sama pomisao na njega teško padala. Obavljala je sve što je potrebno i pripremala se za posjetu mrzeći ga iz dna duše, toliko da se jedva obuzdavala da drži jezik za zubima. Tako se osjećala zbog toga što je šejhova posjeta predstavljala pravi teret porodici koja je živjela od vlastitoga rada i u svakom slučaju veoma skromno.

Šejh i njegovi ljudi naprosto su proždimali žito, maslo, med i ostale namirnice. Domaćin je bio prisiljen da se zbog posjete čak zadužuje da bi kupio ovce i koze koje je morao ponuditi. Šejh se nije obzirao na porodicu, već je, štaviše, pri odlasku uzimao ponešto što mu se posebno sviđalo – nekad tepih, nekad kašmirski šal ili nešto slično.

Posjeta šejha i njegove pratnje ipak je bila veoma poželjna jer je porodici osiguravala ugled i osjećaj dostojanstva među viđenim ljudima, ali je porodica u isti mah osjećala i snažan otpor prema posjetama zbog velikih izdataka i truda. One su bile nužno zlo koje je preraslo u običaj i postale su prijeka potreba za druge ljude. Veze derviškoga reda s ovom kućom bile su veoma čvrste, tako da su ostavljale traga u vidu anegdota i zgoda, priča o neobičnim stvarima i pravim čudima. Dječakova majka i otac uživali su u tome da djeci pričaju te priče i zgode. Majka nije propuštala priliku da ispriča priču:

– Jednom su moj babo i nana otišli na hadž sa šejhom Halidom. Šejh je već tri puta išao na hadž s babom, a tada je pozvao i majku da ide s njim. Kada su obavili hadž i krenuli u Medinu, nana usput pade sa sedla i slomi leđa, tako da nije mogla ni maknuti. Sin je uprti i počeo je nositi kuda god su išli. Bijaše mu to toliko tegobno da se jednoga dana požali šejhu, a ovaj mu uzvрати:

– Zar ti ne reče da je to časna žena, iz potomstva al-Hasana ibn Alija?¹

1) Najbliža Poslanikova porodica.

– Tako sam rekao.

– Onda je ona na putu svome djedu. Kada je doneseš do Poslanikove džamije, spusti je u kakav džamijski ćošak i ostavi je nasamo s djedom, pa neka on uradi s njom šta hoće.

Tako babo i učini. Spusti majku u jedan džamijski ćošak i obrati joj se škrtim jezikom seljaka, jezikom iz čije suhoparnosti izbijaju ljubav i saosjećanje:

– Eto tebe, eto tvoga pretka! Ja s vama nemam ništa.

Tako ostavi majku i priključi se svome šejhu s namjerom da posjeti Poslanikov mezar. Poslije je babo pričao:

– Tako mi Boga, samo što sam načinio nekoliko koraka, kad začuh kako me majka doziva. Okrenuh se i ugledah je kako se digla i ide. Pošto se ne htjedoh vratiti k njoj, ona pohita za mnom, požuri i prije mene stiže do šejha, te se uključi u povorku.

Otac također nije propuštao priliku da o šejhu ispriča slijedeću priču:

– Jednom prilikom neko spomenu pred šejhom kako je al-Gazali¹ zapisao u jednoj svojoj knjizi da niko ne može u snu vidjeti Poslanika. Šejh se naljuti na to i reče:

– Tako mi Boga, nisam se tome nadao od tebe, al-Gazali! Ja sam vidio Poslanika rođenim očima kako jaši svoju mazgu!

Kada su šejhu ponovljene al-Gazalijeve riječi, opet je kazao:

– Tako mi Boga, nisam se tome nadao od tebe, al-Gazali! Vidio sam ga rođenim očima kako jaši svoju mazgu!

Dječakov otac je iz toga zaključio da je al-Gazali pogriješio i da obični ljudi mogu usniti Poslanika, a da ga evlije i dobri ljudi mogu vidjeti čak i na javi.

Otac je to potkrepljivao Poslanikovim riječima koje je navodio kada god bi kazivao tu priču: *Ko me u snu vidi, uistinu me je vidio, jer se šejtan ne može prikazati u mome liku.*

1) Znameniti islamski filozof (umro 1111. godine).

Tako je dječak naučio mnoštvo priča o pravim čudima i sufijskim tajnama. Kada bi htio tako šta ispričati svojim drugovima u mektebu, oni bi njemu uzvraćali slične priče, pripisujući ih derviškom starješini s juga, i sami čvrsto uvjereni u njihovu istinitost.

Seosko stanovništvo – stariji i mlađi, djeca i žene – formiralo je naročit duhovni svijet u kome je bilo izvjesne navivnosti, misticizma i neznanja, a najveći utjecaj u formiranju toga mentaliteta imali su pripadnici derviških redova.

Tim vrstama znanja dječak je uskoro dodao nešto novo – magiju i hamajlije. Prodavači knjiga obilazili su sela i gradove s mnoštvom knjiga koje možda najuvjerljivije govore o duhovnom životu provincije u to doba. Nosili su u svome prtljagu životopise dobrih ljudi, predanja o ratovima i osvajanjima, priče o mački i mišu, o razgovoru užeta i broda, knjigu *Puni sjaj najvećih tajni magije*, i još jednu knjigu čijeg naslova se dječak ne sjeća, ali su je znali kao *al-Dijerbijevu knjigu*. Bilo je tu raznih zbirki dova, priča o Poslanikovom rođenju, zbirki sufijske poezije, knjige vazova i uputa, raznih predavanja i čudesnih predanja, priča o junacima iz plemena al-Hilal i al-Zenat, o Antari i al-Zahiru Bajbersu, o Sejf ibn Zi Jezenu.¹ Uza sve, bio je tu *Kur'an Časni*. Ljudi su kupovali sve te knjige i naprosto ih gutali, te je sadržina knjiga oblikovala njihov duh kao što su hrana i piće oblikovali tijelo.

Dječaku su čitane sve te knjige, te je mnogo toga zapamtio. Međutim, posebno su ga zanimale dvije stvari: magija i tesavvuf. Nije bilo ničega čudnog u tome što je našao nešto zajedničko u tim dvjema vrstama znanosti, jer je suprotnost među njima bila, zapravo, samo prividna. Svaki sufija tvrdi samome sebi i drugima da proniče u tajne onostranoga, pogađa prošlost i predviđa budućnost, savladava prirodne zakone i čini svakojaka čuda. A šta čini mađioničar? Zar i on ne tvrdi

1) Glavni junak narodnog romana nastalog u Egiptu tokom XV vijeka.

da je u stanju dosegnuti onostrano, da također savladava prirodne granice i da komunicira s duhovima? Naravno! Sva razlika između mađioničara i sufije sadržana je u tome što jedan komunicira sa melecima, a drugi sa šejtanima. Treba samo pročitati Ibn Halduna¹ i slične da bi čovjek shvatio tu razliku i da bi došao do pravih zaključaka o zabrani magije i otporu prema njoj, odnosno o naklonosti tasavvufu i podsticanju na njega!

Dječak i njegovi drugovi bili su veoma daleko od Ibn Halduna i sličnih. Do ruku su im dolazile samo knjige o magiji i čudesnim moćima evlija, te su ih čitali i potpadali pod njihov utjecaj. Veoma brzo bi se zasitili čitanja i divljenja, pa su se prihvatili prakse i opita. Tako su primjenjivali sufijske metode i izvodili razne mađioničarske vještine. Često su brkali mađioničarstvo s misticizmom, tako da su u njihovim glavama postajali jedna te ista stvar čiji je cilj da olakša život i približi čovjeka Allahu.

Upravo to se događalo u duši našega junaka. Ponašao se kao sufija i prakticirao je mađioničarstvo, uvjeren da će tako zadovoljiti Allaha i domoći se najpoželjnijih životnih slasti. Među pričama koje su u izobilju dopirale do djece zahvaljujući prodavačima knjiga bila je i priča iz *Hiljadu i jedne noći*, poznata kao priča *Hasan al-Basri*. U njoj se pripovijeda o čarobnjaku koji je bakar pretvarao u zlato, o dvorcu što se iza gore na visokim stupovima diže u nebo, a u njemu boravi sedam kćeri jednoga džina; u taj dvorac sklonio se i Hasan al-Basri. U priči se pripovijeda o njegovom dugom, tegobnom putovanju do džinovog staništa. U čitavoj priči jedan dio je naročito očaravao dječaka – kada je Hasanu, na jednome od njegovih putovanja, poklonjen čarobni štap. Jedno od čarobnih svojstava toga štapa bila je da se pod njegovim udarcem o zemlju ona odmah rascjepljuje i iz nje izlazi devet bića koja izvršavaju svako naređenje vlasnika štapa. Naravno, to su dži-

1) Znameniti arapski historičar i sociolog (1332.-1406.).

ni, moćni a lagahni, oni što lete i svaku prepreku savlađuju, velike terete nose, planine čupaju i čine druga nezamisliva čuda.

Dječak je bio očaran tim štapom i toliko silno je želio da ga ima da je danonoćno samo o tome mislio. Zato se prihvatio knjiga o magiji i tasavvufu, ne bi li kod maga i mistika otkrio način na koji bi se domogao štapa.

Imao je jednog rođaka, dječaka kao što je i on, koji ga je pratio u mekteb. Rođak je bio više od njega opsjednut štapom. Ozbiljno raspravljajući o tome, uskoro smisliše način da ostvare svoju želju. Otkriše ga u knjizi *al-Dijerbi*. Trebalo je, naime, da se dječak osami nakon potpunog očišćenja, da stavi preda se žara i malo đulsije, pa da počne zazivati Božije ime: *Milostivi! O, Milostivi!* Pri tome treba da pridodaje đulsiju na žar, ne prestajući izgovarati te riječi sve dok se zemlja ne počne okretati oko njega, dok se zid pred njim ne rascijepi i dok se ne pojavi džin-sluga koji se odaziva na to Allahovo ime. Tada treba zatražiti od džina šta čovjek zaželi i želja će biti ispunjena bez ikakve sumnje.

Dječaci otkriše taj način i riješiše da ga iskoriste. Kupiše malo đulsije, pa se naš junak osami na divanhani, zaključa vrata i stavi preda se malo žara. Onda poče bacati đulsiju na žar i izgovarati: *Milostivi! O, Milostivi!* Dugo je tako radio, očekujući da se zemlja zavrti oko njega, da se zid raspukne i da se pred njim pojavi sluga. Međutim, ništa se ne dogodi. Onda se dječak, taj mag i mistik, preobrazi u prevaranta.

On izađe iz divanhane sav cepteći, držeći se za glavu, nemoćan i riječ da prozbori. Njegov mali prijatelj obasu ga pitanjima: Je li se pojavio sluga? Je li zatražio od njega štap?

Dječak je na to samo uzbuđeno drhtao i cvokotao zubima tako da je uplašio prijatelja. Tek nakon velikoga truda, poče se smirivati i odgovarati isprekidanim riječima i drhtavim glasom:

– Tlo se tako okretalo oko mene da sam mogao pasti i zid se raspuknuo, te sam začuo glas koji je grmio cijelom

prostorijom. Izgubio sam svijest. Onda sam se osvijestio i brzo izašao.

Slušajući, dječak se silno obradova i zadivi svome prijatelju, te mu reče:

– Smiri se! Uplašio si se toliko da si se izgubio. Moramo naći u knjizi nešto o tome kako ćeš ostati siguran i dovoljno hrabar pred slugom, pa da zatražiš od njega šta želiš.

Tako dječaci počеше ponovo pretraživati knjigu i utvrdiše da onaj što se povlači u osamu treba da klanja dva rekata namaza prije nego što sjedne pred vatru i počne zazivati Allahovo ime.

Sutradan, dječak tako učini, pa poče bacati đulsiju na vatru i zazivati *Milostivi*, očekujući da se zemlja zavrti, da se zid rascijepi i da se pred njim džin pojavi. Međutim, ništa se ne desi. Onda se dječak pojavi pred svojim prijateljem, smiren i sabran, te mu kaza da se zemlja zavrtjela i zid se rascijepio. Pojavio se džin i saslušao je šta dječaku treba. Međutim, odbio je da mu ispuni želju, sve dok dječak ne ostane dugo u osami, dok ne bude dugo klanjao, bacaio đulsiju na vatru i izgovarao Allahovo ime. Dao mu je rok od mjesec dana da sve to uredno obavlja. Ne bude li tako uredno činio, mora sve ponavljati još cijeli mjesec.

Rođak povjerova dječaku i poče ga svakodnevno nagovarati da se povlači uz žar i da se moli. Dječak je zbog toga iskorištavao rođaka, tražeći od njega velike usluge. Ako bi rođak odbio, dječak je uzvraćao kako se neće povlačiti s vatom i da neće zazivati Milostivoga, te da se neće domoći štapa. Rođak bi se na to smjesta pokoravao.

Međutim, nije samo naš junak bio sklon magiji i mistici. Na to ga je podstakao njegov otac. Šejh je, zapravo, imao mnogo molbi za Allaha: imao je podosta sinova, a brinuo je o njihovom obrazovanju i odgoju. Bio je to siromašan čovjek koji nije bio u stanju snositi troškove obrazovanja. Povremeno se zaduživao, a dugove je teško vraćao. Katkad bi poželio da mu se poveća plaća, a ponekad je čeznuo za tim da bude

unaprijeđen, da promijeni posao. Za sve to šejh se obraćao Allahu dovama i klanjanjem istihare.¹ Najradije je za to više puta uzastopno učio kur'ansko sure *Ja-Sin*, tražeći da to čini i njegov sin zbog toga što je dijete i što je slijep – zbog te dvije osobine dječak je povlašćen kod Allaha. Zar će Allah odbiti slijepoga dječaka ako nešto zatraži od Njega učeći *Kur'an*?!

Ceremonija višekratnog učenja *Kur'ana* imala je više faza. Najprije je trebalo da se čovjek osami, te da prouči kur'ansko sure četiri puta i zamoli za ostvarenje želje. Zatim se opet osamljuje i uči sure sedam puta, tražeći opet da mu se želja ostvari. U trećoj fazi uči sure u osami četrdeset i jedan put, s tim da svaki put uz *Ja-Sin* prouči dovu *O, pristaše dobra u vjeri najboljoj*. Nakon učenja, ponovi želju. U trećoj fazi je obavezno paljenje mirisa.

Otac je zaduživao sina da uči malu iddiju² za ostvarenje malih želja, srednju za ispunjenje važnih želja, a najveću kada je bio u pitanju život cijele porodice. Ako je nastojao da upiše jednoga sina na besplatno školovanje, trebalo je učiti malu iddiju; ako bi se obraćao Allahu za pomoć u otplati velikoga duga, učila se srednja iddija, a ako bi poželio promijeniti posao i povećanje plaće za funtu, pa i manje, učila se velika iddija.

Uz svaku iddiju išla je određena nagrada. Mala je nagrađivana kockom šećera ili halvom, srednja je nagrađivana sa pet novčića, a velika sa deset.

Dječak se često osamljivao i učio je *Ja-Sin* po četiri, sedam ili četrdeset i jedan put. Za divno čudo, želje su se uvijek ostvarivale. Šejh je brzo stekao uvjerenje da je njegov sin blagoslovljen, da je pribran kod Allaha.

1) Namaz koji se klanja prije spavanja, sa željom da se u snu dobije odgovor na pitanje, ili da se povoljno riješi problem.

2) Upravo opisano učinje sure *Ja-Sin*.

Međutim, magija i misticizam nisu se ograničavali samo na ispunjenje želja i proricanje budućnosti. Uz sve to, korišteni su za izbjegavanje nepoželjnih stvari i otklanjanje nesreća.

Dječak je mnogo toga zaboravio, ali ne može zaboraviti onaj strah što obuze srca svih u gradu i okolnim selima kada im stiže vijest iz Kaira da će se za nekoliko dana na nebu pojaviti kometa, te da će u dva sata poslije podne jednim dijelom repa dohvatiti Zemlju i da će je pretvoriti u prah koji će raznijeti vjetrovi. Žene i običan narod nisu baš brinuli o tome, ili skoro da nisu obraćali pažnju. Zapravo, osjetili bi nekakvu zebnju tek kada bi se poveo razgovor o toj nesreći, a onda su išli za svojim svakodnevnim poslovima. Međutim, fakihi, znalci *Kur'ana*, pripadnici derviških redova i njihovi učenici bili su uistinu veoma uznemireni i preplašeni. Srca im se nisu mogla smiriti i neumorno su raspravljali o tome. Neki su tvrdili da se katastrofa neće desiti, jer je suprotna svemu znanom o uvjetima za Sudnji dan; da Zemlja neće nestati prije nego što se pojave Životinja, Oganj i Dedždžal, te prije nego što na Zemlju siđe Mesija i ispuni je pravdom, nakon što je bila preplavljena nasiljem.

Neki su mislili da je ta nesreća predznak Sudnjega dana, a neki su opet govorili da će se nesreća dogoditi, ali će uništiti jedan dio Zemlje, ne cijelu. Povazdan su o tome raspredali, sve do noći. Onda bi klanjali akšam, pa se okupljali u grupama u džamiji ili pred kućama. Tada bi često govorili: *Kucnuo je čas suđeni – samo Allah može pomoći*. Tako je to trajalo sve do jacije-namaza.

Minu nekoliko dana i dođe najavljeni čas, ali se na nebu ne pojavi repatica, niti Zemlju zahvati bilo kakvo stradanje. Fakihi, znalci *Kur'ana* i derviši se podijeliše. Ulema koja je znanje crpila iz knjiga i koja je potjecala sa al-Azhara likovala je:

– Ne rekosmo li?! Takva katastrofa ne može se desiti prije nego što se pojave predznaci Sudnjega dana. Zar vam nismo govorili da ne vjerujete astronomima?!

Čuvari *Kur'ana* su govorili:

– Bezbeli! Nesreća bi se dogodila da se Allah nije smilovao dojenčadima, trudnicama i ženama. Uslišao je dove onih koji Ga mole, koji Mu se skrušeno obraćaju.

Sufije i pristalice neposredne spoznaje su tvrdili:

– Naravno! Nesreća bi se sigurno desila da između Boga i ljudi nije posredovao sufijski starješina. On je ljude spasio belaja preuzevši na se njihove grijehe.

Moguće je da će čitalac reći: Ono što je ljude podsticalo na zaštitu od *hamsina*¹ bilo je magijske ili mističke naravi. Mi, međutim, možemo pripovijedati samo o onome čega se dječak sjeća.

Naime, vrijeme koje je prethodilo prvome danu *hamsina* bilo je čudno – u srcima žena, djece i onih što su bdjeli nad *Kur'anom* bijaše neka mješavina radosti i zebnje. Kad osvane petak, prejedali su se naročite vrste hrane, a subotom su se davili obojenim jajima. Fakihi su se na poseban način spremali za taj dan. Oni su kupovali bijele i glatke arke papira, rezali ga na komadiće i ispisivali su na svakom komadiću slova *Elif-Lam-Mim-Sad*,² pa su ih savijali i trpali u džepove. Subotom su obilazili kuće s kojima su održavali kontakte, pa su ukućanima dijelili papiriće tražeći da svaki član porodice proguta po četiri komadića prije nego što dotakne jelo ili piće. Uvjeravali su ljude da će ih gutanje papirića zaštititi od neželjenih posljedica *hamsina*, naročito da će ih zaštititi od upale očiju. Ljudi su im vjerovali, pa su gutali papiriće plaćajući ih fakihima crvenim i žutim jajima. Dječak nije saznao šta je njegov efendija radio sa svim tim jajima sakupljenim na Svijetlu subotu, jer katkat se sakupljalo i po nekoliko stotina jaja. Međutim, pripreme fakiha za taj dan nisu se svodile na umnožavanje papirića, već su se dosjetili još nečega. Kupovali

1) Topli pustinjski vjetrovi koji, nanoseći pijesak, pušu pedesetak dana, po čemu su i dobili ime (ar. *hamsin* = pedeset).

2) Slova-simboli kojima počinju neka kur'anska poglavlja.

su bijeli papir, rezali ga na poduže i široke komade i na njima ispisivali tekst o Poslanikovom nasljedstvu:

Nasljedstvo Tahe¹ bijahu dva tespaha i Kur'an,

Kutija za antimon, dvije sedžade, ručni mlin i štap jedan.

Stihovima o zaostavštini dodavali su dovu što počinje riječima za koje su fakihi govorili da su sirijačke: *Debi debendi, keru kerendi, seri serendi, seber seberbetuna, spriječite daleko zlo da do nas dođe, a ono što je blizu da nam ne naškodi...* Te papire su zatim savijali kao zapise i hamajlije, pa su ih dijelili po kućama, ženama i djeci, naplaćujući ih u novcu, hljebu, drugim vestama hrane i slatkišima. Pri tome su tvrdili da će ljudi, uzimajući zapise i hamajlije, odagnati od sebe šejtansko zlo koje donose vjetrovi hamsina. Žene su uzimale zapise vjerujući u njih, ali im to nije smetalo da se brane od zlih džina na prvi dan hamsina sjeckajući luk i vješajući ga na kućna vrata, ili jedući toga dana samo zeleni bob, ništa drugo.

1) Jedno od Poslanikovih imena.

Allah htjede da efendija ima veliku glavobolju sa svojim učenicom. Kao da nisu bile dovoljne one zgone što su se povremeno zbivale kada je šejh ispitivao dječaka, niti stalne nedaće koje su pratile dječakov trud da nauči *al-Alfijju* i druge tekstove, zbog čega dječak postade težak učenik koji se uznosio nad svojim drugovima i efendijom, misleći da je i sam ulema i odbijajući da posluša pomoćnikove zapovijesti – kao da sve to nije bilo dovoljno, već se desi još jedna nesreća koju efendija zaista nije očekivao, a bijaše veća od svih ostalih jer pogodi njegov nauk.

Naime, jednoga dana, stiže nekakav čovjek iz Kaira u svojstvu inspektora za seoske drumove. Bio je to čovjek srednjih godina koji je nosio fes i govorio francuski. Kazivao je kako je završio nekakvu školu za umjetnost i zanatstvo. Bio je skroman i privlačan, te ga ljudi uskoro zavolješe i počеше ga pozivati u kuće i na sijela. Između inspektora i dječakova oca brzo se razvi prijateljstvo. Efendija je bio raspoređen da u inspektorovoj kući svaki dan uči po jedno sure i za to je dobijao deset dinara mjesečno, što je bila visoka plaća koju su davali samo ugledni ljudi. Efendija je volio toga čovjeka i hvalio ga je. Međutim, dođe ramazan, a ljudi su se za vrijeme ramazanskih noći inače okupljali kod kakva ugledna čovjeka koji se bavio trgovinom. Efendija je tokom cijelog mjeseca učio *Kur'an* kod toga čovjeka, a dječak ga je pratio i odmjenjivao učeći povremeno umjesto njega jedno sure ili dio sure.

Jedne noći dok je tako učio, inspektor ga je slušao pa reče dječakovom ocu:

– Tvome sinu je prijeko potrebno da savlada učenje *Kur'ana* po tedžvidu.¹

– Učit će ga po tedžvidu kada ode u Kairo pred kakvog asharskog šejha – na to će otac, a inspektor nastavi:

– Ja ga mogu podučiti da uči *Kur'an* po Hafsi,² tako da će, kada ode u Kairo, već znati osnove tedžvida i bit će mu lakše da savlada ostalih sedam, deset, ili četrnaest načina učenja *Kur'ana*.

– Jesi li ti jedan od poznavalaca *Kur'ana*? – upita otac.

– I jedan od onih koji podučavaju tedžvid – odgovori inspektor. – Da nisam zauzet, mogao bih podučiti tvoga sina da uči *Kur'an* na sve načine. Volio bih posvetiti mu sahat vremena svakog dana i da ga naučim kako se uči po Hafsi, da ga naučim osnovama umjetnosti i da ga tako valjano pripremim za al-Azhar.

– Kako to da čovjek koji nosi fes i govori francuski zna *Kur'an* napamet i sve načine na koji se uči? – začudiše se prisutni.³

– Ja sam asharlija koji je davno i duboko zagazio u teološke znanosti, ali sam to napustio, pa sam prešao u laičke škole i završio umjetničku i zanatsku školu.

– Deder, prouči nam nešto – rekoše prisutni, a inspektor se izu, sjede turski i počeo učiti sure *Hud* kako nikada nisu čuli da ga neko uči. Neizmjerno su se divili inspektoru, hvalili ga, a možete samo zamisliti kako je naš efendija bio tužan i ljut – tu noć on provede kao da je gromom ošinut.

1) Zbir strogo utvrđenih pravila koja se moraju primjenjivati za valjano učenje *Kur'ana*.

2) Jedan od načina učenja *Kur'ana*.

3) U vrijeme koje autor opisuje fesove su nosili napredni ljudi, odnosno zagovornici općih reformi i borbe protiv tradicionalizma. Tradicionalisti, odnosno konzervativci su nosili turbane.

Sutradan, šejh zapovijedi dječaku da svakodnevno odlazi inspektorovoj kući. Radujući se silno, dječak ode drugovima u mekteb i sve im ispriča. Efendija je bio toliko povrijeđen da zabrani dječaku da ikada više spomene inspektora u mektebu.

Tako dječak ode inspektorovoj kući. Redovno je odlazio, a inspektor ga je podučavao u knjizi *Bisernica za djecu* i tumačio mu tedžvid. Učio ga je pravilima o dužinama, nazalizaciji, razdvojenom i spojenom učenju riječi, te svemu ostalom iz oblasti tedžvida. Dječak je bio očaran novom naukom. Pričao je o tome prijateljima u mektebu, objašnjavajući im kako efendija ne izgovara pravilno dužine, ne vrši pravilnu nazalizaciju, da ne razlikuje dužinu u riječi i slovu, te naglašenu i nenaglašenu dužinu. Sve je to dopiralo do efendije, što ga je rastuživalo, a katkada ga i do bijesa dovodilo.

Dječak poče od početka učiti *Kur'an* kod inspektora koji ga je upućivao kada treba zastati, a kada ne. Dok je učio *Kur'an*, dječak je oponašao inspektora, podražavajući i njegovu melodiju. Tako poče učiti *Kur'an* pred mektepskom djecom. Otac ga podvrgnu ispitu i kada je čuo taj novi način učenja, veoma mu se sviđje, te on pohvali inspektora. Efendiju ništa nije izluđivalo kao te pohvale upućene inspektor.

Dječak je cijelu godinu odlazio u inspektorovu kuću i učio pred njim *Kur'an*, tako da je temeljito savladao tedžvid po Hafsi, i taman je trebalo da počne učiti tedžvid po Veršu, kad se odigra niz događaja i dječak otputova u Kairo.

Pitanje je da li je dječak volio odlaziti u tu kuću zbog toga što mu se sviđao inspektor, što je želio naučiti *Kur'an* i tedžvid, što je volio sekirati efendiju i pokazivati kako je iznad svojih drugova. Bit će da je bilo tako tokom prva dva mjeseca, ali nakon ta dva mjeseca dječaka je inspektorovoj kući mamilo nešto drugo.

Inspektor je bio četrdesetih godina, ili jedva nešto stariji, a bio je oženjen djevojkom od šesnaest godina. Nije imao djece i u njegovoj velikoj kući nije bilo nikoga osim te mlade

žene i njene nane koja je prevalila pedesetu. Kada je dječak tek počeo dolaziti u kuću, niko na njega nije obraćao pažnju osim inspektora. Međutim, kako su posjete bivale sve češće, mlada žena se poče upuštati u razgovor s njim, tražeći da joj priča o sebi, o majci i braći, o svome domu, te joj je dječak odgovarao najprije stidljivo, onda malo slobodnije i najzad s mnogo samopouzdanja. Tako se između mlade žene i dječaka razvi prostodušna ljubav koja bijaše mila dječaku i slatko mu je padala na srce. Starici bijaše teško zbog toga, a inspektor ništa nije slutio.

Dječak poče dolaziti u inspektorovu kuću prije dogovorenog časa ne bi li ugrabio makar malo vremena za razgovor s nevjestom, a ona ga je iščekivala. Čim bi stigao, odvodila ga je u svoju sobu, pa bi sjela nudeći i njemu da sjedne i započinjali su razgovor. Ubrzo je razgovor prelazio u igru – upravo u dječiju igru, ni manje ni više. Međutim, bijaše to slatka igra. Dječak sve ispriča majci, a ona se samo nasmija i, sažaljevajući mladu ženu, reče dječakovoj sestri:

– Djevojčica se udade za toga starca, tako da niti nju ko zna, niti ona koga. Teško joj je, pa ima potrebu da se igra i zabavlja.

Od tada se dječakova majka trudila da upozna mladu ženu, pozivala je kući i što češće svraćala k njoj.

XVIII

Tako su dječaku prolazili dani između kuće i mekteba, suda i džamije, inspektorove kuće i sijela sa ulemom, te ritualnih derviških halki. Nisu bili svi slatki, a ni gorki – nekada su bili ugodni, a nekada teški. Ostatak vremena protjecao je oporo i dosadno. Međutim, jednoga dana, dječak doživje istinski bol, takav da je shvatio kako su dosadašnji jadi zbog kojih je patio i zbog kojih je život omrznuo ništa prema tome. Osjetio je kako je sudbina kadra zadati ljudima i bol i patnju, ali da im u isti mah može omiliti i olakšati život.

Dječak je imao sestru koja bijaše najmlađa u porodici. Imala je četiri godine. Bila je vesela, vedra lica, pričljiva i simpatična kada govori, bujne mašte. Predstavljala je zabavu cijeloj porodici. Znala je sahatima ostajati sama zabavljena igrom, sjediti naspram zida i obraćati mu se baš onako kako se njena majka obraća gošćama. Udahnjivala je život svakoj igrački koja joj se nađe u rukama, utiskujući joj pečat ličnosti. Jedna igračka je bila žena, druga muškarac, treća mladić, četvrta djevojka. Djevojčica se kretala među svim tim "ličnostima", zamećući među njima čas šaljiv i zabavan razgovor, čas nemiran i ljutit, a ponekad miran i staložen. Cijela porodica je uživala slušajući te razgovore i posmatrajući svakojake igre, a djevojčica uopće nije osjećala da je neko promatra.

Jedne godine uoči Kurban-bajrama, majka se prihvati priprema za Bajram. Spremala je kuću, kuhala hljeb i razne vrste hrane. Dječakova braća su se također spremali za Bajram.

Stariji su odlazili krojaču, zatim obućaru, a mlađi su uživali u užurbanosti po kući. Dječak je i jedne i druge pratio s nekom vrstom filozofskog mira na koji se već bio navikao. Njemu nije bilo potrebno da ide krojaču ili obućaru, a nije bio sklon ni da se zabavlja tom užurbanošću. Povlačio se u se i živio je u imaginarnom svijetu stvaranom na osnovu priča i raznih knjiga koje je nezasito gutao.

Kada se praznik sasvim približi, djevojčica odjednom pade u neku vrstu klonulosti i depresije. Na to niko ne obrati pažnju. Djeca na selima i u oblasnim gradovima znaju biti prilično zanemarena, naročito ako je porodica brojna i ako domaćica ima odveć posla. Žene po selima i gradovima gaje neku vrstu grješne filozofije i učenja koje nije ništa manje grješno. Kada se dijete požali na nešto, majka rijetko obraća pažnju na njega. A koje dijete se ne požali! Dvadeset četiri sahata kasnije, ono se ipak probudi zdravo. Ako se majka i zabrine za dijete, ona prezire ljekara i neće da mu se obrati, već pribjegava onome naopakom znanju – ženskom nadri-ljekarstvu. Tako je i naš junak izgubio vid. Na isti način je i djevojčica izgubila život.

Danima je ostala malaksala, mirna i klonula – opružena na postelji u jednome ćošku. Majka i sestra su joj samo povremeno posvećivale pažnju tutkajući joj nekakvu hranu, a sam Allah zna je li bila zdrava ili pokvarena. Živahnost u kući nije jenjavala – pripremali su hljeb i jela, čistili divanhanu i gostinsku sobu, djeca su se veselila i igrala, dječaci su bili zabavljeni odjećom i obućom, a šejh je poslije ručka odlazio da sjedi s prijateljima, pred akšam i u rane večernje sahate.

Četvrtoga dana, oko ikindije, sve odjednom stade. Majka shvati da se strašna sjena nadnijela nad kuću. Ranije u tu kuću nije ulazila smrt, niti je brižna majka kušala istinski bol. Da, dok je majka radila, djevojčica odjednomn zlokobno vrisnu, te majka ostavi sve i pohita k njoj. Vrištanje se nastavi, postajući sve jače, te i sestre napustiše sve poslove i pohitaše djevojčici. Ona je vrištala bez prestanka i sve jače, previjajući

se i trzajući u majčinom naručju. Šejh ostavi prijatelje i požuri djevojčici. Međutim, njena vriska nije jenjavala, već se djevojčica tresla i grčila, sva oblivena znojem. Najzad, djeca i odrasliji ostaviše igru i zabavu, te i oni pohitaše djevojčici. Zapomaganje nije jenjavalo, dok se cijela porodica, zaprepastena i zbunjena, okupila oko djevojčice ne znajući šta da preduzme. Trajalo je to sahatima. Oca obuze ona vrsta bespomoćnosti kakva zahvaća ljude u sličnim situacijama, te se on udalji mrmljajući salavate i kur'anske ajete, moleći se Bogu. Odrasliji i djeca, koji bijahu također sumorni, nisu mogli zaboraviti malopredašnje igre, niti su ih mogli nastaviti. U općoj pometnji u kući, majka je sjedila potištena i netremice gledajući svoju kćer, davala joj je nekakve lijekove za koje ni sama nije znala kakvi su. Snažni vapaji nisu prestajali, već se grčenje djevojčice stalno pojačavalo.

Nisam mogao zamisliti da djeca koja su tek navršila četrtnu godinu imaju takvu snagu.

Džđe vrijeme za večeru i najstarija sestra postavi sofru. Otac i sinovi posjedaše. Kako djevojčica nije prestajala ječati, niko i ne dohvati hranu. Svi se razidoše, a sofru digoše kao što su je i postavili. Djevojčica se previjala i kukala, a majka je čas zurila u nju, čas je dizala ruke prema nebu, otkrivene glave, što nije bio njen običaj. Međutim, nebeske kapije bijahu toga dana zatvorene – sudbina je već bila odlučila šta se mora desiti. Otac je mogao do mile volje učiti *Kur'an* i majka se skrušeno moliti. Pravo je čudo kako nikom od svih tih ljudi nije naumpao ljekar.

Kako je noć odmicala, zapomaganje djevojčice se smirivalo. Glas joj je postajao sve tiši i grčenje sve slabije. Nesretnoj majci se činilo da je Allah uslišao njene i šejhove molbe i da kriza prolazi. Kriza je zaista prolazila: Allah se smilovao djevojčici – zamiranje njenog glasa i sve slabije grčenje bili su znaci te milosti. Dok je majka gledala kćer, činilo joj se da će djevojčica zaspati. Onda odjednom uoči da je dugo već mirna, bez glasa i bilo kakvog pokreta. Čuo se

samo sasvim tihi dah kroz njene jedva otvorene usne. Zatim zamre i taj dah – djevojčica se rastade sa životom.

Od čega je болоvala? Kako ta bolest ugasi njen život? Jedino Allah zna.

U tome času razliježe se druga vrsta kuknjave, snažne i neprekidne. Nastade duga i opća pometnja. Nije to više bilo dječije zapomaganje i grčenje, već je majka vrištala vidjevši smrt i previjala se osjećajući bol. Stariji i djeca pohitaše majci, ali šejh stiže prije njih. U velikome bolu i jadu, majka je bunčala, a suze su joj gušile glas. Žestoko i bez prestanka se udarala po licu. Njen muž nadnio se nad nju ne govoreći ni riječi, obliven gorkim suzama. Komšije su čuli tu kuknjavu, pa pohitaše koliko ih noge nose. Šejh pođe ususret muškarcima da sabrano i dostojanstveno prima saučešće. Odrasliji članovi porodice i djeca raštrkaše se po kući. Neki, tvrda srca, zaspāše, a oni mekšega srca probdješe noć. Dotle je majka, ophrvana bolom i patnjom, uz nepokretnu i beživotnu kćer, kukala i busala se, a kćeri i komšinice su je slijedile u svemu, te tako probdješe sve do jutra.

Najteži trenutak je bio kada dođoše nepoznati ljudi, pa uzeše djevojčicu i odnesoše je tamo otkuda nema povratka. Bilo je to upravo na Kurban-bajram. Kuća je bila spremljena za praznik i kurbani su bili pripremljeni. Žalosnog li dana, i jadnih li kurbana! Tužan li je bio čas kada se otac vrati oko podneva ostavivši kćer u zemlji!

Od tada se tuga i porodica vezahu: nekoliko mjeseci kasnije šejh izgubi svoga oca, a koji mjesec zatim dječakova mati izgubi svoju onemoćalu majku. Gubici i bol su se smjenjivali – katkad oštri, a katkad blaži.

Trajalo je to tako sve do onoga strašnog dana kakav porodica nije doživjela, a koji u njen život utisnu neizbrisiv pečat tuge. Oba roditelja osijediše. Majka je bila prinuđena da obuče crninu¹ do kraja svoga vijeka, da nikada više ne kuša radost,

1) Žene na Istoku vrlo često nose crninu, pa i u stanjima žalosti, što nije običaj kod naših muslimanki.

da se ne nasmije a da odmah zatim ne otplače, da u suzama zaspi i sa suzama se budi, da ni voće ne okusi kako bi ga dala siromasima i djeci, da se na praznik ne nasmije i da svečane dane dočekuje skršena i tužna.

Taj dan bijaše 21. avgust 1902. godine. Ljeto je bilo nesretno. Kolera zahvati Egipat, harajući gradovima i selima i naprosto brišući čitave porodice. Efendija je neumorno ispisi-vao hamajlije i zapise. Škole i mektebi su bili zatvoreni, a ljekari i misionari zdravstvene službe razidoše se širom zemlje sa svojim ljekarijama i šatorima u kojima su izolirali oboljele. Strah se useli u duše i obuze srca, a ljudski život postade bezvrijedan. Porodice su pričale o nesreći koja je zadesila druge porodice, očekujući svoj red. Dječakova majka je živjela u stalnome strahu, pitajući se svakoga dana po hiljadu puta kojeg njenog sina i kćer će snaći nesreća. Imala je jednoga sina od osamnaest godina, lijepog, divne naravi, plemenitog i pametnog. Taj sin bio je najplemenitiji u porodici, najoštroumniji i najnježniji, najvedrije naravi. On je bio najnježniji prema majci i najpažljiviji prema ocu, najobzirniji prema mlađoj braći i sestrama. Bio je uvijek veseo, a već je bio završio srednju školu i upisao se na medicinu. Čekao je kraj ljeta da pođe u Kairo. Kada je izbila epidemija, on stupi u kontakt s gradskim ljekarom s kojim poče obilaziti bolesnike, govoreći da su to vježbe u njegovoj struci.

Onda dođe 21. avgust. Mladić stiže potkraj dana, veseo kao i obično. Pomilova majku i našali se s njom, a onda reče, razgoneći njen strah:

– Danas nije bilo više od dvadeset novih slučajeva u gradu. Epidemija jenjava.

Potom se mladić požali da malo osjeća mučninu, pa ode ocu, sjede s njim i zapodjenuše razgovor, kao i obično. Onda pođe sa svojim društvom na obalu kanala Ibrahimija, gdje je svakodnevno odlazio s njima. Rano uvečer vrati se i provede neko vrijeme smijući se i šaleći s braćom. Te noći ubjeđivao je sve ukućane kako je uzimanje bijelog luka najbolja zaštita

od kolere. Jedući i sam bijeli luk, tjerao je i stariju i mlađu braću da ga jedu. Pokušao je privoljeti i roditelje, ali nije uspio.

Najzad kućom zavlada mir i ona utonu u san. U ponoć je spavalo i veliko i malo, čak i životinje. Onda odjednom čudan vapaj prekinu tišinu i svi se sjatiše prema mladiću. Šejh i njegova žena već su bili u zastrtom, nenatkrivenom hodniku i dozivali su sina po imenu. Odrasliji poskakaše iz postelja i pohitaše prema glasu, a djeca su sjedila trljajući oči i pokušavajući, onako prestrašena, da razaznaju odakle dolazi glas i otkuda ta neobična pometnja.

Oglašavao se brat dok je povraćao. Već sahat ili dva izlazio je iz sobe na vršcima prstiju i odlazio u zahod da povraća, trudeći se da koga ne probudi. Međutim, bolest ga je toliko savladala da se više nije mogao kontrolirati i tiho povraćati. Roditelji su čuli krkljanje, te se uplašiše i oni i svi ukućani.

Dakle, mladić je obolio. Nesreća pronade put do te kuće i majka saznade kojeg njenog sina će zadesiti nesreća. Šejh je te noći zaista bio dostojan divljenja – bio je miran i staložen, savlađivao se, iako je bio potresen. U njegovom glasu bilo je nešto što je govorilo da mu je srce slomljeno, ali da je, uprkos tome, čvrst i spreman da podnese nevolju. On povede sina u svoju sobu, naloživši da bude odvojen od braće, a onda odjuri da pozove dvojicu komšija. Ne prođe mnogo vremena, a on se vrati s ljekarom. Za to vrijeme je majka, iako prestrašena, sabrano i sa samopouzdanjem njegovala sina. Čim je prestao povraćati, ona izađe u hodnik, pa podiže ruke i pogled prema nebu usrdno učeći dove i salavate sve dok opet ne začu povraćanje. Tada pohita sinu, nasloni ga na svoje grudi i uze mu glavu objema rukama, ne prestajući učiti dove.

Majka nije mogla spriječiti odraslije i djecu da uđu bolesniku. Oni ispuniše sobu i svi se sjatiše oko njega, a brat se, čim bi popustilo povraćanje, šalio s majkom i zadirkivao mlađu braću. Najzad stiže ljekar, propisa lijekove i dade uputstva,

te ode rekavši da će doći ujutro. Majka ostade u mladićevoj sobi, a otac je sjedio pored te sobe, sav slomljen, bez dove i salavata, i ne odgovarajući nikome.

Najzad osvanu. Mladić se počeo žaliti na bol u nogama. Sestre priskočiše da mu ih masiraju, ali se on i dalje žalio, čas vičući od boli, a čas savlađujući povraćanje, što je cijepalo srca roditeljima. Cijela porodica provede jutro kakvo nikada nisu proveli. Bilo je to sumorno i mračno jutro u kome je bilo nečeg zlosutnog. Pred kućom su se tiskali ljudi koji su došli ocu na žalost, a u samoj kući vrvjelo je od žena koje su tješile majku. Šejh i njegova žena nisu mnogo obraćali pažnju na njih. Ljekar je često navraćao. Oboljeli mladić je tražio da telegramom obavijeste njegova brata, asharliju u Kairu, i njegovog amidžu na krajnjem dijelu okruga. Povremeno je tražio sahat da vidi koliko je sati, kao da bi htio ubrzati vrijeme i kao da se plašio da će umrijeti prije nego što vidi svoga mladog brata i staroga amidžu. Crn li je taj treći sahat u četvrtak, 21. avgusta 1902. godine!

Ljekar napusti sobu sav očajan. Izgleda da je u povjerenju kazao dvojici šejhovitih najbližih prijatelja da je mladić na umoru, jer ta dva čovjeka uđu u sobu mladiću s kojim je bila majka. Toga dana ona je prvi put u životu bila otkrivena pred muškarcima.

Mladić se previjao u krevetu. Čas se dizao, a čas opružao po krevetu. Zatim je sjedao i tražio sahat, pa je opet povraćao. Majka je bila slomljena. Dok su ta dva čovjeka sokolili mladića, on im je odgovarao:

– Ja nisam bolji od Poslanika. Nije li i Poslanik umro?!

Dozivao je oca u želji da ga utješi, ali otac nije odgovarao. Mladić je opet ustajao, sjedao i bacao se po postelji, a ponekad i pored postelje. Naš junak je za to vrijeme sjedio u jednome ćošku, tužan, skršen toliko da mu se srce cijepalo. Najzad se mladić opruži po krevetu nemajući više snage da se pokrene. Počeo ječati strašno, ali sve slabije. Dječak može sve zaboraviti prije nego to posljednje stenjanje što je dopiralo od visokog

i oslabjelog mladića koji se zatim ušutje. Majka koju je izdala snaga i više nije mogla izdržati ustade u tome času, ali nije čestito ni stala na noge, već zatetura, te je dvojica muškaraca pridržase. Ona uspje da napusti sobu trčeći šutke. Međutim, čim prekorači sobni prag, iz grudi joj se ote vapaj koji mladiću cijepa srce kada god ga se sjeti. Oboljeli mladić se malo pomjeri, kroz tijelo mu prođe slabi drhtaj nakon koga nastupi smrtni muk. Ona mu dva muškarca priđoše. Namjestiše ga kako se mejit namiješta, zatvoriše mu oči i prekriše lice, te odoše šejhu. Onda se sjetiše da je dječak ostao u ćošku, pa se jedan vrati i povuče ga onako obeznanjenog među svijet, te ga ostavi kao kakvu stvar.

Za kratko vrijeme, mladića opremiše za ukop, te ga ljudi iznesoše na ramenima.

Ah, sudbino! Samo što ga iznesoše na kućna vrata, pred njim se pojavi najprije upravo ostarjeli amidža zbog koga je mladić odlagao smrt makar za tren ne bi li ga vidio.

Od toga dana neizmijerna tuga zavlada kućom. Ispoljavanje radosti i zadovoljstva bilo kojim povodom postade nešto čega je trebalo da se klone sva starija čeljad i djeca.

Od toga dana, šejh uvede običaj da ne sjeda za ručak niti za večeru a da ne spomene sina i da ga malo ne oplače. Njegova žena, koja je sjedila naspram njega, pridruživala mu se u žalosti, a sinovi i kćeri oko njih pokušavali su da utješe roditelje, ali kako im to nije polazilo za rukom, svi su za-plakali.

Od toga dana porodica zavede običaj da povremeno prelazi Nil i obilazi mezarje, a prije toga su bili protiv takvih posjeta.

Najzad, toga dana se desi duboka promjena u duhovnom životu našega junaka. Tada je istinski spoznao Allaha i neizmijerno je želio da Mu se na svaki način približi – dijeljenjem sadake, namazom, učenjem *Kur'ana*. Sami Allah zna da dječaka na to nisu podsticali strah ni žalost, niti žudnja za životom, već saznanje da je njegov brat pohađao laičke škole, te

da nije uredno obavljao svoje vjerske obaveze. Zato je dječak vršio taj ibadet – nastojao je da obriše makar dio bratovih grijeha. Brat je imao osamnaest godina, a dječak je čuo od šejhova da su post i namaz farz čim čovjek napuni petnaest godina. Dječak je intimno procjenjivao da je njegov brat dužan Allahu post i namaz tokom cijele tri godine, te on sebi nametnu obavezu da klanja pet vakata namaza svakog dana po dva puta – jednom za se, a jednom za brata, te da će godišnje postiti dva mjeseca – jedan mjesec za se, a jedan za brata. To će tajiti pred cijelom porodicom i to će biti njegov poseban zavjet Allahu. Također se zavjetova da će jednog siromaha ili jetima hraniti koliko bude mogao doći do hrane ili voća, i to prije nego što uzme svoj dio. Allah je svjedok da je dječak izvršavao taj zavjet mjesecima i da od toga nije odstupao sve dok nije otišao na al-Azhar.

Od toga dana dječak je spoznao šta je nesanica. Mnoge mrkle noći provodio je misleći o bratu ili učeći sure *al-Ihlas* po hiljadu puta, a onda je sve to poklanjao njegovoj duši. Znao je sastavljati pjesme poput one što ju je čuo iz zbirki legendi, opisujući svoju tugu i bol za bratom. Trudio se da svaku poemu završi salavatom, namjenjujući sevap njegovoj duši.

Da, od toga dana dječak je spoznao strašne snove, jer mu je svake noći bratova bolest izlazila na san.

Trajalo je to nekoliko godina. Međutim, kako je dječak rastao i kako je al-Azhar na njega djelovao, bratova bolest mu se sve rjeđe prikazivala. Najzad je postao mladić pa zreo čovjek. Prolazio je kroz razne životne dobi, ali je svejednako ostao privržen bratu koga se sjećao i sanjao, otprilike, najmanje jednom sedmično.

Ostala braća i sestre prežalili su mladića. Neki njegovi prijatelji su ga i zaboravili. Čak i otac, šejh, sve rjeđe ga je spominjao, ali su ga dvije osobe pamtile trajno i sjećat će ga se zauvijek – svake večeri. To su njegova majka i naš junak.

– Sada ćeš s bratom poći u Kairo. Postat ćeš student i trudit ćeš se da učiš. Nadam se da ću doživjeti da vidim tvoga brata kao kadiju, a tebe kao asharsku ulemu kako sjediš pored jednoga od al-asharskih stupova, a oko tebe velika, jedva pre-gledna halka.¹

Tako šejh reče sinu potkraj jednoga jesenjega dana 1902. godine. Dječak sasluša oca, ne znajući da li govori istinu. Ipak je volio pričekati da vrijeme potvrdi je li to istina ili ne, jer otac mu je znao često tako govoriti, a i brat asharlija mu je davao ista obećanja, a onda bi putovao u Kairo ostavljajući ga u kasabi da tumara od kuće do mekteba, od suda do sijela sa šejhovima.

Ustvari, nije znao zašto bi baš te godine povjerovao očevom obećanju, ali jednoga dana otac ipak kaza dječaku da će krenuti za koji dan.

Dođe taj četvrtak i dječak se spremi za put. Na vlastito iznenađenje, nađe se na stanici prije izlaska sunca. Sjedio je skupljenih nogu i oborene glave, tužan i snužden, dok je slušao starijega brata kako ga blago kori:

– Ne poginji glavu i ne pravi tako tužan izraz lica, jer ćeš i brata rastužiti!

1) Kairski univerzitet al-Azhar danas je moderniziran, ali su se zadržali i tradicionalni oblici nastave: u velikom džamijskom prostoru, s mnoštvom stupova, profesori iz svih naučnih disciplina drže predavanja slušaocima koji formiraju halku. Pristup predavanjima je sasvim slobodan i neobavezan.

Čuo je i oca kako ga blago sokoli:

– Zašto si tužan? Zar ti nisi odrastao čovjek?! Jesi li u stanju ostaviti majku, ili se hoćeš još igrati? Zar ti nije dosta sve te silne igre?!

Samo Allah zna koliko je dječak bio tužan što napušta majku. Nije tugovao zbog toga što se više neće igrati, već samo zato što se prisjećao onoga tamo što počiva iza Nila. Njega je dječak pamtio i sjećao se kako je snatrio o tome kako će s tom dvojicom braće studirati medicinu u Kairu. Sjećajući se svega, bio je nujan, ali ne reče ništa, niti ispolji tugu, već se nasilu osmjehivao. Da je pustio srcu na volju, sigurno bi zaridao i rasplakao bi sve oko sebe – i oca i braću.

Voz krenu. Sahatima kasnije, naš junak se nađe u Kairu, u mnoštvu studenata koji su prilazili njegovom bratu, pozdravljali ga i prihvatili se hrane koju im je donio.

Minu taj dan i dođe petak, te se dječak najzad nađe na al-Azharu da klanja džumu. Slušao je hatiba, nekakvog šejha krupnoga glasa, koji je prenaplašavao *ri* i *qaf*. To je bila jedina razlika između njega i hatiba u kasabi. Bio je navikao da sluša takve hufbe u svome gradu, isto kao i hadise. Način učenja bio je isti. Namaz se također nije razlikovao – nije trajao duže ni kraće od onoga u kasabi.

Pomalo razočaran, dječak se vrati kući, bolje reći u bratovu sobu.

– Šta misliš o tedžvidu i načinu učenja *Kur'ana*? – zapita ga brat, a dječak odgovori:

– Tako šta uopće mi nije potrebno. Tedžvid sam već dobro savladao, a ni iz učenja *Kur'ana* nisu mi potrebne pouke. Jesi li ti proučavao načine na koje se uči *Kur'an*? Zar nije dovoljno da budem kao što si ti? Meni je potrebna znanost. Hoću da studiram fikh, gramatiku, logiku, tevhid.

– Dosta! – na to će brat. – Dovoljno je da ove godine učiš fikh i gramatiku.

U subotu, dječak se probudi zorom, uze abdest i klanja sabah. Onda ustade i brat, uze abdest i klanja, pa se obrati mladiću:

– Sada ćeš poći sa mnom u jednu džamiju i prisustvovati predavanju koje nije za te, već za me. Kada se završi čas, odvest ću te na al-Azhar i predstaviti te jednome šejhu, našem prijatelju kome ćeš odlaziti i kod njega se uvoditi u znanost.

– Kakav je to čas kome ću prisustvovati? – upita dječak.

– To je čas iz fikha, o Ibn Abidinovom djelu *Biser* – odgovori brat smiješeći se ponosno.

– Ko je predavač?

– Predavač je...

Dječak je hiljadu puta čuo ime toga šejha. Otac je spominjao njegovo ime, hvališući se kako ga je upoznao kada je bio oblasni kadija. Majka ga je također spominjala, navodeći kako je poznavala njegovu ženu još dok je bila lahkomislen i neotesani curetak koji je nastojao da izgleda kao građanka, a ništa građansko nije imala. Kada god se vraćao iz Kaira, otac je zapitkivao asharliju o tome šejhu, o njegovom statusu u Vrhovnome sudu i o njegovim slušaocima kojih je bilo na stotine. Dječak je uporno tražio od brata asharlije da uči *Kur'an* kao šejh, a onda je pokušavao da ga oponaša. Otac se s divljenjem i ponosom smijao na to, a znao je zapitati starijeg sina:

– Poznaje li tebe šejh?

– Kako da ne! – odgovarao je sin. – Ja i moji prijatelji smo njegovi najbolji učenici! Idemo kod njega na zajedničku nastavu, a onda odlazimo njegovoj kući na posebne časove. Često ručamo zajedno, pa onda radimo s njim na mnogim knjigama koje piše.

Potom je mladić opisivao šejhovu kuću, gostinsku sobu i biblioteku, a otac je sve to slušao s divljenjem. S nekom vrstom ponosa i gordosti, čak je i svojim prijateljima pričao šta je čuo od sina.

Dječak je, dakle, znao za toga šejha i bio je sretan što će poći u njegovu halku i slušati ga. Sav je treperio od radosti kada se izuo pred džamijskim vratima, kada je kročio preko hasure, pa preko mermera i najzad po mehkim ćilimima kojima je zastrta džamija. Kako je bio sretan kada je zauzeo svoje mjesto u halki na tome ćilimu pored mermernoga stupa koga je doticao očaran dodirom i glatkoćom! Dugo je razmišljao o očevim riječima: "Volio bih doživjeti da vidim tvoga brata kao kadiju, a tebe uz stupove na al-Azharu". Dok je tako razmišljao, željan da dotakne stupove al-Azhara kako bi osjetio jesu li kao stupovi u ovoj džamiji, među studentima oko njega nastade neobičan žamor. Osjećao je kako se žamor polahko stišava, a zatim sasvim zamire. Brat ga dohvati za ruku, govoreći mu tiho:

– Stiže profesor!

U tome času dječak se sav pretvori u uho.

Šta je čuo? Čuo je prigušen, miran i strog glas, pun nečega što bi se moglo nazvati ohološću ili ponosom. Ma kako se to moglo nazvati, profesorov glas je bio nešto čudno što se dječaku ne dopade. Nekoliko minuta dječak nije mogao razabrati ni riječi od onoga šta je profesor govorio. Tek kada mu se sluh priviknu na šejhov glas i na eho, razaznavao je i shvaćao šta govori. Kasnije se zaklinjao da je već toga dana ocijenio tu nauku kao ništavnu. Čuo je kako šejh govori:

– Ako muž kaže ženi: Ti si slobodna, ili: Ti si rastavljena, ili: Ti si puštena, onda je razvod pravovaljan, bez obzira na razliku u tim riječima.

Izgovarao je to pjevajućim tonom, s dikcijom koja je pomalo podsjećala na hroptanje, ali je profesor nastojao da njegov glas zvuči privlačno. Onda je to pjevanje završavao riječima koje je stalno ponavljao tokom časa: "Razumiješ li, ečko?"

Dječak se pitao šta mu znači "ečko", pa kada napustiše čas, zapita brata:

– Šta je to *ečko*?

– *Ečko* na profesorovom jeziku znači *dječko* – odgovori brat nasmijavši se grohotom.

Onda ga brat odvede na al-Azhar i predstavi ga svome profesoru koji ga je cijelu godinu dana uvodio u osnove fikha i gramatike.

Kćeri moja, ti si zaista prostodušna, mehka srca i čestita. Imaš devet godina, a to su godine u kojima se djeca dive očevima i majkama, smatraju ih svojim idolima – oponašaju ih govorom i djelom, u svemu nastoje biti kao i oni, diče se njima kada u igri pričaju prijateljima o svojim roditeljima i čini im se da su roditelji u vrijeme djetinjstva bili baš kao što su i sada – idealni ljudi koji treba da budu najveći uzor, najbolji primjer.

Zar nije tako kako velim? Zar i ti ne misliš da je tvoj otac najbolji i najplemenitiji čovjek? Ne misliš li također da je bio najbolje i najodabranije dijete? Zar nisi uvjeren da je živio kao što ti živiš, ili čak bolje nego ti? Zar ne želiš da ti sada živiš kao što je tvoj otac živio kada je imao osam godina? Uprkos tome, tvoj otac se trudi koliko god može, upinje se iz petnih žila da te poštedi života kakav je on imao u djetinjstvu.

Upoznao sam ga, kćeri, upravo u tome uzrastu. Ako bih ti pričao šta se s njim tada zbivalo, mnoga tvoja uvjerenja pokazala bi se lažnim, mnoge tvoje iluzije bih razorio, u tvome čistom srcu i čestitoj duši otvorio bih kapiju tuge, a haram je u njima otvarati takve kapije u slatkom životnom dobu. Sada ti neću ništa pričati kakav je tvoj otac bio u to doba. Ništa ti neću reći dok malo ne odrasteš – dok budeš mogla čitati, shvaćati i prosuđivati. Tada ćeš biti u stanju shvatiti da te je

otac uistinu volio, da se zaista upinjao da te usreći i da je malčice uspio poštedjeti te života svoga djetinjstva i dječastva.

Da, kćeri moja! Poznavao sam tvoga oca u ovome tvom uzrastu. Znam pouzdano da si mehka srca, pa me strah da bi te moja priča o ocu kakvoga znam silno ražalostila, da bi tako tanahna u plač briznula.

Kao da te sada vidim kako jednoga dana sjediš na očevim koljenima dok ti on priča o kralju Edipu koji izlazi iz svoga dvorca iskopanih očiju i teturajući, a njegova kćer Antigona mu prilazi i vodi ga. Sjećam se kako si toga dana slušala priču, ozarena njenim početkom, a onda si postepeno mijenjala boju lica i čelo ti se polahko nabiralo. Uskoro si briznula u plač, pa si počela grliti i ljubiti oca, sve dok nije prišla majka i uzela te iz njegova naručja. Ostala je s tobom dok ti nije strah odagnala. Majka i otac su shvatili, isto kao što je i meni bilo jasno, da si plakala zbog toga što si shvatila da je kralj Edip slijepac poput tvoga oca, da ne vidi i nije u stanju kretati se sam – zato si plakala, zbog oca i zbog Edipa u isti mah.

Da, poznata mi je dječija želja u tebi za igrom i zabavom, za smijehom, ali znam da ima i malo dječije grubosti. Zato me strah, kćeri, da ti pričam o ocu u doba njegove mladosti i da mu se grubo ne podsmjehneš. Ja ne volim da se dijete smije ocu, ne volim da mu se izruguje i da bude grubo prema njemu. Uz sve to, poznajem tvoga oca iz jednog perioda o kome ti mogu pričati bez bojazni da će te to rastužiti, da će izazvati tvoj podsmijeh i porugu.

Poznajem ga iz njegove trinaeste godine, kada ga poslaše u Kairo da posjećuje nastavu na al-Azharu. Bio je tada vrijedan i poletan dječak, tanahan i blijed, skromno obučen – više sirotinjski nego bogato. Padala u oči njegova prljava abaija¹ i kapa koja je, nekoć bijela, sasvim pocrnjela, te ona košulja što se vidjela ispod abaije, a koja je bila svakakvih boja od hrane što je po njoj kapala, te pohabana i zakrpljena obuća.

1) Vrsta odjevnog predmeta nalik na mantil.

Sve je to zapinjalo za oko, ali su mu se ljudi osmjehivali dok su ga gledali kako onako slijep, a ozarena čela i usana razvučenih u osmijeh hita sa svojim vodičem ka al-Azharu. Ravnomojno je koračao, bez kolebanja, a na licu mu se nije vidjela namrštenost koja se obično navlači na lica slijepaca. Padao je u oči, ali su mu se ljudi osmjehivali i bili pažljivi prema njemu dok su ga gledali u halki, na času, kako sjedi pomno slušajući profesora. Pri tome je zadržavao osmijeh, bez trunke bola i gorčine, bez sklonosti ka besposličanju, dok su se ostali dječaci oko njega zabavljali željni igre.

Poznajem ga iz toga doba, kćeri. Kako bih volio da ga ti poznaješ kao što sam ga ja upoznao da bi mogla ocijeniti kakva je razlika između njega i tebe! Eto, ti u devetoj godini misliš kako je čitav život blagodat i bezbrižnost!

Pamtim ga kako je danima i nedjeljama, po mjesec i čitavu godinu jeo samo jednu vrstu jela, malo ujutro, a malo uvečer. Pri tome se nije žalio, nije bio mrzovoljan i nestrpljiv, nije ni pomišljao da je njegov položaj vrijedan jadikovanja. Da si ti, kćeri, jela tu hranu samo jedan dan, tvoja majka bi se sažalila i donijela bi ti čašu mineralne vode, i sigurno bi očekivala da pozovu ljekara.

Tvoj otac je sedmicama i mjesecima živio samo o al-as-harskom hljebu. Jadni su studenti al-Azhara s takvim hljebom! Znali su u njemu naći svakojake ljuške, razne kamenčiće i insekte. Sedmicama i mjesecima, otac je jedino umakao taj hljeb u crni med.¹ Ti ne znaš šta je crni med, a i bolje je da ne znaš.

Tako je živio tvoj otac – marljiv, razdragan životom i nastavom, lišen mnogo čega, a da to skoro nije ni osjećao.

Kada se okončala godina i dječak se vratio roditeljima, dočekaše ga pitanjima kako se hrani, kako živi. On im je ispredao laži, kao što je imao običaj tebi ispredati priče. Govorio im je kako je njegov život prava blagodat i blagostanje.

1) Jedna vrsta pekmeza.

Na to ga nije ponukala sklonost ka laži, već pažnja prema to dvoje staraca, odnosno otpor prema tome da im priča o svojoj prikraćenosti. Bio je toliko pažljiv prema bratu asharliji da mu je bilo neugodno kazati roditeljima kako mu brat oduzima i ono malo mlijeka. Tako je živio tvoj otac u trinaestoj godini života.

Upitaš li me kako je onda dospio tamo gdje je sada, kako to da sada njegov izgled ne zapinje za oko, kako je uspio osigurati tebi i tvome bratu udoban život, kako je uspio da u mnogim ljudima izazove zavist, mržnju i zlobu, a u drugima osjećaj simpatije, poštovanja i ohrabrenja – ako me upitaš kako je iz takvog stanja dospio u ovo, nisam ti kadar odgovoriti. Ipak, postoji jedna ličnost koja je u stanju da ti odgovori. Pitaj nju i ona će ti kazati.

Znaš li ko je to? Pogledaj tu osobu! To je onaj postojani melek što se uvečer nadnosi nad tvoj krevet da bi mirno i u slatkim snovima provela noć, što se nadnosi nad tvoj krevet kada se ujutro probudiš da bi sretna i vesela provela dan. Zar nisi dužnik tome meleku za mirne noći i vedre dane?!

Taj isti melek, kćeri, nadnio se nad tvoga oca i od bijednika načinio ga zadovoljnim čovjekom, od očajnika načinio je čovjeka s nadom, od siromaha bogataša, od nesretna čovjeka sretnika.

Dug tvoga oca tome meleku nije manji od tvoga duga. Treba da mu se zajedno odužujete, kćeri, a moći ćete uzvratiti mu samo manjim dijelom onoga što biste mu htjeli vratiti.

DRUGI DIO

I

U Kairu je proveo dvije sedmice ili nešto više, ali se još uvijek nije snalazio. Bilo mu je jasno tek toliko da je napustio selo i prešao u prijestonicu na duže vrijeme da bi učio i po-
hađao nastavu na al-Azharu. Dan je provodio dijeleći ga na tri dijela i preživljavao je te dijelove nekako više neodređeno nego stvarno.

Stanovao je u jednoj čudnoj kući do koje je vodio isto tako neobičan put. Kada se vraćao sa al-Azhara, skretao je na taj put udesno i ulazio na vrata koja su danju bila otvorena, a noću su se zatvarala. Poslije jacijske, otvarao se uski otvor u sredini kapije. Čim bi prošao kapiju, osjetio bi s desne strane blagu toplinu koja ga je milovala po desnome obrazu, a rijetki dim mu je golicao nozdrve. Na desnoj strani je čuo neobičan zvuk što je, dopirući do dječaka, budio u njemu ugodno osjećanje.

Danima je slušao taj zvuk, bilo da je ujutro odlazio na al-Azhar ili se uvečer vraćao. Slušao ga je na znajući šta je, a bilo ga je stid da pita. Najzad je iz razgovora saznao da je to šištanje nargila koje su pušili trgovci iz mahale, a pripremao ih je vlasnik kafane iz koje je dopirala ta blaga toplina i taj tanušni dim. Kada bi prošao tuda u nekoliko koraka i prešao to vlažno i natkriveno mjesto kojim se nije moglo čestito hodati zbog toga što je vlasnik kafane po njemu prosipao vodu, našao bi se na otvorenom putu koji bijaše tijesan i prljav toliko da su se širili čudni i teški mirisi koje je jedva mogao

razaznavati. Ujutro i uvečer mirisi su se širili tiho a teško, dok su sredinom dana i kada pripeče sunce postajali jedva podnošljivi.

Naš junak je prolazio tim uskim putem. Rijetko je išao ravno, već je najčešće vrludao lijevo-desno da bi izbjegao prepreke kojih je bilo na sve strane. Trudio se da se orijentiše, okrećući se čas prema zgradi s desne strane, čas prema onoj s lijeve. Kada bi savladao prepreke, vraćao se na smjer kojim je krenuo i žurio je naprijed sitnim koracima dok su ga ti neznani mirisi gotali, a do ušiju mu dopirali izmiješani i zaglušjući zvuci što su nadirali sa svih strana – odozgo i odozdo, s lijeva i zdesna, sabirući se negdje u zraku. Činilo se da se zvuci sakupljaju negdje iznad njegove glave kao mali oblaci što se gomilaju jedan na drugi.

Bili su to najraznovrsniji zvuci: glasovi žena koje se svađaju, muškaraca što se žestoko nadvikuju ili tiho razgovaraju, zvuk tereta koji istovaraju ili utovaraju, glasovi vodonoša što pjevajućim tonom prodaju vodu, kočijaša koji psuju magarca, mazgu ili konja, škripa točkova na kolima. Katkada bi te oblake cijepalo njakanje magaraca, ili hrzanje konja.

Mladić je prolazio kroz sve to, zbunjen i skoro sasvim izgubljen. Kada bi tim putem stigao do određenog mjesta, začuo bi mješavinu razgovora koji su dopirali kroz otvorenu kapiju s njegove lijeve strane, te je znao da poslije koraka-dva treba da skrene ulijevo da bi se popeo stepenicama koje će ga odvesti do njegova stana. Bile su to jednostavne stepenice – ni preširoke, ni preuske. Gazišta su napravljena od kamena, ali, budući da su se mnogo koristila, a nisu prala, na njima se uhvatio debeo nanos zemlje – sve sloj preko sloja – tako da je kamen bio potpuno prekriven, te se onome ko se uspinjao ili spuštao njima činilo da su stepenice napravljene od zemlje.

Dječak je inače morao brojati stepenike kada god se uspinjao ili spuštao. Međutim, za sve vrijeme boravka na tome mjestu, koliko god silazio ili se uspinjao uz stepenice, nikada mu nije palo na pamet da ih broji. Odmah je shvatio, nakon

što ih je koristio dva-tri puta, da čim pređe nekoliko stepenika, mora blago skrenuti ulijevo da bi nastavio uspinjanje, ostavljajući s desne strane prolaz kroz koji nije nikada prošao, ali je znao da vodi na prvi sprat zgrade u kojoj je stanovao niz godina.

Dakle, prolazio je pored ulaza s lijeve strane na jednom od spratova gdje nisu stanovali studenti, već prava mješavina radnika i prodavača. Uspinjao se do drugoga sprata i čim bi se popeo, osjetio bi izvjesnu lagodnost i olakšanje zbog čistog zraka koji je mogao serbez udisati nakon onoga gušenja uz prvljavo stepenište. Do njega je dopirao glas papagaja što je bez prestanka brbljao – kao da čitav svijet poziva za svjedoke kako mu zulum čini njegov gazda Perzijanac što ga zatvori u taj odvratni kafez da bi ga za koji dan prodao nekom drugom ko će ga također zatvoriti u odvratni kafez. Kada ga se Perzijanac oslobodi i za njega uzme novac, kupit će umjesto njega drugu pticu i zatvoriti je u istu tamnicu, pa će ptica kukati i čekati sudbinu kakvu je doživio njen prethodnik – da prelazi iz ruke u ruku, iz kafeza u kafez, da se seljaka sa svojom sjetnom pjesmom koja uveseljava ljude.

Kada bi se uspeo na vrh stepenica, mladića bi po licu pomilovao čisti zrak i papagajev glas koji ga je opominjao da skrene udesno. Mladić bi skrenuo i zaputio se uskim hodnikom, prolazeći pored dva stana u kojima su boravili dva Perzijanca – jedan još uvijek mladić, a drugi u poodmaklim godinama. Jedan je bio neotesan i grub, a drugi je bio prostodušan i predusretljiv.

Najzad je mladić stizao do svoga stana. Ulazio je u sobu nalik na hodnik gdje su se sakupljale stvari potrebne za kuću. Ta prostorija vodila je u drugu, veliku i nepravilnu prostoriju u kojoj su se gomilale stvari neophodne za duhovni život. Osim toga, bila je tu i spavaća soba, trpezarija, divanhana, soba za noćna sijela, soba za čitanje i učenje. U njoj su se nalazile knjige, pribor za čaj i ponešto finih jela.

Mladićev kutak u toj sobi bio je jasno određen, kao što je bilo poznato njegovo mjesto u svakoj sobi u kojoj je boravio, ili je zalazio u nju. Njegovo mjesto nalazilo se na lijevoj strani, čim se uđe u sobu. Načinio bi korak-dva i dolazio do hasure prostrte po tlu, a preko hasure je bio prostrt stari, ali vrijedan ćilim. Tu je mladić sjedio tokom dana, a noću je tu i spavao. Davali su mu jastuk na koji je stavljao glavu i pokrivač u koji se umotavao. Prekoputa, u istoj sobi, bilo je mjesto njegovog brata, šejha. To mjesto bilo je nekako bolje od njegovog: po tlu je bila bačena hasura, a preko nje prilično dobar ćilim. Na ćilimu se nalazio ležaj od prave svile, a preko ležaja je bio prebačen dug i širok pamučni dušek, te, najzad, jedna deka. Tu je mladi šejh sjedio sa svojim prijateljima. Oni se nisu leđima naslanjali na zid, kao što je činio naš junak, već na jastuke poredane po dušku. Noću se to pretvaralo u postelju na kojoj je spavao mladi šejh.

II

O bližoj okolini mladić je znao samo toliko. Drugi dio njegovog dana predstavljao je mučenje na putu odatle do al-Azhara. Čim bi izašao iz natkrivenog prostora, po lijevom obrazu bi ga zapahnula toplina iz kafane, do desnog uha mu je dopiralo klokotanje nargila, a onda bi se našao pred jednim dućanom koji je odigrao značajnu ulogu u njegovom životu. Bio je to dućan hadži-Firuza koji je svijetu iz mahale prodavao većinu prehrambenih namirnica. Ujutro im je prodavao bob dinstan na ulju. Kao i svi ostali, Firuz je imao razne vrste boba, ali je bio poznat po tome što ga je izvrsno pripremao i skupo ga prodavao. Prodavao je postan bob, pržen na ulju na razne načine, s maslom, sa maslacem, a po potrebi je dodavao razne vrste začina koji su činili bob veoma primamljivim za studente, tako da su se pretrpavali kada bi se uželjeli boba. Onda su se osjećali teškim na jutarnjim časovima, a na popodnevnim su spavali.

Predvečer je hadži-Firuz prodavao mahaljanima druge vrste hrane – sir, masline, mljeveni susam i med. Imućnijim mještanima je prodavao konzerve tunjevine i sardina, a nekima – kada se zađe u noć – nekakve stvari čiji se nazivi nisu izgovarali niti su bile za jelo, već se o njima samo šapatom govorilo, i oko kojih su se ljudi žestoko nadmetali.

Mladić je čuo to šaputanje i ponekad ga razumijevao, ali najčešće nije mogao ništa shvatiti. Međutim, kako je vrijeme prolazilo i mladić rastao, mogao je razumjeti te ljude što su

se zagonetno sašaptavali. Shvatio je štošta, te se promijenio njegov odnos prema mnogim vrijednostima, promijenio je mnoge kriterije i sudove, drukčije je cijenio mnoge ljude.

Hadži-Firuz je bio čovjek crn kao ugljen, visok i šutljiv. Govorio je jedva razumljivo. Kada je govorio arapski, mrsio je jezikom na tako čudan način da je to mladiću ostalo u neizbrisivom sjećanju. Jednom je mladić čitao u knjizi *al-Bayan wa al-tabyin*¹ priču o Zijadu i njegovom slugi. Sluga je htio reći *Poklonjen nam je jedan divlji magarac*, ali je u obje riječi, *himar* (magarac) i *wahš* (divlji) glas *h* zamijenio jednim drugim glasom. Zijadu bijaše neprijatno zbog toga, pa mu reče: "Bolan ne bio! Reci: *Poklonjen nam je ayr!*"² Izgovarajući tu riječ, sluga zamijeni glas *ayn hemzom*, te mu Zijad reče da je ipak bolje da kaže *imar*.

Kada god bi čitao tu priču, sjećao se hadži-Firuz. Hadži-Firuz je u mahali i među studentima uživao pravi ugled. Pred kraj mjeseca, kada bi kasnila stipendija, ili kada bi ponestalo novaca, njemu su se obraćali da im daje hranu na veresiju, da im pozajmi koju paru, i uopće – za mnogo šta su se njemu obraćali. Zato su ga stalno spominjali, isto kao što spominju imena svojih profesora na Azhari-šerifu.

Hadži-Firuz je bio zaslužan u životu tih studenata zbog još jedne stvari. Naime, na njegovu adresu stizala su im pisma s vijestima o porodicama, posebno pisma s onim tanušnim papirićima s kojima su odlazili na poštu, ulazili u nju praznih džepova, a izlazili sa srebrenjacima u džepovima, koji su tako slatko zveckali u njihovim ušima, ali i u srcima.

Zato je svaki student, prolazeći pored hadži-Firuz, obavezno ga pozdravljao – bilo ujutro, bilo uvečer – i pri tome

-
- 1) U prijevodu: *Knjiga o rječitom i jasnom izražavanju najvećeg arapskog srednjovjekovnog prozaiste al-Džahiza (IX vijek)*.
 - 2) Sinonim za riječ *himar* (magarac). Ovo je inače teško prevodiva igra riječi. Pošto sluga ne može izgovoriti glas *h*, gospodar mu savjetuje da izgovori njen sinonim *ayr*, ali sluga i u toj riječi početno *a* zamjenjuje sa *e* i izgovara riječ *eyr* koja u žargonu označava muški polni organ.

bi hitro bacao pogled na mjesto na kome su očekivali pisma. Koliko puta su se vraćali kući noseći tu zatvorenu kovertu, dobro zamašćenu uljem i maslacem. Koverta je svakome od njih, uprkos zaprljanosti, bila milija od bilo koje knjige iz oblasti fikha, gramatike ili osnova teologije.

Čim bi izašao iz toga natkrivenog prolaza, mladić se, dakle, nalazio naspram radnje hadži-Firuza, te bi načinio nekoliko koraka sa svojim pratiocem, pozdravljao hadži-Firuza i pitao ga ima li pisma za njega. Nekada bi ga našao, a nekad pisma ne bi bilo. Potom bi produžio put, razdragan ili namršten, skretao lijevo pa išao pravo onom dugom i tijesnom ulicom koja je vrvjela studentima, trgovcima, prodavačima, radnicima, kolima koja su vukli magarci, konji, ili mazge, u kojoj su kočijaši vikali, psovali i bješnjeli, ili su se svađali s muškarcima, ženama i djecom koji su im se našli na putu. Sa desne i s lijeve strane ulice bile su svakojake radnje. U nekima se spremala hrana za siromahe i iz njih su izbijali neugodni mirisi, ali su ipak bili dragi mnogim prolaznicima, između ostalih studentima, fizičkim radnicima i hamalima. Neki su se zaustavljali kraj tih dućana i kupovali malo hrane, proždirali je na licu mjesta, ili su je nosili kući da jedu sami, ili da je podijele sa svojim. Bilo je i onih do kojih su dopirali golicavi mirisi, ali se oni nisu dali uzbuditi: mamili su ih, ali se oni nisu dali namamiti – oni su to vidjeli, mirisali i željeli, ali su bili stisnute šake i plitka džepa, te su prolazili noseći u duši želju i u srcu strast. Mirili su se sa sudbinom.

Među dućanima je bilo i takvih u kojima se trgovalo mirno i tiho, u kojima se jedva poneka riječ izgovarala. Ako bi se i progovorilo, činilo se to jedva čujnim šapatom: govorilo se učtivo i otmjeno, finim jezikom i ljubazno. Uprkos tome, ili upravo zbog toga, takve radnje su poslovale s vrlo uglednim i bogatim ljudima. U većini tih prodavnica odvijao se promet kahvom i sapunom, a u nekima još šećerom i rižom.

Mladić je prolazio snažno osjećajući sve to, ali ne bi znao ni za šta da mu pratilac nije povremeno davao objašnjenja.

Išao je bez zastajanja, čas sigurno, a čas posrćući. Sve u svemu, išao je sigurno dok je put bio valjan, a posrtao je kada je nailazio na rupe, dok ne bi došao do mjesta na kome je skretao malo ulijevo i onda se zapućivao veoma tijesnom ulicom, vrlo krivudavom i prljavom da prljavija ne može biti. U toj ulici je zrak bio veoma zagađen. U njoj su se miješali nepodnošljivi mirisi, a povremeno su se čuli slabašni glasovi koji su odavali neizmjereno očajanje. Ulicom su odjekivali koraci ljudi koji svijet doživljavaju samo sluhom, te su reagirali samo kada bi ga čuli. Njima su uzvraćali neki drugi glasovi, kratki i grubi, prigušeni i isprekidani, glasovi ptica koje vole tminu, predaju se samoći i razvalinama. Izgleda da se s tim zvukovima miješao lepet krila, dopirući ponekad do mladićeva uha ili do samoga lica, i to ga je tako silno plašilo da je nekad i nehotice dizao ruku da zaštiti lice ili uho, dok mu je srce snažno i neprekidno lupalo.

Prolazio je s vodičem tim tijesnim, mračnim i krivudavim putem, čas penjući se čas spuštajući, Išao je pravo pa je skretao desno, onda opet pravo pa lijevo. To mnoštvo nepodnošljivih zvukova nekad ga je mamilo, a nekad odbijalo, ali su ga zvuci uvijek uznemiravali, sve dok ne bi osjetio, nakon izvjesnog vremena, kako mu se srce smiruje, kako mu se u grudima razgaljuje i da može slobodnije disati. Tada bi mu se oteo dubok uzdah koji je odnosio sav onaj nemir, bol i tugu što su se taložili u njegovoj duši.

Disao je sasvim slobodno, kao da je udisao sami život s tim svježim zrakom što ga je okruživao otkako je napustio Mahalu slijepih miševa. Išao je pravo strmim putem koji nije odgovarao njegovom hodu, ali je to trajalo kratko vrijeme, a onda je put postajao dobar, tlo se izravnavalo pod njegovim nogama, te je hitao sigurno i samopouzđano. U duši mu se razgaljivalo dok je do njega dopirala mješavina neobičnih zvukova koje je osluškivao idući mirnom i ugodnom ulicom. Na lijevoj strani nalazila se Huseinova džamija, a na desnoj sitni

dućani pored kojih je toliko puta znao zastati i do mile volje kušati lijepe stvari.

Ljeti je jeo sočne smokve i pio sok od smokava, a zimi je slasno jeo sutlijaš koji ga ja zagrijavao. Ponekad bi zastao pored sirijskih trgovaca i naslađivao se nekim jelom, toplim i hladnim, slatkim i slanim. U njima je osjećao neizmjernu slast, a kada bi mu ih danas neko ponudio, uplašio bi se da će se od njih razboljeti, ili čak umrijeti.

Nastavljajući svojim putem, stizao je do mjesta gdje su se zvuci miješali i pojačavali. Tada bi znao da je stigao na raskršnicu, te da može ići pravo naprijed, da može ići desno i lijevo, ili se vratiti.

Vodič je objašnjavao:

– Ovdje su četiri smjera. Ako pođeš desno, stići ćeš na Novi put, onda na al-Muski, pa Zelenu al-Atabu. Ako pođeš lijevo, tamo je al-Darrasa, ali ćemo mi poći pravo i doći u ulicu al-Halvadži. To je ulica nauke, pregalaštva i rada. Uska je toliko da gotovo obje strane možeš dohvatiti ako raširiš ruke. Ići ćeš između malih radnji u kojima se prodaju stare i nove knjige, dobre i loše, štampane i rukom pisane.

Tokom vremena, i u nekim kasnijim periodima života, mladić je mnoštvo puta u toj ulici pravio ugodne i korisne zastoje koje nikada neće zaboraviti. Tada je žurio, jer je njegov vodič morao stići na al-Azhar prije nego što počne čas.

Tako mladić brzo stiže na Kapiju brijača, skida obuću i stavlja jednu preko druge, a onda ih uzima i nastavlja sa svojim pratiocem. Malo zatim, prekoračuje blago uzdignuti prag i pred njim odmah puca univerzitetsko dvorište, mirno i spokojno, u kome lahori hladan, svjež jutarnji vjetrić. Mladić je upravo sada u trećoj fazi svoje svakodnevice.

Taj dio dana bio mu je neuporedivo najdraži. Bio mu je miliji od onog perioda u sobi, gdje se osjećao grubo otuđenim, jer nije poznao sobu, niti je znao kakvih stvari i namještaja ima u njoj, osim onih koje su mu bile najbliže. Tu nije živio kao u svojoj kući na selu i u njenim sobama gdje mu je bila poznata svaka sitnica, već je u njoj živio otuđen i od ljudi i od stvari, osjećajući se tjeskobno čak i zbog toga teškog zraka u kome nije osjećao rahatluka ni života, već samo jad i tjeskobu.

Bio mu je draži i od onog dijela dana koji je provodio na putu od stana do al-Azhara. Tada je bio zbunjen i smeten, nesigurna koraka, a srce mu je obuzimala ona čudesna i zastrašujuća smetenost koja čovjeka može zvesti pogrešnim putem, ne samo u doslovnom smislu – to je njemu već suđeno – već i u duhovnom smislu. Silno su ga uznemiravali zvuci oko njega i onespokojavajući pokreti sa svih strana. Osjećao se poniženim zbog nesigurna koraka, nesposobnim da taj kolebljivi hod uskladi s odlučnim i čvrstim korakom svoga pratioca.

Međutim, u trećem dijelu dana osjećao se smirenim i sigurnim, staloženim. Taj lahor što pirka u univerzitetskom dvorištu dok klanja sabah miluje ga po licu kao pozdrav i ispunjava mu srce pouzdanošću i nadom. Lahor što mu dodiruje čelo orošeno znojem zbog hitnije podsjeća ga upravo na one poljupce koje mu je majka povremeno utiskivala u

čelo, u ono vrijeme kada je živio na selu i učio joj *Kur'an*, zabavljao je kakvom pričom naučenom za vrijeme igre u mektebu, ili kada je, blijed i slabašan, izlazio iz osame u kojoj se posvećivao Bogu učeći *Ja-Sin* radi ostvarenja neke svoje ili porodične želje.

Ti poljupci su bodrili njegovo srce, ispunjavajući mu dušu sigurnošću i nadom, ljubavlju, a i ovaj lahor što ga zapahnjuje u univerzitetskom dvorištu ispunjava mu dušu upravo svim tim i vraća mu rahatluk, vraća mu mir nakon uznemirenosti, vedrinu nakon namrštenosti. Premda nije ništa znao o al-Azharu, i šta sve u njemu ima, dovoljno mu je bilo da bosim nogama dotakne tlo u tome dvorištu i da mu lahor pomiluje lice pa da osjeti kako je usnuli Univerzitet željan buđenja, da se, tako miran, sprema za aktivnosti koje ga vraćaju njegovome biću, odnosno da se biće vrati njemu – tada bi se osjetio kao u zavičaju i među najmilijima. Tu nije osjećao onu iščašenost ni bol, već mu se duša naprosto sva otvarala, a srce je neizmjerno čeznulo da prima... Šta da primi? Da primi nešto, a ni sam ne zna šta, ali je za tim silno čeznuo, uvijek kada je slušao kako *to nešto* nazivaju i dok je nastojao saznati šta se krije iza toga imena. To je znanost.

Imao je pomalo neodređeno, ali snažno osjećanje da je ta znanost bezgranična, da joj ljudi posvećuju cijeli život, ali da jedva nešto postignu. On je želio posvetiti joj cijeli život i postići toliko koliko je uopće moguće. Slušao je od oca i njegovih učenih prijatelja koji su sjedili s njim da je nauka more bez obala, i on to nije shvaćao kao metaforu ili hiperbolu, već kao suštu istinu.

Došao je u Kairo i na al-Azhar željan da se baci u to more i da ga pije koliko mu Allah dopusti, pa da se tako udavi u njemu. Koja smrt uopće može biti milija plemenitom čovjeku od smrti što ga zadesi zbog znanosti, i to na taj način što će se potpuno zagnjuriti u nju!

Sve te misli naglo su uzbudivale njegovu mladu dušu, preplavljujući je i ispunjavajući potpuno, tako da je zabo-

ravljao onu stranu sobu, onaj vrludavi i nesiguran put, čak i svoje selo i seljane; one su ga uvjeravale da nije pogriješio ni pretjerao što je tako čeznuo za al-Azharom i osjećao se prikraćenim u provinciji.

Mladić je hitao naprijed sa svojim pratiocem do one male stepenice od koje počinje sjajni al-Azhar. Tada mu srce obuzme skrušenost i podatnost, duša mu se ispuni osjećanjem veličine i sjaja. Korača lagahno po tim izlizanim hasurama ispod kojih se mjestimično nazire tlo – kao da bi htjele pokazati nogama prolaznika dio blagoslovljenosti što prekriva tu presvijetlu zemlju. Dječak je volio al-Azhar kada vjernici klanjaju sabah-namaz, pa još nerasanjeni odlaze da obrazuju halke oko stupova, očekuju ovog ili onog profesora, te slušaju predavanje iz hadisa, tefsira, temelja vjere ili tevhida.

Al-Azhar je u to vrijeme tih. Nisu ga zaticali oni neobični zvuci što ga ispunjavaju od izlaska sunca pa dok se ne klanja jacija. Tada su se mogli čuti samo tihi razgovori, možda neki mladić kako tiho i sabrano uči *Kur'an*; moglo se naići pored nekog vjernika koji nije uspio klanjati u džematu, ili je stigao pa je nastavio naklanjavati čim je završio farz. Mogli su se čuti profesori kako tiho započinju predavanja, glasom čovjeka koji se tek probudio, klanjao sabah i još nije stigao ništa okusiti i u tijelo unijeti snage. Zato profesor izgovara tiho i privlačno, pomalo slomljenim glasom: *U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga. Hvala Allahu, Gospodaru svjetova. Neka je milost i spas najboljem poslaniku, našem gospodinu Muhammedu, te njegovoj porodici i svim njegovim drugovima. Evo šta veli autor, neka mu se uzvišeni Allah smiluje i neka mi imamo koristi od njegova znanja. Amin.*

Studenti slušaju taj glas u miru i predanosti nalik na mir i predanost samoga profesora. Dječak je mnogo puta poredio ton profesora kada jutarnji čas započinju tim prologom sa tonom kojim drže podnevni čas. Njihovi glasovi ujutro su odavali jednu vrstu klonulosti i blagosti u kojoj još ima traga sna, a u podne su im glasovi bivali snažni i grubi, prepuni

neke vrste lijenosti – kao da su odavali njihove stomake pretrpane al-asharskom hranom – graham, kiselim povrćem i ostalim.

Ujutro su učili dove autorima knjiga glasom u kome je bilo izvjesnog umoljavanja, a u podne su se gotovo neprijateljski obrušavali na njih. Takva poređenja svidala su se mladiću. Budila su u njemu osjećaj slasti i užitka.

Mladić je nastavljao ići sa svojim pratiocem do ona dva stepenika od kojih počinje trijem. Tu, pored jednoga od tih mubareć stupova njegova stolica je pričvršćena jakim lancem, te ga pratilac posađuje na stolicu i veli mu:

– Pričekaj ovdje da slušaš predavanje iz hadisa. Čim se završi moj čas, doći ću po te.

– Čas njegovog prijatelja posvećen je osnovama islamskog prava, a predavač je bio šejh Radi, Bog mu se smilovao. Djelo koje je šejh Radi predavao zvalo se *Knjiga o tumačenju autora al-Kemala ibn al-Himama*. Naš junak je slušao sve te pojmove, te mu je srce obuzimao strah, znatiželja i divljenje u isti mah. Osnove islamskog prava! Kakva bi to nauka mogla biti? Šejh Radi! Ko li je šejh Radi? Tumačenje! Šta li ta riječ zapravo znači? Al-Kemal ibn al-Himam! Kako je veličanstveno to ime! Uistinu, nauka je more bez obala, i apsolutno najbolje dobro za svakog pametnog čovjeka je da se utopi u njemu.

Njegovo divljenje prema nastavi poraslo je naročito od onoga dana kada je slušao brata i njegove drugove kako uče gradivo prije odlaska na čas, čitaju nekakve riječi koje zvuče neobično, ali i vrlo primamljivo u isti mah.

Slušajući to, gorio je u čežnji da postane stariji šest-sedam godina kako bi mogao razumjeti materiju, razrješavati njenu tajnovitost, pronicati u simbole i snalaziti se u njoj poput tih mladih doličnih ljudi, da raspravlja o tome sa svojim profesorima kao što oni raspravljaju. Međutim, zasad je prisiljen da sluša, a da ne razumije. Često je u sebi okretao ovu ili onu rečenicu ne bi li otkrio nešto u njoj, ali nije uspijevao. To je

u njemu samo povećavalo divljenje prema nepoznatoj nauci, njegovu zanesenost tim učenicima, pojačavalo je osjećaj vlastite sićušnosti, ali i spremnosti za pregalaštvo.

Čuo je jednu rečenicu koja ga je, zaista, više noći ostavila bez sna i koja mu je mnoge dane pretvorila u moru. Bit će da je zbog nje zanemario više predavanja koja je lahko razumijevao, jer je prve časove shvaćao bez teškoća, te ga je to podstaklo da zapusti predavanje svoga profesora i da razmišlja o stvarima koje je čuo od darovitih mladića.

Rečenica kojom je bio obuzet uistinu je bila čudna. Doprla mu je do ušiju kada je bio na granici između sna i jave. Ta rečenica ga je rasanila i cijelu noć je ostao budan, a glasila je: *Istina je rušenje rušenja*. Šta znače te riječi? Kako to *rušenje rušenja*? Šta bi moglo biti ono drugo *rušenje*? Kako *rušenje* može biti *Istinom*?

Ova rečenica vrzmala mu se po glavi kao vrtoglavica u bolesnika. Rečenicu je odgonetnuo jednoga dana, tek zahvaljujući al-Kafaravijevom djelu o dvosmislenostima. Prihvatio se toga djela, obradio ga i diskutirao o njemu, te je tada osjetio kako je počeo piti iz onoga mora bez obala – iz mora znanosti.

Dječak je sjedio kraj svoga stupa, poigravajući se lancem i slušajući šejha kako predaje hadis. Razumio ga je kristalno jasno, ali mu se nisu sviđala sva ona imena koja su, jedno za drugim, udarala studente po glavama. Imenima su prethodile riječi *prenosi nam*, a razdvajala ih je samo riječ *od*.

Mladić nije shvaćao svrhu nizanja imena, niti toga dosadnog "odakanja". Žudio je da se "odakanje" jednom svrši, te da profesor najzad stigne do hadisa. Kada bi došao do hadisa, mladić mu se potpuno predavao, pamtio ga i razumijevao. Nije mario za profesorov komentar, jer ga je podsjećao na nešto što je slušao u provinciji, od džamijskog imama i od onoga šejha koji ga je uvodio u fikh.

I dok je profesor nastavljao predavati, al-Azhar se polahko rasanjivao – kao da su ga budili glasovi predavača što su držali nastavu, te dijalozi profesora i studenata koji su katkad

znali biti žustri. Studenti su pristizali, glasovi su postajali bučniji, žamor se pojačavao, te su i profesori podizali ton da bi ih studenti čuli. Štaviše, profesori su bili prisiljeni da izgovaraju formulu koja je označavala da je čas završen, a glasila je *Allah zna najbolje*, jer su studenti očekivali čas fikha i drugog profesora, ili drugi čas toga istog. Zato se morao izvršiti sabahski čas da bi počeo onaj jutarnji. Tada je dječakov drug dolazio, uzimao ga za ruku bez riječi i grubo ga vukao na drugo mjesto. Tu ga je odlagao kao kakvu stvar i odlazio.

Dječak je znao da je prešao na čas fikha, da će slušati tu nastavu, a kada se čas okonča, šejh će otići, studenti će se raštrkati, a on će ostati na tome mjestu, ne mičući se sve dok se po njega ne vrati pratilac iz džamije "al-Husein", gdje sluša predavanje iz fikha koje je držao rahmetli profesor Bahit.

Šejh Bahit je volio oduljiti čas. Studenti su ga opsijedali diskusijom, te on nije završavao čas do poodmaklog prijepodneva. Tek tada, pratilac se vraćao po mladića, šutke ga uzimao za ruku, grubo ga vukao do izlaza iz al-Azhara, i tada je započinjao drugi dio njegova dana. Vodio ga je putem od al-Azhara do stana – prvome dijelu njegove svakodnevice. Ostavljao ga je u sobi, na onome starom ćilimu prebačenom preko pohabane hasure.

IV

Čim bi zauzeo svoje mjesto na ćilimu, u jednom ćošku sobe, i nalaktio se na prozor s lijeve strane, počelo bi mu se po glavi vrzmati mnoštvo misli: dojmovi s puta, iz univerzitetskog dvorišta, dojmovi o onome što je čuo od profesora hadisa i profesora fikha. Prebirao je te utiske i živio s njima neko vrijeme, jer je brat otišao i ostavio ga tu ne zato da bi bio sam sa sobom ili da bi učio, već da on pripremi jelo.

Objed se povremeno razlikovao, ali ne po sadržini, jer je za jelo uvijek bio bob natopljen maslom ili uljem, već po okolnostima koje su ga pratile. Nekada su objedovali šutke, a nekad u živahnom razgovoru. Šutjeli su kada je mladić bio samo s bratom. Tada su jeli brzo, nerasploženi i mračni toliko da bi se jedva obratili jedan drugome, a i to su bile isprekidane i kratke rečenice kojima je mladić uzvraćao mladome šejhu. Živahan razgovor odvijao se kada su s njima ručale bratove kolege. Nekad ih je bilo trojica, a nekad četverica. Bilo je dana kada ih je bilo i po pet, ali taj peti je posebna priča i bolje je ne govoriti sada o tome.

Mladi studenti su tu provodili koji ugodan sahat, a naš junak ostajao je potpuno zapostavljen – njemu se niko nije obraćao nijednom rečenicom, niti je morao kome odgovarati.

Mladić je to najviše i volio, jer mu je draže bilo da on njih sluša. A šta je sve slušao i kako čudnih stvari se naslušao! Svakojaki razgovori vodili su se za tim okruglim niskim stolom koji su nazivali sofrom, a oko koje su sjedali po tlu.

Nasred sofre je stavljana velika zdjela puna boba s maslom ili uljem. Pored zdjele se nalazila golema časa napunjena kiselim povrćem potopljenim u vodu koju su mladići srkali prije nego što počnu jesti. Jedan počne srkati, a onda posuda počne kružiti, ali je ne nude mladiću. Kada bi popili dovoljno te slane i kisele vode koja je, kako kažu, otvarala apetit, prihvatili su se jela. Na sofri se nalazilo podosta lepinja. Neke su kupili, a neke su donesene od obroka sa al-Azhara. Mladići su se natjecali ko će pobijetiti u jelu. Nadmetali su se ko će pojesti više lepinja, ko može progutati veći zalogaj, ko će zgrabiti više boba zajedno s maslom ili uljem, ko će više uzeti repe, paprike ili krastavaca.

Takmičili su se i glasno razgovarali. Njihov smijeh je ispunjavao sobu, odbijao se o prozor s lijeve strane i odjekivao ulicom iza njega; na desnoj strani je taj smijeh udarao u vrata, odzvanjao na spratu i spuštao se jedan sprat niže, gdje su se žene radnika prepirale, svađale i vrijeđale. Zatečene smijehom, žene bi prekidale svađu i prepirku. Osluškivale su bučne glasove i i snažan smijeh što su do njih dopirali, kao da u tome pronalaze ugođaj s kojim je mjerljiv jedino užitak koga mladići osjećaju žderući hranu. Naš junak je sjedio među njima pognute glave i leđa povijenih u luk. Plašljivo i stidljivo, ruka mu je išla od zdjele do lepinje stavljene pred njega na sofru. Pri tome je doticao mnoštvo ruku koje su se brzo spuštale i dizale, temeljito čisteći posudu. Dječaku je to izgledalo čudno i ružno. Nije mogao uskladiti tu navalu na bob i kiselo povrće s kidisanjem na nauku i učenje, s onom izuzetnošću i oštromnošću družine.

Objed omladinaca nije trajao dugo. Naprotiv, trajao je kratko. Ne bi prošlo ni petnaest minuta, a časa je bila prazna i sofru čista, osim mrvica i polovine lepinje pred dječakom koji nije mogao ili nije htio pojesti i tu polovinu. U tren oka, sofru su dizali, odnosili je iz sobe i čistili. Onda bi je opet položili na njeno mjesto sasvim očišćenu, osim poneke kapi masla ili kisele vode. Potom je jedan mladić odlazio da donese

malo drvenog ugljena i pripremao je pribor za čaj, onaj pribor što ga proizvode Perzijanci i Rusi. Čajnik napuni vodom, potpali vatru pod njim i čeka da se razgori. Poslije ga donosi i stavlja na sofru gdje je bila časa. Zatim po rubu sofre reda čaše za čaj i najzad zauzima svoje mjesto čekajući da voda provri. Mladići započinju tih i miran razgovor koji je zbog toga što su pretrpali stomake čvrstom i tečnom hranom, hladnom i vrućom.

Ali, šta se to zbiva? Glasovi se stišavaju i sasvim zamuknu, a onda sobu ispuni zastrašujuća tišina. Odjednom, sobom se razliježe sasvim slabašan zvuk, tanahan i u početku isprekidan, a onda neprekidan. Mladići se živahno pokrenu i svi u istome trenutku izgovaraju jednu riječ, izgovaraju je tihim i neprekidnim a čvrstim glasom. To je ona riječ *Allaah*, koju izgovaraju dugo, kao da ih je uzbudila neka očaravajuća muzika što dopire iz daleka. Ništa čudno, jer su upravo začuli šištanje vode na ognjištu gdje su raspalili tihu vatru. Mladić koji priprema čaj predaje se poslu svim svojim bićem, a kada začuje šištanje u samovaru, uzima jedan zemljani ibrik, primiče ga samovaru, polahko otvara slavnicu, te u ibrik procuri malo vode što nemirno ključa. Zatim zatvara slavinu i voda prestaje teći. Onda vraća poklopac na ibrik, drma ga odlučno a blago, kako bi vrela voda pokvasila cijelu posudu. Potom ustaje i proljeva vodu iz zagrijanog ibrika, jer čaj ne treba da dolazi u dodir s hladnom posudom, budući da mu to kvari ukus. Pričeka nekoliko trenutaka, pažljivo sipa vodu, nastojeći da ne prepuni ibrik. Još malo, pa prilazi kutiji sa crvenim čajem, uzima malo i stavlja u ibrik. Zatim sipa vodu do vrha ibrika koga nježno i pažljivo stavlja na vatru na nekoliko trenutaka, skida ga i najzad poziva drugove da prinesu čaše.

To se zbiva u mukloj tišini. Prisutni sve posmatraju, prate pokrete svoga prijatelja, budno motreći da ne odstupi od kakvog pravila. Kada napune čaše i po čašama počnu kružiti kašičice, čuje se skladan zvuk u kome ima neke čari koju daje to lagahno i spokojno sudaranje metala i stakla. Mladići pri-

nose čaše ustima i srću čaj tako šumno da se čuje neprijatan zvuk, sasvim drukčiji od onoga koji proizvode kašičice dok igraju po čašama. Ispijaju čaj ne govoreći ništa, osim one rečenice koja se nikada nije mijenjala a obavezno ju je neko izgovarao i drugi je potvrđivali: *E, ovo će zagasiti vatru boba!*

Kada završe prvi krug, čaše se ponovo pune, pošto je u čaj dosuta izgubljena količina vode. Mladići su sada zabavljeni samo čajem i ne brinu o jednoj vodi kojoj je jara dodijala toliko da stenje i cvili i najzad vrisne kada provrije. Oni se prepuštaju čaju, naročito drugoj turi. Prva je bila za gašenje boba, a druga je za relaksaciju i smirenje. Druga čaša im donosi užitak koji osjećaju u ustima i grlima, ali i u glavama. Kada se okonča drugi krug, vraća im se razboritost, tačnije – oni se vraćaju razboritosti, te im se jezici razvezuju, usne im se razvlače u osmijeh i glasovi se podižu. Sada, međutim, ne razgovaraju o hrani i piću – na hranu i piće su zaboravili i misle na se. Napunili su stomake, pa se okreću umnim stvarima. Podsjećaju se šta su čuli od profesora na sabahskom predavanju, prisjećaju se i onoga što su slušali od profesora na prijepodnevnj nastavi, šaleći se na račun čas jednog čas drugoga. Ponavljaju primjedbe koje je neko od njih uputio jednom ili drugom profesoru, ili koje je uopće neko uputio. Neki misle da je primjedba valjana i osnovana, a drugi misle da je površna i beznačajna. Jedan od njih se postavlja na mjesto profesora, a drugi preuzima ulogu studenta koji daje primjedbu, dok ostali sude o raspravi. Ponekad presuditelj upada u raspravu, vraćajući učesnika rasprave temi, ako bi se ovaj udaljio od nje. Onaj što priprema čaj učestvuje u svemu, ali se u isti mah posvećuje i čaju koga nikako ne zaboravlja – upravo dodaje u ibrik još malo čaja i vode, jer se čaše stalno prazne i pune. On puni ispijene čaše, i čajanka se završava trećom turom: najmanja mjera su tri čaše čaja – manje ne smije biti, a ne smeta ako ih bude i više.

Mladić sjedi tiho i pognute glave. Šutke mu dodaju njegov čaj. On ga pije također tiho i šutke. Pri tome prati šta se zbiva

oko njega i o čemu se razgovara. Ponešto razumije, ali veći dio ne shvaća. Uprkos tome, očaran je onim što razumije kao i onim što ne razumije i, goreći od želje, pita se kada će biti u stanju govoriti poput ovih mladića, kada će moći tako raspravljati.

Prođe tako otprilike sahat vremena dok ispijaju čaj. Sofra ostaje na svome mjestu, čajnik i čaše po rubu sofre. Približava se podne i mladići se moraju razići da prelete gradivo za podnevni čas prije nego što odu da ga slušaju, premda su se zajedno pripremali još jučer. Nije naodmet da ga još jednom brzo obnove, da se zadrže na ponekom izrazu koji je pomalo nejasan i neodređen. Ipak je tekst jasan, a komentar razborit. Međutim, al-Bennan otežava ono što je lahko za razumijevanje i komplicira jednostavne stvari. Al-Sejjid al-Džurdžani, iako otvara vidike, od jasnih stvari pravi probleme. Abdulhakim se nekada dâ shvatiti, a ponekad mu stvari izmiču. Što se tiče predavača, to je neznalica koji ne zna šta govori.

Do podneva je ostalo jedva nekoliko minuta. Valja požuriti na al-Azhar. Mujezini će uskoro pozvati na namaz, počete će se klanjati dok smo mi još na putu, tako da će vjernici već klanjati kada mi stignemo na al-Azhar i studenti će početi formirati halke oko profesora. Ništa ne smeta ako ne klanjamo u džematu, jer ćemo namaz naklanjati poslije nastave, naklanjati ćemo ga također u džematu. I bolje je da ne klanjamo prije nastave, jer to gradivo i silni problemi koje sadrži odvrća pažnju od ibadeta. Kada se čas završi, kada saslušamo predavanje i prodiskutiramo o njemu, kada se rasteretimo od tih problema, onda ćemo klanjati rasterećene duše i srca.

Evo, i njegov pratilac poziva ga onom istom rečenicom kojom ga već godinama poziva:

– Hajdemo, gospodine!

Mladić tromo ustaje i posrćući slijedi ga do al-Azhara. Tu ga brat posađuje na njegovo mjesto, u halku gdje se sluša gramatika, a on odlazi na čas šejha al-Salihija u malu džamiju za slijepe.

Mladić sluša predavanje iz gramatike i bez napora ga prati, te mu biva mučno zbog toga što profesor stalno ponavlja i tumači. Najzad se čas završava i studenti se razilaze. Mladić ostaje na svome mjestu dok se brat ne vrati, pa ga povuče šutke i nimalo nježno. Vodi ga tako sve do izlaza iz al-Azhara, te ide istim onim putem koji prevaljuje ujutro i pred podne. Najzad ga brat odlaže na njegovo mjesto u onoj sobi, na onaj stari ćilim prostrt preko stare i pohabane hasure. Tada se mladić priprema za suočenje sa svojom patnjom.

Trajna usamljenost bila je izvor te patnje. Malo prije ikindije, zauzimao je svoje mjesto u sobi, a brat je odlazio u jednu od onih gornjih soba, kod nekog druga.

Zborno mjesto družine nije bilo uvijek u istoj sobi, već kod jednoga ujutro, kod drugoga uvečer, a kod trećega u sitnije sahate. Brat je ostavljao mladića u njegovoj sobi poslije podneva i odlazio je da se vidi s drugovima u nekoj od tih soba. Nekad duže, a nekad kraće, provodili su vrijeme bezbrižno i veselo, u pričanju viceva o profesorima i studentima. Pričali su glasno i smijali se tako da se dobro čulo na spratu, i to je dopiralo do mladića koji je, snužden, čamio na svome mjestu. Usne je razvlačio u osmijeh, ali mu je srce bilo skrhanu, jer tada nije mogao čuti zanimljivu šalu ili vic kao što ih je slušao u prijepodnevnim sahatima. Bio je neveseo i zbog toga što nije mogao šutke i sa slabašnim osmijehom učestvovati u tim grubim šalama kao što je činio prije podne.

Znao je da će se momci okupiti za čajem oko ikindije, kada se odmore i napričaju viceva o profesorima i kolegama. Tada će uz čaj voditi miran i sabran razgovor, ponavljat će gradivo sa podnevnog predavanja koje im se čini vrijednim ponavljanja, pa će voditi raspravu. Zatim će se pripremati za večernje predavanje koje će održati glavni profesor Muhammed Abduhu.¹ On je nekada držao predavanja o djelu *Dokazi*

1) Jedna od najznamenitijih ličnosti modernog Egipta. Poznat je kao borac protiv tradicionalizma i vodeći reformator tada najvećeg Univerziteta al-Azhar (1849.-1905.).

kur'anske nadnaravnosti, a nekim drugim danima u sedmici predavao je tefsir. U toku priprema za predavanje, mladići će razgovarati o tome profesoru i imamu, ponavljajući zgode koje su čuli o njemu, njegovo mišljenje o drugim profesorima, ili mišljenja drugih profesora o njemu; ponavljat će imamove odgovore koje je davao na neka pitanja i replike, ali tako da su njegovi odgovori izvirgavali podsmijehu kolege studente.

U mladiću je plamtjela silna znatiželja. U dubini duše žudio je za nekom od onih čaša čaja što su tamo kružile. On se također bio navikao na čaj i osjećao je potrebu za njim ujutro i uvečer, sve do svoje određene mjere. Međutim, to mu je bilo uskraćeno. Dok oni mladići nedaleko od njega pričaju viceve, vode rasprave, uče i piju čaj, on im se ne može pridružiti, ne može zatražiti od brata dopuštenje da prisustvuje sijelu i da ih sluša uživajući duhovno i tjelesno.

Ne može to zatražiti, jer mu je najmrže bilo da traži bilo šta. Čak i kada bi to zatražio od brata, ovaj bi ga sigurno odbio, blago ili grubo, ali u svakom slučaju za njega bi to bilo bolno i ponižavajuće. Zato je bolje da se savlada, da taj potrebu svoga uma za znanjem, potrebu sluha za razgovorom, potrebu tijela za čajem – najbolje je da ostane sklupčan na svome mjestu, pognute glave i potpuno predan razmišljanju. Ali, i to je teško postići, pošto je brat ostavio širom otvorena vrata, te do njega dopiru glasovi mladića i njihov smijeh ga zapljuskuje. Evo, i mukli udarci dopiru do njega objavljujući da mladić koji sprema čaj cijepa drva da potpali vatru. Svi ti zvuci što dopiru do njega izazivaju u mladićevoj duši želju i strah, nadu i očajanje, ispunjavaju mu srce jadom i sjetom. Jad i sjeta utoliko su veći što nije u stanju pokrenuti se s mjesta i načiniti nekoliko koraka kojima bi mogao dospjeti do vrata i stati ispred njih kako bi izbliže mogao čuti glasove i kako bi bolje mogao razaznati o čemu razgovaraju. To bi dobrodošlo da ga razgali i razveseli, ali se on ne može pomaknuti s mjesta, ne zbog toga što ne zna put do vrata – ta već je zapamtio taj put i mogao je polahko i bezbrižno preći

– već zbog toga što bi ga bilo stid da ga iznenada vidi kakav prolaznik kako ide polahko i nesigurna koraka. Posebno teško palo bi mu da ga iznenadi brat koji je povremeno svraćao u sobu da uzme kakvu knjigu, neku drugu stvar ili ostavljene hrane koju jede uz čaj, kada nije vrijeme ručku ni večeri.

Sve bi lakše podnio nego da ga iznenada vidi brat kako ide smušen i nesiguran, pa da ga zapita:

– Šta je s tobom? Kuda ćeš?

Mislio je, dakle, kakò je najbolje da ostane na svome mjestu, da trpi, da sam preživljava neizmjernu tugu, čežnju za onim svojim domom u jednome provincijskom selu. Kada se tamo vraćao iz mekteba, izigravši se do mile volje, uzimao bi komad suha hljeba, šalio se sa sestrama i pričao majci najmilije priče koje je toga dana čuo u mektebu. Kada bi mu i toga bilo dosta, izlazio je iz kuće zatvarajući vrata za sobom i šetao sve dok ne stigne do zidova kuće što bi se isprijecila pred njim. Držao se toga zida idući prema jugu, do mjesta na kome je skretao udesno. Onda bi načinio nekoliko koraka pravo i našao bi se pored radnje šejha Muhammeda Abdulvahida i njegovog brata, mladog hadži-Mahmuda. Tu bi posjedio razgovarajući i šaleći se, slušao šta pričaju mušterije, muškarci i žene. Pratio je one prostodušne seoske razgovore koji svojom naivnošću i raznovrsnošću priređuju pravi ugođaj.

Bilo je prilika kada u radnji nije bilo mnogo mušterija, te bi jedan od vlasnika dućana ostajao nasamo s dječakom, upuštao se s njim u razgovor ili mu je čitao kakvu knjigu. Ponekad dječak nije odlazio u dućan, već je izlazio iz kuće i sjedao na klupu uz kuću, te je na miru slušao kako otac razgovara s prijateljima na sijelu koje su priređivali čim klanjaju ikindiju, sve dok ih akšamski ezan ne pozove na večeru.

Ponekad ne bi ni izlazio iz kuće, već je ostajao sam s drugom iz mekteba koji mu je donosio kakvu knjigu, zbirku vazova ili junačke priče, pa mu je čitao sve dok ga zalazak sunca ne opomene na večeru.

Tamo dječak nije osjećao samoću. Nije morao mirovati, niti patiti od gladi. Nije znao za bolno prikraćivanje, niti je čeznuo za čašom čaja.

Sve te tužne misli neizmjerljivo su uznemiravale mladića dok je sjedio sasvim nepomično. Katkad bi ga trgnuo glas mujezina koji poziva na ikindiju u Bajbersovoj džamiji. Ali, i mujezinov glas mu je bio krajnje neprijatan, jer ga je podsjećao na glas mujezina u njegovome mjestu – taj glas nije bio ljepši od ovoga, ali je dječaku često priuštio igru i zabavu. Koliko puta se s mujezinom uspinjao na munaru, koliko puta je učio ezan umjesto njega i zajedno s njim učio dovu koja se uči poslije ezana! Međutim, u ovoj sobi nije volio taj glas – nije mogao učestvovati u učenju ezana. Nije znao čak ni odakle dolazi glas, jer nikada nije ušao u Bajbersovu džamiju, nikada nije kročio na minaretske stepenice, pa nije znao ni jesu li teške za uspinjanje, da li su prave ili zavojite, da li su uske baš kao na munari u njegovom selu.

O svemu tome ništa nije znao, niti je bilo načina da sazna – postojala je samo nepomičnost, duga i neprekidna nepomičnost. Ah, kakav je to bol! Znanje nameće teška odricanja onome ko ga traži!

Mirovanje je trajalo dugo i teško je padalo mladiću. Ponekad ga je hvatao drijemež dok je tako sjedio na svome mjestu, pa bi se opružio i prepustio snu. Od majke je čuo da je popodneвно spavanje ružno, štetno za tijelo i dušu. Ali, kako se mogao othrvati tome ružom snu!

Brzo bi se prenuo preplašen, jer bi začuo glas koji ga doziva onom rečenicom što mu godinama odzvanja u ušima:

– Gospodine, zar ti spavaš?

Skakao je preplašen – to je stigao brat da ga vidi i pita šta je s njim. Donosi mu večeru.

Večera je zaista ukusna. Sastojala se od lepinje i komada sira koji nazivaju grčkim sirom, ili mu je donosio komad tahan-halve. To je bila njegova uobičajena večera tokom hefte. Brat ju je stavljao pred njega, pa se pozdravljao s njim i

odlazio na al-Azhar da prisustvuje predavanju Muhammeda Abduhu.

Mladić je nekad jeo nasilu, a nekad s apetitom, ali bi uvijek sve pojeo. Kada je jeo s bratom, dopuštao je sebi da jede manje, a brat mu o tome ništa nije govorio, niti mu je postavljao pitanja. Međutim, kada je jeo sam, pojeo bi sve, čak i ako nije imao apetita ili se nije dobro osjećao – plašio se da ne ostane štogod, pa će se brat vratiti, vidjeti hranu i pomisliti će da je bolestan ili da je tužan. Najteže mu je padalo da brata zabrinjava i uznemirava.

Tako je prilazio jelu. Čim bi završio, vraćao se svome mirovanju i sleđenosti u ćošku na koji je bio prisiljen. Dan se polahko primicao kraju i sunce se spuštalo prema zapadu, te se u mladićevu dušu prokradala tiha sjeta. Onda se mujezin oglašavao pozivajući na akšam, te je mladiću jasno da je noć već nastupila. On zamišlja kako ga tama počinje obavijati i misli o tome kako bi, da u sobi ima neko ko vidi, bila upaljena lampa da rastjera mrak koji postaje sve gušći. Međutim, on je sam, te mu uopće nije potrebna lampa, po mišljenju onih što vide. On je to smatrao sasvim pogrešnim, jer je u to vrijeme nejasno razlikovao tminu od svjetlosti. Kada bi lampa bila upaljena, u njoj bi imao druga i sagovornika, a u tmuni je bilo nešto samotno i divlje, što je, možda, potjecalo iz njegova uma u razvoju i iz njegovih nemirnih osjećanja. Najčudnije je to što je osjećao da mrak proizvodi nekakav zvuk što dopire do njegovih ušiju, jedan neprekidni zvuk nalik na zujanje muha, ali nekako oštiji i puniji. Dopirući do njega, taj zvuk ga je uznemiravao, ispunjavao mu srce strahom, tako da je morao promijeniti položaj u kome je sjedio, pa bi sjeo pre-križivši noge, nalakćen na koljena i glave zaronjene među šake. Tada se prepuštao zvuku koji ga je salijetao sa svih strana. Ako ga je popodneвно mirovanje često tjeralo u san, onda ga je večernje mirovanje tjeralo na bdijenje koje i nije bilo pravo bdijenje.

Najzad se navikavao na taj zvuk tmine i mirio se s njim. Međutim, u sobi su se javljali drugi uznemirujući zvuci. Bilo ih je svakojakih, jer je njegova soba bila jedna od onih koje su pripadale vakufima. To znači da su sobe bile veoma stare, od vjeka, pa su se u zidovima javljale pukotine koje su nastanjivale razne vrste insekata i druge sitne životinje. Insekti i životinje kao da su pratile mladića čim ga uhvati noć onako sklupčanog i samog u jednome ćošku – puštale su nekakve slabe zvuke koji su dolazili od njihovog tihog kretanja, nekad brzog a nekad sporog, što je dječakovo srce ispunjavalo pravim užasom. Kada bi stigao brat, sam ili s prijateljima, i kada bi upalio lampu, ti zvuci i pokreti bi zamirali, kao da ih nije ni bilo. Zbog toga, ali i zbog nekih drugih razloga, nije se usuđivao spomenuti te zvuke i pokrete. Ako bi o tome govorio, najmanje što se moglo dogoditi i što ga je plašilo bilo je to da pomisle kako je glup, nerazborit i kukavica. Zato je trpio i tajio svoj strah od insekata i drugih životinja.

Mujezin poziva na jaciju, što u njemu budi kratkotrajnu nadu za kojom onda dolazi dugo očajavanje. Imam je svakako do sada završio predavanje, mladićev brat će uskoro doći, upaliti lampu, spustit će tašnu i uzeti kakvu knjigu, neku stvar ili hranu. Tako će u sobi biti još neko i za to vrijeme iz nje će nestati ova nepodnošljiva čamotinja. Međutim, brat će mu hitro dobaciti jastuk koji će staviti pod glavu i pokrivač u koji će se umotati da spava. Brat će pratiti kako se pokriva, stavlja glavu na jastuk, a onda će ugasiti svjetlo i otići. Zatvorit će vrata za sobom i okrenuti ključ, pa će otići misleći kako je mladića uspavao, a ostavljao ga je, zapravo, samo u dugoj i strašnoj nesani.

Brat će se vratiti nakon dva ili više sahata. Prije toga će jesti i popiti čaj, raspravljati s prijateljima i čestito se pripremati s njima za sutrašnju nastavu. Okrenut će ključ i upaliti svjetlo, misleći kako mladić čvrsto i slatko spava, a on, ustvari, nije ni okom trenuo, već je, isprepadan i užasnut, očekivao njegov povratak.

Kada se brat opruži na postelji, pošto ugasi svjetlo, i počne disati neravnomjerno ili ravnomjerno, što upućuje na to da je zaspao – tada njega obuzima osjećaj sigurnosti i opuštenosti, te razmišlja o tome kako je siguran i spokojan.

Tek tada, mladićevo bezbrižno bdijenje neosjetno zamjenjuje slatki san.

Dva čudna zvuka naglo ga vraćaju u zastrašujuću javu. Jedan zvuk dolazi od teškog štapa što žestoko udara po zemlji, a drugi je drhtavi ljudski glas koji, ni grub ni slabašan, izgovara Allahovo ime i hvali Ga. Njegov zikir i slavljenje Allaha traju veoma dugo. Dok je sve zamrlo i noćni mir potpuno zavladao, taj ljudski glas povremeno izvija i podrhtava, prekidan udarcima štapa po tlu. Čini se kao da je snažan, tako da u tihoj noći pravi neku vrstu uzbune. Polahko se približava, stiže nadomak sobe, a onda se udaljava i postepeno slabi, te ga najzad nestaje. Onda se opet snažno i neprekidno oglašava, pošto se čovjek spustio niz stepenice sa sprata i domogao se puta u mahalalu. Konačno se polahko udaljava i iščezava.

Dječak se silno uplašio kada je prvi put čuo taj glas, odnosno ta dva zvuka. Upinjao se razmišljajući o njima i nastojeći otkriti otkuda potječu. Međutim, nije uspio otkiriti, već je uzalud probdio cijelu noć, uznemiren i isprepadan. Sigurnost i mir vratio mu je tek glas mujezina koji je izvikivao: *Namaz je bolji od sna!* Na taj glas, mladić je skakao razdragano, dok je njegov brat počinjao nemirno tumarati. Za nekoliko trenutaka već su silazili niz stepenice, hitajući svojim putem ka al-Azharu – da jedan sluša predavanje iz osnova dogmatike, a drugi predavanje o hadisu.

Ta dva zvuka redovno su budili mladića početkom posljednje trećine noći. Plašio ih se zbog toga što nije znao otkuda potječu, a nije se usuđivao da pita brata ili nekog drugog. Čak

i u petak budila su ga i prepadala dva zvuka, a tek mujezinov glas ga je smirivao, kao i svakog jutra. Međutim, petkom mladić nije razdragano skakao, niti je njegov brat užurbano tumarao, jer petkom u zoru i prije podne nema nastave, te nije trebalo da prekidaju san.

Zapravo, mladićev san prekinula su ta dva zvuka. Brat ih nije čuo te noći kao prethodnih. Mladić je ostajao miran u postelji, nemoćan da se pokrene i plašeći se da ne razbudi brata. Tek kada se klanja sabah i sunce grane prosipajući blage zrake po sobi, on opet začuje ta dva zvuka, ali sada čuje kako su mirni i blagi. Štap lagahno udara po zemlji, a glas se blago i nekako onemoćao razliježe zrakom. Čudilo ga je kako su ta dva zvuka tako siloviti u vrijeme noćnoga mira i dok ljudi tiho spavaju, a tako blagi i nježni kada se razdani i ljudi se bude, kada se svijet počinje oglašavati, slobodan i aktivan. Dječak je svejednako prisiljen da miruje. Strahuje da će probuditi brata ako se pokrene, i ostaje tako sve dok mu sunce ne upeče u glavu. Tada oprezno zauzima sjedeći položaj, pažljivo se vrpolti kako bi zauzeo mjesto na kome nema vreloga sunca. Tu se smiruje i ostaje nepomičan.

Uprkos tome, nije mu udobno. Osjeća se sasvim nelagodno. Brat je još uvijek u snu, ne budi se. Odjednom, neko snažno kuca na vrata i nekakav glas iza njih viče ljutito:

— Hej, vi! Ustajte, stoko! Budite se! Dokle ćete spavati? Bože, sačuvaj me ćafirluka! Bože, spasi me stranputice! Zar studenti spavaju do tih doba, a ne klanjaju namaz na vrijeme?! Hej, vi tamo! Ustajte, stoko! Bože, spasi me ćafirluka i stranputice!

Ruka toga glasa udara po vratima, a štap odzvanja po tlu, dok se unaokolo razliježe smijeh. Brat se u trenutku budi, ali ostaje miran i nepomičan, smijući se prigušeno — kao da mu godi to što čuje i kao da bi želio da to potraje. Mladiću su već poznati i glas i štap. To je onaj isti glas što se čuje noću, a štap je onaj što udara po zemlji budeći i nju iz sna. Ko bi mogao biti taj čovjek? Čemu taj štap? Zašto ga prati smijeh?

Brat se diže smijući se, pa hita prema vratima i otvara ih, a onaj čovjek upada na vrata i dalje vičući:

– Bože, sačuvaj me ćafir-luka i stranputice! Bože, spasi nas nevolje! Spasi nas prokletog šejtana! Jeste li vi ljudi ili stoka?! Jeste li muslimani ili ćafiri?! Uče li vas vaši profesori pravome putu ili stranputici?!

S čovjekom upadaju mladići, bratovi prijatelji, zavaljujući se od smijeha.

Tada je mladić saznao ko je taj čovjek – to je adže-Alija.

Hadži-Alija bijaše starac koji je prevalio sedamdesetu, ali je ostao vitalan. Zadržao je prisebnost, tako da je bio lukav i spretan, oštrouman i snalažljiv. Sačuvao je i fizičku snagu, pa se držao uspravno – bio je vitalan, snažno građen, silovito se kretao i govorio. Nikada nije šaputao, niti je volio sniziti glas, već je vječito vikao. Nekada je adže-Alija bio trgovac – kako je mladić kasnije saznao. Rođen je u Aleksandriji i odrastao je u njoj, tako da je zadržao onu snagu i plahovitost koja odlikuje stanovnike Aleksandrije, njihovu otvorenost i pronicljivost. Trgovao je rižom, pa je otuda dobio nadimak hadži-Ali Rižar. Zašavši u godine, on napusti trgovinu, odnosno trgovina napusti njega. Imao je jednu kuću u Kairu od koje je dobijao nešto novaca. Uzeo je za se sobu na spratu gdje su stanovali samo on i ona dva Perzijanca, spomenuta ranije u ovoj priči.

Tek što se hadži-Alija smjestio u svojoj sobi na posljednjem spratu, lijevo kada se popne uz stepenice, oko njega su se sjatili mladi studenti. On ih je uveseljavao, a mladići su mu izražavali divljenje, tako da se među njima razvilo pravo prijateljstvo, postojano i nedužno, u kome je bilo mnogo ljepote i pažljivosti, te istinske srdačnosti. Starac je znao za ljubav tih mladića prema nauci, znao je da marljivo uče, da ne gube vrijeme u besposlicama, i to mu se sviđalo. Čim počne radni dio nedjelje, nije zalazio k njima i nije im se nametao – kao da ih ne poznaje. Od toga se odstupalo samo kada su studenti dolazili k njemu, kada su navaljivali da jede s njima ili da zajedno piju čaj. Međutim, petkom im nije davao

mira, niti se rastajao od njih. Čekao ih je dok dan poodmakne, dok ne bude siguran da su se naspavali i odmorili. Tada je izlazio iz svoje sobe i počinjao s najbližom studentskom sobom – onoga ko je u sobi budio je tako silovito i bučno kao što smo maločas vidjeli. Onda je prilazio drugoj sobi, ali s mladićem koga je upravo probudio. I tako je išao sve do sobe mladićeve brata i budio ga na onaj način, dok su mladići oko njega likovali, razdragano dočekivali dan odmora, radovali se životu jednako kao i život njima.

Petkom je starac brinuo o njihovoj hrani i bezbrižnosti. On je predlagao šta će jesti za ručak, pa je tu hranu pripremao u svojoj sobi ili u sobi nekog studenta. Također im je predlagao šta će večerati, davao im uputstva kako će pripremiti jelo i nadzirao je spremanje, ispravljajući grješke. Provodio je s njima cijelo jutro, a onda je odlazio da klanja džumu. Potom je opet bio s njima do ikindije, kada ih je ostavljao nakratko, pa se vraćao, zajedno s njima večerao i pio čaj. Kada bi došlo vrijeme za akšam, on im je klanjao kao imam, a u vrijeme jacije ostavljao ih je da se pripremaju za lekcije koje će sutra slušati.

Hadži-Alī je bio naprosto opterećen svojom pobožnošću koju je ispoljavao na krajnje nametljiv način. Počinjalo je to onim pohodom koji se ponavljao svake noći, u njenoj posljednjoj trećini. Izlazio je iz sobe bučno spominjući Allahovo ime i slaveći Ga, udarajući štapom po tlu sve do al-Huseinove džamije, gdje je učio *Kur'an* i obavljao jutarnji ibadet, klanjao rani sabah, a onda se vraćao mrmljajući i udarajući štapom i odmarao se u svojoj sobi. Ostale namaze je klanjao u sobi, otvorivši vrata i glasno učeći *Kur'an* i tekbire da bi ga svi na spratu čuli. Kada je sa svojim mladim prijateljima jeo ili pio čaj, ili kada je razgovarao s njima, najbrže je reagirao. Pričao je najbolje viceve, bio je najpričljiviji i najduhovitiji, najbolje se izrugivao ljudskim mahanama i nenadmašno je traćao. Nije birao riječi, niti se ustručavao od neprikladnih izraza. Bez zaziranja, govorio je rječito i neumorno, uvijek povišenim

tonom, najružnije i najogavnije riječi, baš one koje imaju najgora značenja.

Mladići su ga voljeli uprkos svemu, a možda baš zbog toga. Zapravo, mladići su kod njega najviše voljeli to, jer kao da ih je time izvodio iz svakodnevice, odmarao ih od naporna učenja i nastave i otvarao im neke dveri zabave na kakve nisu mogli kročiti kada su bili sami. Nisu ih mogli pouzdano naći ni kada su se okupljali oko ovoga starca dok ih je naprosto zasipao beskrajnim blebetanjem. Slušali su ga smijući mu se do suza. Ipak, nikada nisu starcu izgovarali ni jednu od tih ružnih riječi, ili skarednih izraza – kao da su prisustvovali nečemu što im se sviđa i zabavlja ih dok to slušaju izdaleka, ali nisu sami sebi dopuštali, ili im to nije dopuštao njihov odgoj, da se tome približe, ili da se sami u to upuste.

To je u najmanju ruku odavalo neobičnu odliku mladića, dostojnu divljenja i žaljenja u isti mah, a kojom su se razlikovali od većine svojih kolega i vršnjaka. Naime, oni su savladavali strasti i potpuno se obuzdavali u svemu što bi ih udaljavalo od nastave, izbjegavali su zamke u koje su zapadali mnoge njihove kolege – lahke zabave koje zatupljuju, slabe volju i kvare ljude.

Mladić je sve slušao s razumijevanjem i divljenjem, pamteći. Pitao se kako je moguće pomiriti učenje i sav trud koje ono zahtijeva s tim predavanjem neozbiljnosti i glupostima bez ikakve mjere i ograničenja. Zaricao se da, kada odraste i bude u godinama ovih mladića do kojih veoma drži i cijeni njihovu inteligenciju, neće se ponašati kao oni, neće dangubiti kao što oni dangube.

U životu studenata i njihovog prijatelja šejha, petak je bio dan posvećen stomacima. Odmah ujutro okupljali su se za obilnim i masnim doručkom koji se sastojao od boba, jaja i čaja, te ostataka suhijeh jela kojima su ih majke snabdijevale ulažući u spremanje i slanje svoja čestita srca, mnogo ljubavi, pažnje i nježnosti. Mladić se često prisjećao koliko truda je njegov otac ulagao da zaradi prijeko potreban novac kako bi

majka mogla pripremiti što god dvojici sinova. Majka se dobro trudila da pripremi hranu, sva sretna dok ju je pripremala, ali tužna kada ju je slala. Proljevala je suze dok je pakete predavala nekome ko će ih odnijeti na voz.

Često se prisjećao svega toga dok su mladići proždimali poslatu hranu, unakali je u čaj po starčevim savjetima. Znali su je drobiti zubima, a onda zalijevati čašama čaja kako bi omekšala u ustima da je zatim lahko progutaju. Za to vrijeme su se smijali starčevim šalama i vicevima. Naum im nisu padali očevi i njihov trud, nisu se sjećali ni majki, njihove brižnosti i prolivenih suza.

Starac i njegovi prijatelji, studenti, dogovarali su se šta će za večeru dok su još ispijali drugu ili treću turu čaja poslije doručka. Ti dogovori o večeri bili su neprijatni dječaku i ispunjavali su ga stidom. Kasnije, kada je odrastao, podsjećanje na to ispunjavalo ga je sjetom i čuđenjem.

Dugo su raspravljali i savjetovali se, premda im raspravljanje i savjetovanje nije pružalo velike mogućnosti. Postojale su samo dvije vrste jela koja se nikada nisu mijenjala: krompir s ćevapima, paradajzom i lukom, ili tikva s mesnim ćevapom, paradajzom, lukom i malo graška. Dogovarali su se koliko čega da kupe i procjenjivali koliko će to koštati. Onda svaki daje svoj dio novaca, osim starca koga su oslobađali te obaveze. Kada saberu potrebni novac, jedan odlazi i kupuje hranu. Čim se vrati iz kupovine, drugi prilazi peći i potpaljuje onaj drveni ćumur. Pošto se vatra razgori, počinje pripremati hranu, dok ga ostali, okupljeni ili raštrkani, posmatraju, a starac povremeno dijeli savjete. Kada pripremi željeno jelo, ostavlja ga na vatri da se polahko kuha, a društvo se okuplja oko starog prijatelja da se zabavljaju, ili se zabave učenjem, a samo se kuhar povremeno izdvaja da baci pogled na jelo plašeći se da ne zagori ili da se ne pokvari, a katkad i da bi dolio vode. Svi udišu ugodni miris što dopire iz hrane na vatri, utoliko jače što se više kuha. Udisanje su svi smatrali slasnim uvodom u ukusnu večeru. Sasvim je sigurno da nisu samo

oni pripremali večeru, već je u kući bilo kolega koji su radili isto što i oni, udišući miris poput njih. Također nema sumnje da je u kući bilo kolega koji nisu mogli sami sebi pripremati jela kao oni, te da radnici što su stanovali u donjem dijelu kuće nisu bili u stanju da se sa svojom djecom i ženama počaste takvim jelom i najvjerojatnije je da su od žena trpjeli teške prigovore zbog toga. Nema sumnje da su prikraćeni radnici i studenti otkrivali bolan užitak u tome mirisu što je petkom ispunjavao zgradu.

Drveni ćumur se vrlo dugo i sporo raspaljivao, što je jednima povećavalo užitak, a drugima bol. Kada se klanja ikindija i sunce se nagne ka zapadu, jelo je već skuhanu, te se mladići okupljaju oko sofre i prihvaćaju se jela s takvom usrdnošću da to izgleda pomalo neozbiljno. Svaki nastoji da se dograbi svoga dijela hrane, prateći da ga prijatelji ne preteknu i ne oštete. Pri tome svaki osjeća stid što to ispoljava, ili se boji da se oda kako druge prati. Međutim, starac je s njima – njegova otvorenost podstiče ih da i sami budu otvoreni, njegove šale razobličuju onu lakomost koju su tajili, jer on prati sve. Pravično im dijeli hranu, sprečava nekoga ko bi htio oštetiti druge. Ne ustručava se, niti uopće zazire od toga, već to čini glasno kao i obično. Upozorava nekoga da hoće prevariti uzimajući komad mesa umjesto krompira, drugoga da uzima previše na račun drugih, grabeći veći komad hrane ili sosa. Pri tome se i jednome i drugom obraća šaljivim riječima koje im ne paraju uši niti im teško padaju, već ih, naprotiv, zasmijavaju. Ne vrijeđa ih tako da bi ih bilo stid.

Za vrijeme te komične borbe, dječak je osjećao stid i nelagodu. Bio je smeten i ruke su mu bile nesigurne, tako da nije uspijevaao valjano uzeti zalogaj, umočiti ga u času kako treba, niti ga ljudski donijeti do usta. Činilo mu se da svi bulje u njega, da ga naročito i krišom motri starčevo oko. Zato je postajao još nesigurniji, pa mu je ruka znala zadrhtati i pokapao bi se sosom po odjeći. Bio je svjestan toga, pa je patio, ali to nije uspijevaao izbjeći. Vjerojatno je, čak sigurno,

društvo bilo zabavljeno samo sobom. Mislili su i na njega, obraćali mu se i nutkali ga da jede dodajući mu ono što nije mogao sam dohvatiti. Međutim, to ga je još više zbunjivalo. Sva ta komična bitka za njega je bila izvor bola i tuge, ali je u isti mah bila dobrodošla da ga razgali i nasmije. Premda je za vrijeme objeda bio neraspoložen, znao se radovati i veseliti, katkad i nasmijati kada bi ostao sam, pošto društvo popije čaj pa odu učiti ili sijeliti.

Tako su mladići provodili niz godina s tim starcem. Naš junak je stasao u tome životu koji bijaše veseo zahvaljujući šejh-Aliji, bez obzira ne sve razloge za tugu, za bol i očajanje što su ga ometali na putu.

Onda se društvo razišlo. Svi mladići otišli su svojim putem, ostavljajući zgradu i nastanjujući se u udaljenim dijelovima grada. Njihove posjete starcu prorijedile su se, a zatim su prestale – izgledalo je kao da ga zaboravljaju, a onda su ga baš i zaboravili.

Jednoga dana, neko iz toga društva saznade da je starac umro. Svima im bijaše žao, ali istinske tuge nije bilo u njihovim očima, niti im se mogla zapaziti na licima. Neki pouzdan čovjek reče da su posljednje riječi koje je starac izgovorio bile dova za dječakovog brata.

Neka je rahmet duši hadži-Alijinoj! On bijaše potežak dječaku, ali dok ga se sjeća, srce mu ispunjavaju nježnost i sjeta.

Mladići nisu otkrivali radost i veselje samo uz toga starca, već su za to katkad imali i drugi izvor. Međutim, njihovo veselje bilo je odmjereno i nekako mirno kada je dolazilo iz toga drugog izvora. Šalili su se s mjerom i uživali su krišom kada bi sreli jednoga svog prijatelja koji je stanovao sasvim u dnu sprata, na desnoj strani.

Stanar sobe na desnoj strani bio je čovjek srednjih godina – nesumnjivo je bio prevalio četrdesetu, ali još nije napunio pedesetu. Bio je to student koji je proveo na al-Azharu više od dvadeset godina, ali još nije diplomirao, premda nije izgubio nadu da će uspjeti. Međutim, sav svoj trud i život nije svodio na to, već se uz učenje posvećivao i drugim stvarima koje ljudi inače traže u životu. Imao je ženu i djecu. Ljetnji i ramazanski raspust posvećivao je ženi i djeci, te one kratke raspuste koji povremeno prekidaju studije na al-Azharu. Njegova porodica živjela je na selu nedaleko od Kaira, tako da ga odlazak porodici nije stajao velikog truda ni mnogo novaca. Kao i većina njegovih seljana, imao je komad ili više komada zemlje. Njegov punac također je imao jedan ili nekoliko komada zemlje. Dakle, nije bio siromašnog stanja, kako se tada govorilo, ali nije ni imao Bog zna šta. Bio je tako štedljiv čovjek da se to graničilo sa škrtošću.

Njegova sklonost ka nauci bila je umjerena, želja za učenjem skromna i veoma slabo je razumijevao gradivo. Inteligencija mu je bila još slabija. Uprkos tome, mislio je da je

pametan i smatrao je da mu se čini nepravda, ne zbog toga što je pristupio diplomskom ispitu pa je vraćen, već zato što je ispitna komisija bila pristrasna. Tako je proveo na al-Azharu više od dvadeset godina, a da nije izašao na ispit, premda je to mogao učiniti nakon dvanaest godina. Međutim, nije diplomirao zbog toga što je al-Azhar gledao kroz tamne i deformirajuće naočare.

Imao je negativno mišljenje o studentima. Smatrao je – s pravom ili ne, ali je najvjerojatnije griješio – da se diplome na al-Azharu ne dobijaju na osnovu inteligencije i sposobnosti, marljivosti i učenja, već srećom i slučajnošću – s jedne strane – ili podilaženjem, lukavstvom i dodvoravanjem ispitivačima, s druge. Mislio je da je njega sreća izdala, da ga je napustila zbog nepoznatih razloga i da će pasti ako izađe na ispit. Zato je najbolje da i ne pokušava.

Svaku školsku godinu na al-Azharu počinjao je odlukom da se pripremi za ispit. Dogovarao se s drugovima da zajedno obrade nekoliko knjiga koje su se morale savladati prije ispita. Međutim, mjesec ili dva kasnije, on osjeti da mu sreća nije naklonjena, te najprije počne usporavati, onda se razlijeni i najzad zapusti studij i posveti se drugim životnim problemima. Uvjeren je da mu je sreća opet okrenula leđa, jer mu nije darovala onu izvanrednu pronicljivost kakvoj su naklonjeni profesori, kao što je obdarila toga i toga njegovog prijatelja, a on, ustvari, nije ništa manje od njih sposoban za nauku.

Dok je razgovarao s mladim prijateljima, nije krio da zna siguran put do uspjeha na ispitu, da je često pomišljao da krene njime, ali intimno nikada nije pristajao da proda komad ili dva zemlje da bi se domogao diplome koja mu donosi titulu učena čovjeka, donosi mu veći komad lepinje i pedeset i pet pjastera na kraju svakog mjeseca.

Zbog svega toga, očekivao je bolje dane. Čekao je da mu se sreća osmjehne, kao što se prošle godine osmjehnula onome njegovom prijatelju i zemljaku. Taj prijatelj je studirao četvrt vijeka, a bio je vrlo pametan. Odjednom je izašao na ispit i

ne samo da je položio, već je dobio vrlo dobru, a ne samo dobru ocjenu. Da je umio prići jednome članu komisije, sigurno bi položio odličnim uspjehom.

Prema tome, treba malo pričekati kao što je čekao njegov prijatelj. Možda će i njemu sreća biti naklonjena.

– U pitanju je samo sreća, prijatelji – govorio je. – Ja učim i upinjem se kao i vi. Želim da imate više sreće nego ja, premda u to ne vjerujem, niti mi je do toga naročito stalo.

Momci su slušali i pamtili šta priča njihov prijatelj, jer je na njih ostavljao snažan utisak način na koji je to činio, a bio je zaista jedinstven: govorio je potpuno smireno, više šapatom nego glasno, naglašavajući riječi kao da želi da trajno ostanu u ušima slušalaca. U taj govor ubacivao je mnoštvo zgoda i dosjetki koje je smatrao naročito smiješnim i pri tome im se sam dugo smijao. Njegovi prijatelji se u početku nisu smijali, niti su obraćali pažnju na njegove dosjetke, ali kada bi vidjeli njega kako se smije, ostajali su zetečeni. Međutim, kako se on nije prestajao smijati, i oni bi prasnuli u smijeh. Njega je to još više zasmijavalo, te bi se svi grohotom smijali. Njegov smijeh je bio čudan, zarazan, ako se tako može reći, jer se počinjao smijati glasno, zatim bi prekinuo smijeh i ušutio, a onda bi opet nastavio sa smijehom.

Kada bi ostali sami, studenti su ponavljali njegovu priču, prisjećali se nekih riječi oponašajući njegov smijeh i tako su provodili čitave sahatе zabavljajući se.

Još jedna stvar je izazivala zanimanje mladića za njihovog prijatelja – volio je zadovoljstva i slasno je uživao u njima, potpuno im se predajući. Volio je govoriti o svome uživanju, naslađujući se detaljima, možda i više nego što se naslađivao samim užicima. Uživanja kojima se odavao i o kojima je pričao mogu se smatrati nedužnima, a mogu se uzeti i kao poročna. Prisjećao se intimnih porodičnih užitaka, opisujući ih nizom neprijatnih detalja i prekidajući ih čudnim smijehom. Kazivao je i o tome kako uživa kada sjedne za obilnu sofru na selu, ali i za skromnu sofru u gradu. Pri tome se upuštao

u detalje, navodeći zgođe i šale praćene neprekidnim smijehom.

Pričao je kako uživa dok obilazi gradske ulice i mahale, kada u toj zgradi udiše zrak bacajući pogled na gornji sprat. Čim ugleda kakvu ženu na ulici, u mahali, ili u zgradi, pažljivo je zagleda, u sebi je detaljno analizira i do gola je svlači. U tome grješnom naprezanju nalazio je isto tako grješan užitak. Žensko nije nazivao ženom, gospođom ili damom – ni jednim imenom kojim ljudi obično nazivaju ženu, već *butinama*. Mršava žena nije ga uopće zanimala, već samo krupne žene kojima su udovi prekriveni salom i mesom. Takve je nekad upoređivao s dušekom, a nekad s jastukom. Svoj ukus potkrjepljivao je stihovima Kab ibn Zuhejra, iz pjesme o Suadi¹

*Vitka li je kada prilazi, dobre zadnjice kada se okrene;
Ni odveć niska, a ni odveć visoka ona nije!*

Onda je govorio prijateljima:

– Zar ne uočavate da pjesnik opisuje svoju dragu kako je vitka kada prilazi samo zato da bi mogao kazati pravu stvar – reći baš ono što misli i opisati je kako ima dobru zadnjicu kada se okrene?!

Potom je nastavljao navoditi skaredne detalje, pričati zgođe i viceve, smijati se i naglo bi zašutio, tako da je mladiće općinjavao svojom pričom. Zar nešto može ostaviti snažniji utisak na mladiće prikraćene u tim grješnim zadovoljstvima od takve priče?!

Mladić je sve slušao iz svoga ćoška, pognute glave, kao da njima ne pripada. Međutim, ni jedna riječ mu nije promicala, niti je propuštao da zapazi ton kojim su govorili. Mislio je: "Kada bi ovi ljudi znali kako ih dobro čujem i kako to primam, sigurno bi se klonili takvih razgovora u prisustvu još nedozrela mladića."

1) Najpoznatiji pjesnik iz Muhammedovog doba.

Otkako ga je dječak upoznao, taj čovjek je već nekoliko godina proveo u zgradi i za to vrijeme događale su mu se stvari koje su sve u prvi mah zasmijavale, ali, kada se bolje sagledaju i kada se razmisli, bile su tužne i bolne.

Čovjek je bio seljak u punom značenju privrženosti zemlji, čuvanju imovine, u neizmjernom strahu da ga neko ne prevari kada nešto prodaje, iznajmljuje ili kupuje. Imetak i samo imetak bio mu je iznad svega kada je odlazio na selo, dok je razmišljao o njemu, ili kada bi sreo nekog seljanina. U isti mah, volio je uživati u najpotpunijem značenju te riječi – nastojao je da zadovolji svoje prohtjeve, tražio je načina da se domogne zadovoljstva koja su mu na dohvat ruke a ne iziskuju nekakvu tanahnost, prefinjena osjećanja i istančan ukus. Učenje i iščekivanje diplome za njega su bili tek jedan od načina za relaksaciju nakon silnog upinjanja da se domogne novca ili neumjerenog prepuštanja užicima. Tek tada vraćao se na svoj sprat, smirivao se u sobi, razmišljao o kolegama, profesorima i diplomu, upuštao se u razgovore sa svojim prijateljima s kojima je jeo i pio čaj. Uprkos svemu, čovjek je bio pravi vjernik. Neka neobična sufijska orijentacija povremeno ga je izvodila iz toga svakodnevnog života, pretvarajući ga u krajnje suzdržljivog asketu koji se kažnjavao odricanjem i gladovanjem.

Jednoga dana se zbog nečega posvađao s puncem i ostavio je svoju ženu, seljanku, u želji da nađe drugu ženu, iz Kaira, te da se orodi s prosvijećenom i otmjenom porodicom. O tim nadanjima detaljno je pričao prijateljima, opisujući otvoreno i bestidno kakve su razlike između gradskih i seoskih žena. Međutim, jednoga dana, prestade njegovo zanimanje za novac i žene, kako gradske tako i seoske. Odreče se i uživanja u jelu i čaju, jer je odjednom osjetio da će imati sreće ako izađe na ispit. Dakle, mora izaći na ispit, mora se pripremiti za taj mejdan s profesorima. Uostalom, ima nekoliko mjeseci na raspolaganju. Valja zanemariti prijatelje i kolege, stare i nove, pa se posvetiti osnovama dogmatike, fikhu, stilistici, gramatici

i tevhidu, te ostalim predmetima potrebnim za sticanje titule. Tako i bi. Pojavi se on na ispitu, i dugo se pričalo o danu kada ga je polagao.

Dođe on pred ispitivače ujutro, a ode tek uvečer. Iscripi komisiju i komisija njega. Vrlo lukavo je smislio način kako da predahne kada ga komisija pritjera uza zid: kupi podosta lubenica i ostavi ih pored ispitne sobe. Tvrdio je komisiji, čim se našao pred njom, da boluje od čestog mokrenja, te je tražio dopuštenje da može izaći kada god bude morao mokriti. Komisija je imala obzira, pa mu dopustiše da izađe kada ga bolest natjera na to. Tako poče odgovarati i voditi raspravu sa ispitivačima, kako su mu već naizmjenično postavljali pitanja, a onda je naglo prekidao ispit moleći da izađe. Međutim, čim bi izašao, nije odlazio tamo gdje bi se rasteretio ili liječio, već isključivo na mjesto gdje je ostavio gomilu lubenica, pa se rashlađivao, razbistrio glavu i vraćao pribranost, kako je govorio. Potom se vraćao pred komisiju i nastavljao tamo gdje je prekinuo odgovor ili dijalog. Tako se on sve do kraja dana natézao s komisijom i komisija s njim. Onda se vrati u svoju sobu, sav sretan i zadovoljan. Najzad je uspio – diplomirao je osrednjom ocjenom i svrstao se u ulemu.

Dolaskom ljeta, njegovi prijatelji se razidoše. Kada ga sretoše ujesen, već je bio napustio sobu u toj zgradi ostvarivši svoja nadanja – postao je zet gradske porodice kojoj se preselio, nedaleko od starog mjesta stanovanja.

Jednoga dana, spopade ga njegov mistički zanos i on riješi da se na nekoliko dana povuče u džamiju kako bi se posvetio namazu, postu i zikru. Tako i uradi. Proveo u osami izvjestan broj dana – ne znam tačno koliko, ali svakako ne mali broj – te se pojavi iz osame, mršav i oslabio. Kada se vrati porodici, počeše ga grditi, a može biti da su ismijavali i njegovu muževnost. Onda se opet u njemu pojavi ona seljačka sklonost ka uživanjima i probudi mu se seljački ponos, te je zorom odlazio u aščinicu ili kafanu gdje se prejedao bobom prženom na ulju, hljebom i lukom, a zatim ga je zalijevao pretjeranim

količinama čaja. Svemu što je strpao u stomak, bilo da je tečna ili čvrsta hrana, dodavao je droge na koju su takvi kao što je on samo išaretom pokazivali, a nisu joj ime spominjali. Pošto se sve to sleglo ili uzburkalo u njegovoj utrobi, vraćao se bijesan porodici koja ga je bagatelisala i plašila ga se. Na kraju, htjede skočiti s prozora, ali ga neki članovi obitelji uhvatiše i s velikom mukom zadržāše. Svezaše ga, jer je bio pomahnitao.

Naš junak ne zaboravlja glas koji je do njega dopro jedne noći poslije jacije, a koga su mladi studenti osluškivali zanimjeli i tužni toliko da bi se najradije isplakali da ih nije bilo stid. Bio je to glas baš toga čovjeka koji je poludio i oglašavao se zastrašujućim urlanjem. Čim jutro osvanu, punac ga odvede u bolnicu gdje liječe takve kao što je on. Provede u bolnici nekoliko sedmica, a onda izađe potpuno izmijenjen – glas mu je bio još tiši nego ranije, pokreti mirni i njegov smijeh usahnu. U svakome ko bi ga sreo budio je nekakav osjećaj straha i sažaljenja.

Vrijeme je protjecalo i zbivalo se još štošta s tim čovjekom. Mladi prijatelji se razidoše s njim i svaki pođe svojim putem u život. U početku su ga rijetko sretali, a onda su susreti sasvim prestali. Vijesti o njemu stizale su im sve rjeđe, te najzad i to prestade. Onda neko donese haber da je čovjek umro.

Kada su čuli tu vijest, prijatelji su zakratko bili ožalošćeni, ali ne pustiše ni jednu suzu, već im se samo malo lica uozbiljiše. Jedino su navodili onaj ajet koji se uvijek uči kada se suočimo sa smrću: *Allahu pripadamo i Njemu se vraćamo.*

VIII

Druga soba u toj zgradi, ona što se nalazi nedaleko od stepenica na lijevoj strani, bila je također izvor razonode i zabave mladim ljudima.

U toj sobi stanovao je neki mladić, možda malo stariji od studenata, jer je znatno prije njih došao na al-Azhar, ali je, u svakom slučaju, pripadao njihovoj generaciji i staležu. Imao je piskav glas – dovoljno je bilo čuti ga pa da mu se čovjek nasmije. Bio je ograničen, tako da je, Božijom voljom, malo znanja moglo stati u njegovu glavu, jer je baš bio plitke pameti. Njegova pamet nije razumijevala ni najjednostavnije stvari koje je čitao. Uprkos tome, bio je pun samopouzdanja i veoma ambiciozan, ubijeden da je sposoban koliko i ti njegovi prijatelji s kojima živi i s kojima prisustvuje većem dijelu nastave.

S njima je prisustvovao nastavi iz fikha, stilistike i predavanjima Muhammeda Abduhu, ali se nije odveć trudio da ide na nastavu iz osnova dogmatike, jer je za nastavu iz tog predmeta trebalo zorom napuštati sobu, a on je držao do svoga rahatluka. Ponekad je zajedno s drugovima učio, naročito gradivo koje nije imalo veze s redovnom nastavom, niti s knjigama po kojima su profesori radili. Naime, mladići su bili potpuno nezadovoljni al-asharskim udžbenicima. U vezi s tim, bili su pod utjecajem mišljenja svoga glavnog profesora, "Imama", o al-asharskim udžbenicima i metodologiji. Dok su slušali Imamova predavanja, ili su ga posjećivali u njegovoj kući,

slušali su naslove pravih knjiga iz oblasti gramatike, stilistike, tevhida i književnosti, a te vrijedne knjige al-asharski profesori su mrzili jer oni nisu bili njihovi autori. Moglo bi biti da su te knjige zamrzili utoliko više jer je Imam upućivao na njih i preporučivao ih. Neki ugledni profesori koji nisu podnosili Imama nastojali su da se ponašaju kao i on, pa su upućivali na druge vrijedne knjige po kojima se nije radilo na al-Azharu, budući da ih profesori s tog univerziteta nisu poznavali. Čim bi čuli naslov neke od tih knjiga, studenti su žurili i upinjali se da je nabave, po cijenu priličnih odricanja. Ako ne bi mogli kupiti knjige, pozajmljivali su ih iz univerzitetske biblioteke. Onda su se odmah dohvatili knjige, dogovarali se da je čitaju grupno i da pomažu jedni drugima da je bolje razumiju.

Na to ih je podsticala iskrena privrženost Imamu i stvarna želja da uče i čitaju. Pored tih osjećanja, izgleda da su bili podstaknuti i nekom vrstom mladalačke nadobudnosti. Dičili su se time što su Imamovi đaci, što su đaci profesora Bahita, profesora Abu Hutve, profesora Radija. Punim ustima su govorili kako su oni đaci tih imama, čak da su među njihovim najbližim i najboljim studentima. Nisu se zadovoljavali odlascima na predavanja profesora, već su ih posjećivali i u kućama. Katkad su učestvovali u nekim istraživanjima, ili su slušali specijalna predavanja četvrtkom, pošto bi klanjali podne, ili jaciju. Nije im bilo mrsko da za sve saznaju njihove kolege, da pričaju kako oni zajednički čitaju ovu ili onu knjige iz neke oblasti. Na taj način su se istakli među kolegama, te se na cijelome al-Azharu znalo kako su oni najbolji studenti i najdostojniji svijetle budućnosti. Zato je bilo prirodno da im dolaze osrednji studenti koji su, družeći se s njima, očekivali prestiž i isticanje kao njihovi prijatelji. Zapravo, za njih je to bio način da dođu do velikih profesora i imama. Naš junak je pripadao tim osrednjim studentima, a družio se s ovom grupom studenata kako bi kolege mogli reći da je i on jedan od njih i da bi, zahvaljujući tome kontaktu, mogao s njima

odlaziti u posjete profesoru Muhammedu Abduhu, ili profesoru Bahitu.

Mladičkoj sujeti godila je upravo takva vrsta isticanja, te su na nju podsticali parazite u nauci, kakvi su bili slabi i osrednji studenti. To im je davalo priliku, kada ostanu sami, da se smiju nabrajajući šta sve ne znaju njihove kolege, navodeći njihove gluposti i nečuvene grješke. Vjerovatno su ih takvi prijatelji upoznavali na nekim časovima, pa su im se uporno približavali dok se ne bi povezali s njima i počeli ih posjećivati. Novom prijatelju bi se svidjela kuća u kojoj studenti stanuju, svidjele bi mu se i komšije, te bi i on uzeo sobu i postao njihov. Pohadao je s njima nastavu, zajedno su pili čaj, odlazio je s njima u posjete i dijelio njihovu slavu. Međutim, Allah takvome nikada nije podario da zna i razumije jednako kao oni, da se tako jasno i rječito izražava. Izgleda da je prijatelj bio šire ruke nego oni, da je bio imućniji. Preciznije rečeno, škrtario je prema sebi, a kada je bio s prijateljima, davao je duši oduška i nemilice trošio. Čim bi osjetio da je društvu potreban novac za kupovinu knjige, za hitnu otplatu duga ili za zadovoljenje neke druge neodložne potrebe, davao im je koliko hoće – kao obziran i pažljiv prijatelj. Oni su to cijenili i hvalili ga. Međutim, nisu prelazili preko njegova neznanja. Katkad se nisu mogli savladati pa su se smijali u prisustvu drugara, krajnje grubo i uvredljivo odgovarali su na njegove gluposti. Međutim, ovaj je to prihvaćao sa zadovoljstvom, uz osmijeh. Mislim da na njegovom licu nikada nisu vidjeli da se ljuti, ma koliko ga ismijavali i potcjenjivali. Najuspješnije su ismijavali njegovo poznavanje metrike, ili neznanje – svejedno. Čitao je s njima neku knjigu iz oblasti gramatike i čim bi naišli na primjer – udžbenici gramatike su puni primjera u stihovima – on je srljao da prvi kaže kojem metru taj stih pripada. Njegovi metri nikada nisu bili različiti – uvijek je to bio metar *al-basit*. Stih je mogao biti u metru *al-tavil*, nekada *al-vafir* – mogao je to biti ma koji metar, ali za njega je uvijek bio *al-basit*.

Najčudnije je to što mu nije bilo dovoljno da srlja izjavljujući kako je taj stih u metru *al-basit*, već bi odmah počinjao razlamati stih natežući ga na metar *al-basit*, bez obzira na njegove stope. Na to je društvo prekidalo učenje i gušilo se u neobuzdanom smijehu. Činio je to tako često da je to postala stalna i omiljena zabava njegovih drugova. Kada god bi naišli na kakav stih, pretvarali su se da ne mogu utvrditi u kojem je metru dok im prijatelj ne bi rekao da je to *al-basit*. Potom su se pretvarali da ga ne mogu raščlaniti na stope, te je ovaj počinjao da ga raščlanjuje, na šta su se oni iznova smijali i šalili, a ovaj ih je dočekivao blaženim osmijehom koji ne zna za ljutnju i bijes.

Tako je taj mladić živio sa svojim prijateljima niz godina – niti je on njih ljutio, niti oni njega. Kao da je najzad osjetio da im ne pripada, da se ne može nadmetati s njima na tome bojištu, on poče postepeno izostajati s nastave. Izmišljajući bolesti i izgovore, prestade učestvovati u zajedničkom učenju. Povremeno je s njima pio čaj i redovno odlazio u posjete.

Naš junak je za to vrijeme rastao napredujući i u učenju, te ovaj mladić poče ispoljavati prema njemu naklonost i poštovanje. Predloži mu da zajedno čitaju knjige i radije se družio s tim dječakom nego sa svojim vršnjacima. Zajedno s njim poče čitati knjige iz oblasti hadisa, logike i tevhida, ali od toga ne bi velike koristi. Naš junak nije bio sklon da ga ismijava – on to naprosto nije bio u stanju niti je to želio. Konačno ga se lukavo oslobodi i nastavi raditi sam.

Taj mladić najzad napusti učenje, odnosno učenje napusti njega. Međutim, i dalje se smatrao studentom al-Azhara, pa je učestvovao u društvenom životu ostalih studenata.

Život tih mladića malo se poboljšao, zahvaljujući njihovoj inteligenciji i trudu, te zadovoljstvu i zbližavanju profesora Abduhu s njima. Tako su se počeli družiti sa izvjesnim studentima iz bogatih porodica, koji su u to vrijeme studirali na al-Azharu. Počeše i posjećivati imućne studente, a njihov prijatelj je s njima odlazio u posjete, te se njegov društveni život razvi, jednako kao i život njegovih prijatelja. Napredak su

prijatelji jedva i osjećali, jer o tome nisu razgovarali i nisu se hvalisali posjetama uglednim kućama i sijelima sa izvrsnim domaćinima. Smatrali su to sasvim normalnim i prirodnim. Međutim, njihov prijatelj je to smatrao pravom slavom u kojoj je neizmjereno uživao i dičio se. Katkad je iz toga izvlačio materijalnu korist i neumorno je o tome pričao onome ko je htio slušati, ali i onome kome nije bilo do toga.

Vremenom se studenti razidoše i svaki pođe svojim putem. Ali, taj čovjek ih nije zaboravljao, niti je dopuštao da oni zaborave njega. Pošto ih nije mogao pratiti u nauci, mogao je u nekim drugim stvarima kojima život obiluje, mogao ih je posjećivati, makar oni njega i ne posjećivali, pozivati ih u posjete ponekom bogatom i uglednom čovjeku.

Profesor Muhammed Abduhu napusti al-Azhar u poznatoj političkoj aferi. Ovaj čovjek je održavao veze s profesorom i njegovim pristalicama, ali i s profesorovim protivnicima i njihovim pristalicama. Al-Azhar se uskomeša, a u komešanje se uvuče politika, te se na Univerzitetu sukobiše dvije struje. Taj čovjek se priključi štrajkačima. Učestvovao je u štrajkovima, ali zadrža veze i sa protivnicima štrajkova kojima je dojavljivao tajne štrajkača. Jednoga dana, stvar se otkri. Ah, kakav je to bio dan! Otkri se da je taj čovjek bio povezan s vlastima, te se veze između njega i njegovih prijatelja prekinuše konačno i grubo, i zabrani mu se pristup kućama u koje je odlazio i gdje je bio priman. On se zavuče u svoju sobu u onoj zgradi. Izgubio je sve, a njega niko nije osjećao kao gubitak. Splasnu i njegova briga kako će dobiti diplomu na al-Azharu, te protraći svoj jalovi život onako sam i očajan, teško podnoseći pad i tegobno zarađujući za život.

Jednoga dana, neko pronese vijest da je umro. Je li umro od neke bolesti? Ili je umro od jada? Je li umro zbog nemajštine?

Bilo kako bilo, prijatelji saznaše za njegovu smrt, ali im nije bilo žao. Ni trunke tuge nisu osjećali, već samo izgovoriše onaj ajet koji uvijek učimo kada se suočimo s ljudskom smrću: *Allahu pripadamo i Njemu se vraćamo.*

Kuća je bila prazna, ili skoro da je bila prazna, kada je naš junak u nju prvi put ušao. Stanari se još nisu bili vratili s ramazanskog raspusta. Mladić je kasnije saznao da studenti sa al-Azhara poslije toga izuzetnog raspusta vole odugovlačiti s povratkom u Kairo. U to vrijeme počinjala je al-asharska godina. Kao da su se studenti i profesori nekako mučno i teško rastajali s porodicama i zavičajem, pa su produžavali raspust dva ili više dana. Katkad su ostajali i heftu duže, ili i više. Zbog toga nisu imali problema, jer je Univerzitet tada proživljavao posljednje sretne dane u kojima sistem nije propisivao tačan broj radnih dana i odmora za profesore i studente. Na Univerzitetu nije postojao sistem koji profesorima i studentima utvrđuje stroge nastavne obaveze u bilo koje vrijeme. Stvar je bila vrlo jednostavna: Savjet je određivao kraj raspusta i početak nastave, nastavnici su bili slobodni da počnu kada hoće, ili kada mogu, a studenti su također bili slobodni da dolaze na nastavu kada im je volja, ili kada im okolnosti dopuštaju.

Sve je zaista bilo prosto, zasnovano više na želji i dobroj volji nego na utvrđenoj preciznosti i određenom sistemu. Na taj način su se lakše razlikovali ozbiljni i vrijedni ljudi od lijenih i danguba; studenti su bili motivirani ljubavlju prema nauci i ambicijom, a ne izvršavanjem naredbi i strahom od kazni.

Studenti i profesori su s mjerom uživali u toj lijepoj slobodi i toleranciji. Prema tome, prve dvije radne sedmice bile su dani slobode i bezbrižnosti, sedmice za prijateljstva, poznanstva i dobrohotnosti.

Studenti su polahko pristizali iz svojih krajeva, a kada bi već stigli, posjećivali su jedni druge da izraze uzajamno uvažavanje. Onda su, također bez žurbe, počinjali dolaziti na nastavu. Profesori su pristizali iz svojih gradova isto tako polahko i s oklijevanjem. Po dolasku, pripremali su stanove za dug boravak, a onda su odlazili jedan drugome da se pozdrave i prijateljski porazgovaraju. Najzad su počinjali s nastavom, bez žurbe i naprezanja. Međutim, mnogi profesori i studenti pretpostavljali su nauku svojim porodicama i zavičaju, tako da su neki ostajali u Kairu i za vrijeme raspusta, učeći u svojim stanovima, na al-Azharu ili u nekoj džamiji. Neki su, pak, žurili da se vrate u Kairo kada god bi im se ukazala prilika i kada bi im oklonosti dopuštale, kako bi pohađali slobodna, posebna predavanja, prije nego što počnu ona redovna, zajednička.

Zbog svega toga, kuća je bila pusta, ili skoro pusta, kada se mladić vraćao s bratom. U njoj je boravio samo hadži-Alija, dvojica bratovih kolega i ona dva Perzijanca. Nekoliko dana nakon što se mladić smjestio, stanari počеше pristizati, pojedinačno i u grupama, ujutro i uvečer. Kuća je polahko oživljavala, sa svih strana su se čuli glasovi i kuća je postajala mjesto u komu vlada prava vrevu. Bila je uistinu prenaseljena. Neke sobe su bile nevjerovatno prenatrpane, jer je u jednoj sobi bilo i po dvadeset studenata.

Kako su ti ljudi sjedili? Kako su spavali? Ta pitanja postavljao je sebi mladić, ali nije imao odgovora. Međutim, znao je da iznajmljivanje sobe nije bilo više od dvadeset i pet pjastera mjesečno. Katkad se cijena spuštala i na dvadeset. Dakle, student je na taj način za stan plaćao jedan pjaster mjesečno.

To odslikava stanje velikih grupa studenata iz provincija, koje su slate u Kairo da izučavaju nauku i teologiju na al-Az-

haru. Oni i jesu sticali znanja iz tih oblasti koliko su mogli, ali su uz to zarađivali i mnoge bolesti – tjelesne, moralne, intelektualne.

Soba koja se nalazila desno od mladićeve bila je prazna tokom prve sedmice. Mladić nije čuo iz nje nikakav glas ni pokret. Prođe sedmica i nastupi druga, ali soba ostade slobodna – opet iz nje nije dopirao glas ni pokret. Studenti se počеше raspitivati za starca koji je tu stanovao prije ramazana. Šta je bilo s njim? Govorili su da se, možda, odatle preselio na neko drugo mjesto.

Jedne noći, u petak, mladića probudi glas hadži-Alija koji je kroz noć udarao štapom po tlu. Mladića obužeše slutnje kao i uvijek u takvim prilikama, i prepusti se iščekivanju mujezinova glasa, kao i ranije. Onda poče tiho učiti ezan, prateći mujezina, kao što je uvijek činio. Kada glas utihnu, mladić je u mislima pratio odlazak vjernika u džamiju. Neki su žurili, a drugi su se tromo kretali. Odjednom se razliježe neobičan i snažan glas, prodirući kroza zid iza mladića. Stiže do njegovih ušiju i uzdrma ga od glave do pete. Nikada nije zaboravio taj glas i nikada ga se neće sjetiti bez prigušenog smijeha, makar i ne mogao razvući usne u osmijeh zbog ozbiljnosti situacije. Bio je to čudan glas koji ga je u prvi mah ispunio strahom, a zatim je u njemu izazvao grohotan smijeh koji nije mogao savladati bez obzira na to što se plašio da će probuditi brata. Čuo je kako neko viče: *Al... All... Allah... Allahu ek... All... Allahu ek... Allahu ekber!*

Takav je glas dopirao do mladića. Nije shvaćao početak, niti ono ponavljanje, ali je shvatio kraj. Međutim, glas nije utihnuo s tekbirom, već je nastavio da ga ponavlja sve dok dotični ne poče izgovarati pravilno svaki glas koji je dolazio u eter, do dječakovih ušiju i duše. Glas iza zida potom poče učiti *al-Fatihu*, te mladić shvati da je to glas čovjeka koji klanja. Učio je tako *al-Fatihu* sve do ajeta *Tebe obožavamo i od Tebe pomoć tražimo*. Zaustavi se na glasu *sin* i nije mogao

dalje. Onda ponovi tekbir onako kako ga je i počeo: *Al... All... Allahu ek...*

Mladić se više nije mogao suzdržati, već prasnu u grohotan smijeh koji probudi prestrašenog brata i on upita mladića šta mu je. Ovaj nije mogao odgovoriti, ali bratu više nije ni bio potreban odgovor, jer je čuo glas iza zida, te i on prasnu u neobuzdan smijeh, a onda šapnu mladiću:

– Tiho! To je naš komšija, taj i taj šejh! Vratio se i upravo klanja sabah. On je sljedbenik šafijskog mezheba.

Stariji brat ušutje i smiri se, željan sna. Uzdržavajući se, naš junak nastavi pratiti šejhov glas iza zida sve dok nije, s velikom mukom, klanjao sabah. Jedno pitanje neodoljivo se nametalo dječaku: Šta je tome šafijskome šejhu te se toliko muči i napreže, zašto ne može završiti namaz bez toga nepodnošljivog zlopaćenja?!

Kada osvanu jutro, on, ohrabren, upita brata za to i saznade da je šejh malo ćaknut.

– Šejh hoće da potpuno ostvari svoj nijjet, da Allahu potpuno preda svoje srce, dušu i cijelo biće kada pristupa namazu i dok ga obavlja – objašnjavao je brat. – Kada čuješ kako ponavlja riječi i vraća se tamo gdje je počeo, kada prekida namaz da bi ga opet nastavio, znaj da je osjetio nekakvu dunjalučku smetnju koja ga ometa da se potpuno posveti zikru.

Šejh je bio potpuno tih. Nije davao glasa od sebe i gotovo se nije mogao čuti pokret osim kada je klanjao sabah. Trebalo je da prođu dani i dani da se mladić navikne na taj glas i da ga sluša bez smijeha i ne sažalijevajući šejha koga zadesi "zlo šejtana-napasnika, koji zle misli unosi u srca ljudi, zlo džina i ljudi".¹

Poslije niza godina, u dječakovoju duši ostade samo uspomena na glas toga šejha i sjećanje na dva događaja od kojih je jednome sam prisustvovao, a drugi su mu ispričali. Prvi događaj zbio se kada je mladić bio već poodrastao i uznapre-

1) *Kur'an*, 114:4-6.

dovao na studiju, te je počeo slušati nastavu iz stilistike. Jednom je bio na predavanju i slušao je kako profesor tumači poznatu rečenicu iz *Kompendijuma*: "Svaka riječ ima svoje mjesto u odnosu s drugom riječju." O toj rečenici je mnogo kazano u drugim djelima, u komentarima i glosama, premda je kristalno jasna, bez uopćavanja i zamagljivanja. Kao i drugi profesori al-Azhara, šejh se upuštao u tumačenje te rečenice, navodeći šta su sve o njoj kazali mnogi učenjaci. Pri tome se naprezao toliko da mu je glas promukao, bio je sav klonuo i čelo mu znoj oblio. Kao što je poznato, predanost nauci je teška – mogu je razvijati samo jaki, a njih je malo.

Mladić se upusti u raspravu s predavačem o nekim njegovim riječima, a imao je običaj da tako čini sa svim profesorima. Međutim, profesor mu odbrusi tako da je ostao kao zaliven i bijesan, ponižen i postuđen u isti mah. Naime, profesor mu reče:

– Okani se toga, sinko! Ti to ne razumiješ dobro. Ti shvaćaš ljusku kojoj prilaziš prije podne, ali nisi stvoren za jezgro, niti je jezgro stvoreno za te.

Pri tome se profesor smijao, te i studenti prasnuše u smijeh, a dječaka bijaše stid da napusti čas prije kraja. Ostao je ispunjen gorčinom, i otišao je tek sa ostalim studentima.

Ljuska o kojoj je profesor govorio, a kojoj je ujutro prilazio, predstavljala je, zapravo, nastavu iz književnosti, posebno al-Muberedovu knjigu *Savršenstvo*. Od tada je šejh izgubio mnogo u dječakovim očima i postao mu mrzak, a ranije ga je volio i cijenio. Tako profesor postade jedna od šaljivih tema kojima se dječak prije podne zabavljao sa svojim vršnjacima, prije "časa o ljuskama", ali i popodne, nakon "časa o ljuskama".

Drugi događaj sa šejhom podstakao je mladića na još veći podsmijeh i zbijanje šala sa svojim vršnjacima na njegov račun, i to sastavljanjem stihova o profesoru. Premda je događaj bio jednostavan i ništa neobično nije bilo u njemu, zasmijavao je mladiće, jer – šta je lakše nego mlade ljude zasmijati!

Šejh je imao sina koji nije ispoljavao posebnu pamet i ništa nije ukazivalo na to da je stvoren za nauku. Uprkos tome, studirao je. Stanovao je s ocem u njegovoj sobi, tih i šutljiv kao i otac, dobar komšija kao i on. Jednoga dana, ocu dođe nekoliko prijatelja u posjetu. On zamoli sina za kahvu i ona bi ponuđena za nekoliko trenutaka. Profesori dohvatiše findžane, pohlepno, kao i obično. Srknuli su dugo i šumno. Međutim, tek što im je taj gutljaj dospio u grlo, žestoko ga povратиše. Svi se zakašljaše i počеше pljuvati s gađenjem – kao da su htjeli očistiti grla. Kahva i pljuvačka poteče im niz brade i prsa, dok su i dalje kašljali cepteći. Stvar je bila u tome što nisu popili pravu kahvu, već kahvu od burmuta – dječak je zamijenio kutiju s kahvom za kutiju burmuta.

Mladićeva zgoda s profesorom na času stilistike nije prošla bez posljedica. Napustio je toga profesora i prešao drugome koji mu je bio komšija – njegova soba nalazila se uz sobu onoga poremećenog šejha. Profesor je bio šafijija kao i taj šejh, ali nije bio ćaknut, već je bio veoma miran i staložen čovjek, izuzetno ljubazan i šutljiv. Mladić je mogao čuti njegov glas samo kada bi nazvao selam njemu ili nekom od njegovih prijatelja dok su prolazili.

Pošto mladić napusti nastavu prvog profesora, već su-tradan ode drugom koji je držao nastavu pod kupolom džamije Muhammed-beja Abu al-Zeheba. Mladić je veoma dobro poznavao tu džamiju – u raznim njenim dijelovima slušao je predavanja iz gramatike i logike. Tu je doživio neke zgode na koje ćemo se, možda, osvrnuti u ovoj priči.

Mladić se, dakle, u podne vrati s "časa o ljusci" i pope se uz stepenice na koje je navikao. Onda se izu i pođe prolazom između dvije halke studenata koje je dugo već poznavao. Prekorači prag ispod kupole, pa sjede u šejhovu halku. Ne prođe mnogo vremena, a šejh dođe, staložen kao i obično, zahvali se Allahu i donese salavat, te poče navoditi riječi jednoga autora o neodređenosti subjekta i njegovom određivanju. Pričao je tako dok ne dođe do mjesta gdje autor kao

primjer navodi ajet iz *Kur'ana*: *A i malo naklonosti Allahove veće je od svega toga*.¹ Profesor poče analizirati, zajedno sa autorom, komentatorom, glosatorom, autorom napomena, neodređenost sintagme *malo naklonosti*. Činio je to na način koji se mladiću nije svidio. Nije mogao otpjeti ono što je čuo, pa povede diskusiju s profesorom. Međutim, samo što je započeo raspravu, profesor ga prekinu i reče onim svojim mirnim i samopouzdanim glasom:

– Šuti, sinko! Neka te Bog prosvijetli i neka ti oprost! Neka nas sačuva tvoga zla i takvih kao što si ti! Boj se Allaha dok si među nama, a nemoj upadati u predavanje, jer ćeš nam sve pokvariti. Idi ti onim svojim izgubljenim ljuskama kojima odlaziš svako prijepodne!

Studenti se nasmijaše, a mladić se namršti. Profesor nastavi čitati i tumačiti istim mirnim i samopouzdanim glasom. Dječak ostade pun ogorčenja sve dok studenti ne pođuše. Onda se i on zaputi s njima, uzbuđen i tužan.

Potom je napustio časove stilistike, a ostatak godine je proveo izlazeći s "časova o ljusci", u vrijeme podneva, pa je odlazio u biblioteku na Bab al-Halk. Tu je ostajao sve dok ne bi pred akšam biblioteku zatvorili.

Jesu li slučajno oba profesora otjerali mladića iz svoje nauke, ili je to bilo smišljeno? Mladić to nije znao. Međutim, navođenje ove dvije zgođe sada predstavlja digresiju i preticanje događaja. Najbolje će biti da se vratimo onoj kući, njenim stanarima i svemu što se tamo zbivalo kada je naš junak stigao – u prvoj fazi potrage za naukom.

1) *Kur'an*, 9:72.

Na desnom kraju kuće nalazila se soba u kojoj je stanovala porodica za koju mladić nikada nije mogao saznati kako je dospjela u tu kuću i kako se smjestila tu kada su je s obje strane okruživali znanost i studenti. Porodici je pripadao smještaj na donjem spratu, među stanarima koji spadaju u sloj prodavača i radnika. Međutim, ona se popela tamo gdje je nauka, gdje su studenti i profesori, i smjestila se u svemu tome ne zamjerajući se nikome niti se neko njoj zamjerao; nije ni s kim imala prijateljskih veza, niti je s kim sklapala poznanstvo.

Porodica je bila tuđa toj kući, jednako kao što je bila tuđa i u Kairu uopće. Kada bi članovi porodice govorili, njihov dijalekt je odavao da su se spustili iz Gornjeg Egipta, možda čak s krajnjeg juga. Može biti da ju je upravo njena otuđenost ispela na taj drugi sprat u zgradi, a ne na prvi, jer svi stanari na drugom spratu bili su stranci: šejh iz Aleksandrije, dva Perzijanca, studenti i profesori – svi su oni stigli iz raznih krajeva Egipta. Prema tome, nije smetalo da se ta tuđinska porodica smjesti među strancima. Što se tiče prvog sprata, svi radnici i prodavači koji su ga nastanjivali bili su iz Kaira, ili su tako dugo boravili u njemu da su postali njegovi žitelji, prihvativši njegov jezik i običaje.

Porodica se sastojala od dva člana: žene koja je prevalila šezdesetu, tako da je bilo teško, čak nemoguće, da usvoji kairski dijalekat i da prakticira njegove adete; drugi član je

bio njen sin, mladić koji je prešao dvadesetu, ali još nije napunio trideset. Mladić je tokom vremena prilagodio svoj jezik kairskom dijalektu i prihvatio je običaje njegovih žitelja. Majka nije radila ništa, kako i priliči ženama kao što je ona kada napuste Gornji Egipat i nastane se u takvoj nekoj sobi u gradu Kairu.

Nije se bavila ničim da bi zaradila za život. Međutim, posao su podijelili ravnopravno – mladić je morao raditi na ulici po cijeli dan i vraćati se tek uvečer s hranom, a majka je trebalo da se stara o sobi, te da priprema hranu za se i za sina.

Mladić je bio putujući trgovac. Spremao je u svojoj sobi robu koju će prodavati. Počeo bi je spremati ujutro, a kada dan poodmakne, uoči samog podneva, izlazio je na ulicu s pripremljanom robom i počinjao je prodavati pjevajući i neumorno hodajući ulicama i mahalama kamo su ga noge nosile. Nekad je išao daleko, a nekad je ostajao bliže, ali se nije vraćao dok ne proda sve što je ponio. Zimi je nosio jednu vrstu slatkiša koje su nazivali "djevojačka pređa", a ljeti je nosio drugu vrstu slatkiša koje su nazivali "džilati", a katkad "dondurma".¹

Mladić je još jednu vrstu pripremao s radošću i zadovoljstvom, uz pjesmu, ili se ponekad pretvarao da je radostan i raspjevan. Kada bi završio spremanje, uzimao je robu i prolazio ispred naše sobe, tiho i šutke, pažljivo. Čim bi skrenuo na stepenice i spustio se niz njih, naglo bi se oglasio lijepom i nježnom pjesmom, hvaleći hranu koju nosi i pozivajući djecu i žene da je kupe. Kao da se ustručavao pjevati dok je u svojoj sobi, ili kada prolazi pored soba u kojima stanuju vrijedni i ozbiljni naučnici i studenti. Kada bi se našao na glavnom putu, dopuštao je sebi što i svi drugi prodavači – pjesmom je prodavao hranu i pozivao ljude da je kupe. Reklo bi se da je osjećao kako nije lijepo da pjesmom reklamira slatkiše i da

1) *Džilati* i *dondurma* znači *sladoleđ*.

ih nudi pred tim sobama, budući da su njihovi stanari ozbiljni ljudi koji ne drže do slatkiša i ne žude za njima, već drže jedino do nauke. Najvjerojatnije je mladić griješio u toj procjeni, jer među stanarima je, izvan svake sumnje, bilo onih kojima se sviđala njegova pjesma, koji su čeznuli za "djevojačkom pređom" ili "dondurmom". Bilo je onih koji su željeli da zastane i da prvi kupé robu od njega, ali to nisu činili, jer ih je sprečavao stid, a ponekad i besparica.

Jednoga dana, mladićevo pjevanje prestade i utihnuše zvuci pribora kojima je pripremao slatkiše. Umjesto njegove pjesme i tih zvukova, oglasila se druga vrsta pjesme i drugi zvuci. U sobu počеше stizati žene koje su u početku bile glasne i smijale se, a onda su podvriskivale, uz pjesmu i udarenje u defove, tako da studentima i ulemi život postade nesnošljiv. Međutim, našem junaku je to godilo i ispunjavalo ga slatkim užitkom. Defovi i žensko podvriskivanje, ta pjesma uopće, podsjećali su ga na njegovó selo, jer je to neizmjereno volio i u tome pronalazio takav užitak da nije bio manji od užitka koji je osjećao dok je slušao profesore što kao pjesmom izlažu nauku na predavanjima, svejedno što su se ti užici potpuno razlikovali.

Zatim se u neko doba dana glasovima žena pridružiše glasovi nosača dok su se uspinjali uz stubište zakrčujući sve prolaze stvarima koje su donosili u sobu. Nosači su se dovikivali, psovali, nekad vrlo ozbiljno, a nekad šaljivo. Žene su im izlazile ususret i prihvaćale stvari uz udaranje u defove, podvriskujući i pjevajući. Vjerojatno je poneka žena s donjeg sprata blistala od zadovoljstva zbog onoga što je čula i vidjela, prisjećajući se svoje udaje, ili misleći na dan kada će oženiti sina ili udati kćer. Takve žene su se oglašavale cikom i pridruživanjem pjesmi već raspjevanih žena, premda nije poznavala slavljениke i premda nisu bili u prijateljskim odnosima.

Veselje se brzo širi, kao i tuga. Ta zaraza veoma brzo zahvaća Egipćane.

Onda dođe najznačajniji dan, četvrtak, pošto se ulema i studenti silno namučiče tim uzbuđenjem koje je ozbiljne među njima tjeralo iz soba, čak iz kuće. U potrazi za prijeko potrebnim mirom za učenje, odlazili su prijateljima ili u džamije. Dakle, dođe četvrtak i veselje pređe uobičajene granice zahvatajući i cijelu mahalu. Podigoše šator, muzika se oglasi već od ikindije, te pristigoše ljudi i iz druge mahale, počеше se veseliti i jesti, pozdravljati se i uživati u pjesmi. Mladić je sjedio kraj prozora ne propuštajući ništa. Zaboravio je nauku i ulemu, al-Azhar i asharlije. Zaboravio je hranu i čaj, i sav se prepustio muzici koju je prvi put čuo u Kairu. Naprosto se gubio u raznovrsnim pjesmama, koje s početka noći bijahu narodne, a kako je noć odmicala, sve više su se pjevale prave svatovske pjesme.

Brat i njegovi prijatelji toga dana pobjegoše iz kuće nekako na neprikladan način. On se, međutim, nije micao sa svoga mjesta dok ne odmaknu noć. Hadži-Alija samo što nije izašao iz svoje sobe, oglasio se u noći i počeo udarati štapom po tlu. Međutim, hadži-Alija se ne pojavi. Čak i da se pojavio, niko ne bi čuo njegov glas ni štap. Kako je moguće čuti hadži-Alijev glas i štap u toj općoj gunguli zbog koje cijela mahala nije mogla spavati?! Ta silna buka trajala je dugo i neprekidno, to žensko podvriskivanje naprosto je opsjedalo mladića i cika je igrala oko njega, ako se tako može reći. Veselje i radost igrali su oko bola i patnje. Najzad, onoga mladića uvedoše njegovoj ženi.

Konačno zavlada noć, tiha i mirna, noć koja svojom velikom i mračnom rukom obuhvaća sve stvari i živa bića. Svjetiljke se pogasiše i glasovi umuknuše. San dođe potajice, kao hajduk, i uze u naručje sve u mahali osim dječaka koji nije napuštao svoj prozor i nije prestajao razmišljati o tome neprekidnom, dugom bolu oko koga se razigrala neizmijerna radost. Mladić se prenu tek kada do njega dopre glas koji nagovještava da noć izmiče i da je *klanjati bolje nego spavati; namaz je bolji od sna!*¹ Međutim, mladić nije svu noć oka sklopio, te

on ustade, uze abdest i čim je mujezin proučio ezan, on klanja sabah. Potom se umota u ćebe i opruži se na starome ćilimu. Spavao je kao klada, sve dok se ne pojavi hadži-Alija. Pošto već bijaše odjutriilo, on žestoko pokuca na vrata i povika dobro poznatim glasom:

– Hej, vi! Vi tamo!

4) Završni dio ezana koji se uči samo pred rani sabah.

Opis kuće i predstavljanje sredine u kojoj je živio naš junak u početku boravka u Kairu neće biti potpun ukoliko se ne spomenu osobe koje su boravile u njoj, ali kao da nisu bili njeni stanari, te drugi koji su povremeno navraćali u kuću, ponašajući se kao da ni oni nisu njeni stanari. Među tim psihički odsutnim stanarima bijaše jedan šejh koji je prevalio pedesetu, a studirao je vrlo ozbiljno koliko je mogao da bi se dočepao diplome, žrtvujući se u granicama svojih mogućnosti. Ipak je naučio vrlo malo i nije diplomirao. Padao je na ispitu i očajavao, ali nije odustajao. Fizički je bio u kući, ali mu je duša bila odsutna. Bilo ga je stid da se vrati u zavičaj bez diplome, pa je ostao u Kairu, na istome mjestu gdje je boravio dok je marljivo učio. Iz daleka je rukovodio poslovima svoje porodice na selu kojoj je odlazio četvrtkom uvečer, a vraćao se subotom ujutro. Imao je nešto imetka, tako da je prilično lagodno živio – ponašao se među studentima kao provincijski bogataš. Odlično je namjestio svoju sobu u kojoj je ostajao od jutra do večeri, rijetko je napuštajući. Ljudi su imali utisak da uči, da zna sve i da je prešao sve knjige, te da nema potrebe da ide na nastavu i sluša profesore. Da su mu sreća i sudbina bili naklonjeni, sigurno bi i on bio takav profesor što drži predavanja i kome dolaze studenti, jer s većinom njih se poznavao još dok su bili studenti, zajedno s njima slušao je profesora al-Imbabija, odlazio s njima u posjetu profesoru al-Ašmuniju. Međutim, sreća bijaše naklonjena njima, a njemu

okrenu leđa, te oni postadoše profesori, dok on ostade nigdje – ni student ni profesor.

Ipak se taj čovjek kitio najvećim brojem profesorskih vrhova. Tako nije s mladim prijateljima prisustvovao nastavi, niti je s njima učio. Povremeno se susretao s mladićima, nekad s ohološću, a nekad snishodljivo; s njima je objedovao i čaj pio, te ih i sam pozivao na objed i čaj. Razgovarao je tihim glasom, izgovarajući riječi s osjećanjem gordosti i dostojanstva. Međutim, nije se upuštao u razgovore o nauci, već samo o ulemi koju je uglavnom kudio, a mali broj je hvalio. Pri tome je pretjerivao u kuđenju, a držao se odmjerivosti u pohvalama. Govorio je prijateljima o imanju i o upravljanju njime, o svome položaju među seljanima i ugledu u okrugu, o braći koja brinu o zemlji, te o jednom izuzetno nadarenom bratu sjajnih sposobnosti, ali malo sreće – Allah mu ne dađe da završi osnovnu školu iako ima već dvadeset godina. Nije to zbog njegove neradinosti ili gluposti, već naprosto zbog toga što mu sreća nije bila naklonjena. Onda je porodica riješila da se izbori za sreću. Naime, šejh odluči da izbori sreću za svoga brata, te da toga mladića izvuče iz anonimnosti, na put slave i ugleda. Zato on riješi da ga upiše u vojnu školu, da načini od njega junača oficira na čijem ramenu neće biti jedna zvjezdica, već dvije ili više.

Međutim, sreća bijaše jača od šejha i njegove porodice. U školi odbiše mladića, jer se nije dopao komisiji. Šejh je bio bijesan na sreću, riješen da je ipak pobijedi i pričajući o svemu, praveći ponekad stanke, a katkad je govorio u jednome dahu. Povremeno ga je prekidalo kлокotanje nargila koje mu je vlasnik kafane donosio ujutro i potkraj dana, te u neko doba noći. Ponekad ih je sam pripremao, a nekada njegov mladi služitelj. Nargile su ostavljale utisak na studente, izazivajući u njima izvjesno divljenje šejhovom bogatstvu, ali se to osjećanje miješalo s prezirom studenata prema njegovom neznanju, te su zbijali šale na račun njegove ograničenosti.

Naš junak ne može zaboraviti kada je taj bogati šejh poželio da se oslobodi dijela svog namještaja i da kupi bolji i udobniji. Šejh ponudi stari namještaj studentima, ali ga svi odbiše osim mladićevog brata koji kupi ormar sastavljen iz dva komada što su stajali jedan na drugome. Donji dio je imao dvoja čvrsta vrata. Gornji dio je bio namijenjen za bratovu odjeću, a najdonji za neuvezane knjige i one koje nisu lijepo izgledale. Jedan dio je bio određen za to da šejh u njemu čuva za se zalihe najbolje hrane. U gornjem dijelu te donje polovine bile su dvije fijke koje je brat odredio za pohranjivanje svojih razbacanih papira i novca kada mu stigne početkom mjeseca. Novac je stavljao u jednu fijeku i povremeno je uzimao koji dinar, a ključ od obje fijke čuvao je u džepu. Najgornji dio imao je dvoja staklena vrata, a bio je namijenjen za uvezane knjige koje bi ostavljale snažan utisak i osjećaj zadovoljstva.

Prodavac je precjenjivao ormar i cjenkao se, tako da je za njega izvukao čitavu funtu, jer je ormar bio od orahova drveta. Brat ga je ipak kupio. Ustvari, kupovina ormara navukla je bratu i našem junaku pravo breme, jer se ormar morao otplatiti u ratama koje je valjalo odvajati od tankog mjesečnog izdržavanja što je dolazilo sa sela. Osim toga, morale su se kupovati knjige, trebalo je uvezivati ih i nizati tako da se iza stakla vide hrbati ukrašeni bratovim imenom. Sve se to svaljivalo na mjesečno izdržavanje i prisiljavalo je dvojicu studenata da štede u ishrani. Mjesečno sljedovanje ipak nije moglo pokriti taj teret, te se počеше zaduživati. U fijoci je rijetko bilo novaca, a sve češće se zahtijevalo od oca da poveća sljedovanje, ili da makar povremeno nešto doda.

Ipak je kupovina ormara obogatila dječakov život, unoseći u njega radost i vedrinu. Brat je imao jedan dugačak i dubok sanduk znan još iz djetinjstva, dok je majka u njemu držala svoje ruho, naročito ono skupocjeno. Sanduk je imao malo ispupčen poklopac koji se otvarao otkrivajući izvjesnu dubinu. Mladiću se činilo da je sanduk ogroman, a u njemu su se

nalazila dva tajna sandučića u kojima je majka čuvala nakit, kada ga je imala. Jednoga dana, naš junak potraži sanduk na njegovom mjestu u kući, ali ga ne nađe. A tako često se sa sestrama igrao pored sanduka i znao je sjesti na njega pre-križivši noge, dok su one isto tako sjedale ispred njega, a on im je pripovijedaao i slušao njihove priče!

Dakle, jednoga dana dječak potraži sanduk, ali ga ne nađe jer su ga odnijeli na Nil gdje je utovaren na lađu što plovi za Kairo. Tamo ga je preuzeo brat i držao je u njemu odjeću i knjige kojima nije mogao naći drugo mjesto.

Dječak je bio neizmjerno tužan zbog sanduka, pa je morao turski sjetiti na drugome mjestu, na tlu, da bi razgovarao sa sestrama i slušao ih.

Kada se preseli u Kairo, žudio je da dotakne taj sanduk, da sjedne na njega, da malom rukom dotakne glatko drvo. Međutim, sanduk je bio daleko od mjesta gdje je sjedio – brat ga je stavio u jedan ćošak, tako da dječaku nije bilo jednostavno doći do njega. Kada brat kupi ormar i prenese u njega odjeću i knjige, sanduk mu postade nevažan, te ga prenese na jedno neuočljivo mjesto u prolazu, na mladićevoj lijevoj strani pri izlasku. Pri tome brat reče mladiću:

– Stavi u sanduk svoju odjeću i knjige, ako ih nekada kupiš.

Tada mladić napusti mjesto na kome je sjedio tokom dana, a bilo ga je stid da sjedi na sanduku kako mu se ne bi smijali kada ga vide. Ipak, on sjede pored sanduka, uz prag, oslonivši se leđima na zid i oslanjajući se rukom na sanduk. Vrebao je priliku da ustane, sjedne na sanduk i pomiluje ga. Ponekad je dizao poklopac, zavlacio ruku u jednu, pa u drugu pregradu. Međutim, u njima nije nalazio ništa. Tek ponekad se nadnosio nad svoju oskudnu odjeću bačenu duboko u sanduk, prevrtao je s osjećanjem užitka – kao da posjeduje nešto za šta je našao skrovište čiju tajnu ne dijeli ni s kim. Međutim, prolazili su dani i dani, i sanduk se punio knjigama.

U toj kući stanovala je još jedna osoba koja je bila na izvjestan način odsutna i tuđa stanarima, premda je s nekim studentima bila bliska, a sa svima u korektnim odnosima. Taj čovjek bio je kratkovid. Vidio je samo na vrlo maloj udaljenosti. Međutim, bio je visok. Dugo je živio kao student na al-Azharu i dugo je boravio u toj kući. Trudio se da uči koliko je mogao, ali se i nauka trudila da bježi od njega koliko god je mogla. Bio je stran ne samo studentima, već i knjigama koje su ispunjavale njegovu sobu. Prisustvovao je nastavi i slušao profesore. Kada ga je uhvatilo očajanje zbog svega, skljkao bi se u sobu iz koje skoro da nije ni izlazio. Tek ponekad bi zašao u neku sobu da porazgovara s ovim ili onim prijateljem. Kako su njegovi prijatelji bili predani radu i nastavi, prestade ih čak i posjećivati.

Taj čovjek bio je mehka srca i dobre duše. Lijepo je govorio i bio je veoma odan. Priskako je u pomoć prijateljima i bio spreman da ih pričeka ako im je bilo teško namiriti svoje obaveze. Studenti su ga se rado sjećali i bio im je drag. Odlazili su mu u posjete, jer su voljeli slušati kako priča i uživali su u njegovom prisustvu. On se nikako nije mogao odlučiti da ode iz Kaira i da napusti tu kuću. Međutim, bio je očajan zbog studija i diplome, ali je ostao na svome mjestu, u Kairu, odakle je rukovodio poslovima, a možda je i neko drugi vodio njegove poslove dok je on boravio u Kairu gdje nije bio ni pravi student ni seljak, već nešto između to dvoje. Rođaci i seljani posjećivali su ga veoma često donoseći mu lijepe stvari sa sela, a on je odmah pozivao prijatelje da to podijele s njim, ili im je sam odmah odnosio darove u njihove sobe. Studenti su tokom cijelog boravka u kući samo s ljubavlju i pohvalno govorili o tome čovjeku. Kada se razidoše i svaki pođe svojim putem, preshanuše vijesti o njemu, ali su ga i dalje spominjali uz pohvale.

Još jedan čovjek stanovao je u toj kući, ali nije živio u određenoj sobi, niti se stanjivao na jednome mjestu. Njega nije bilo jednostavno sresti, niti je bilo lahko porazgovarati s

njim. Mladići su, s vremena na vrijeme, govorili o njemu potajno i žurno, šapatom popraćenim tihim i kratkim smijehom koji su prekidali zbog suzdržanosti i stida.

Ta osoba je odlazila u posjete, ali njega nisu posjećivali. U posjete nije odlazio sam, već još s nekim. Također, posjete nije obavljao danju niti u ranu večer, kada su ljudi budni, već u kasno doba noći, kada su svi u dubokom snu.

Njegove posjete započinjale su ugodno, ali su završavale s gorčinom, jer su predstavljale pravu moru za one koje je pohodio. Teško su im padale, jer su redovno predstavljale fizičko mučenje i nasilje nad studiranjem. Znao ih je zaraziti kakvom bolešću, najčešće kihavicom, i to u bilo koje doba, a naročito zimi.

Studenti su ga među sobom zvali Abu Taratur.¹ Bio je, zapravo, pravi šejtan koji se pojavljivao kod nekog usnulog studenta u gluho doba noći. Kada bi završio posjetu, mladić je ostajao preplašen, jedva dišući i osjećajući se kao grješnik. Tako je očekivao zoru, a onda je hitro skakao iz postelje i upinjao se da se očisti kako bi stigao na jutarnji čas. Tokom ljeta, problem je bio jednostavan i podnošljiv, jer – šta može biti lakše i milije mladiću nego da se zagnjuri u studenu vodu. u nekom džamijskom šadrvanu, ili da se dobro polije studenom vodom koja čisti tijelo i ispunjava uvjete za gusul, baš kao što propisuje fikh.²

Međutim, teško je, uistinu teško kada Abu Taratur opsjedne mladića u nekoj zimskoj noći. Tada mladić nema vremena da zagrijava vodu, a nedostaje mu vremena – ili možda novaca – da ode u javni hamam. Dovoljno je što Abu Taratur oduzima vrijeme mladiću, ali da se zbog njega gubi i novac – to je previše!

1) Čovjek kome se, kao obilježje srama, stavlja kapuljača na glavu.

2) *Gusul*, ili *tahara* koja se spominje u nastavku teksta, predstavljaju obavezno pranje, odnosno čišćenje kojem se pristupa poslije nekih prljavih radnji ili kontakata. Ovdje studenti pristupaju tome činu, budući da kontakt s Abu Taraturom smatraju nečistim, šejtanskim poslom.

A mora se ići na al-Azhar i valja slušati predavanja, te je nužno da mladićeva duša i tijelo budu čisti. Zato se brzo poljeva hladnom vodom u kući i polazi na al-Azhar. Najbolje je da se zagnjuri u neku džamijsku fontanu. To staje samo malo hladnoće i drhtanja, a voda za kuću se kupuje. Osim pića, treba je trošiti u druge svrhe samo kada je to prijeko potrebno. Čak i u nužim prilikama valja je štedjeti.

Abu Taratur je uporno posjećivao mlade ljude. Kao da je stajao na vrhu stepeništa, skriven u nekom prikrajku dok ne začuje kako uče i glasno čitaju. Kada prestanu učiti i ostanu s onim šejhom što stanuje sasvim lijevo, ili s onim čovjekom što stanuje sasvim desno, Abu Taratur iskače i upada im u sobe neznano otkud. Onda se prikrada sve dok ne zaskoči na ramena toga šejha, ili nekog čovjeka, obujmi ga, pa počne pričati mladićima njegovim glasom, budeći u njima one neprilичne misli od kojih ih knjige brane. Kada studenti odu od šejha ili čovjeka s desne strane, legnu u postelju i utonu u san, Abu Taratur bira jednu žrtvu odlazeći joj u odvratnu i grješnu posjetu.

Ponekad se Abu Taratur krije u prikrajku na vrhu stepeništa, pa kada se djevojka s donjeg sprata popne na gornji, noseći mladim studentim opranu, čistu odjeću, ili da uzme njihovu odjeću za pranje, on izlazi pred djevojku i ide uz nju tako da ga niko ne zamijeti i ne osjeti. Čim djevojka uđe nekom studentu, on se preobraća u djevojku imitirajući njene poglede, govoreći njenim jezikom, ili razvlačeći usne u osmijeh poput nje, praveći pokrete udovima kao djevojka.

Onda s djevojkom odlazi i Abu Taratur koga niko nije, zapravo, uočio ni osjetio. Međutim, on je ipak uspio zakazati mladiću sastanak u kasno doba noći i kada ga obuzme san. Abu Taratur je znao ispoljiti veliku vještinu i sjajno lukavstvo, tako što se nije sam penjao stepeništem, već se prokradao na donji sprat, miješao se sa ženama što su se svađale i smijale, pričale glasno i uvijek bučno, tako da se Abu Taratur pretvarao u fini element što se pretakao u te glasove ili pokrete. Abu

Taratur se zatim u tome glasu ili pokretu uspinjao do najviše mladićke sobe, a zatim je odlazio ostavljajući u mladićevoj duši potajno zlo i zakazujući mu sastanak u gluho doba noći kada ga obuzme san.¹

Dakle, život mladih studenata u kući i na al-Azharu nije bio sasvim nedužan, niti je sav bio posvećen nauci. Isto tako, život našega junaka među njima nije bio potpuno čist i sasvim posvećen znanosti – njima se ponekad nametao Abu Taratur zadajući im muke koje bijahu i slatke i gorke. Mladić je znao slušati i takve njihove razgovore koji su tjerali na razmišljanje.

1) Abu Taratur predstavlja, izgleda, nečistu silu.

XII

U takvu kuću je mladić stigao i u takvoj sredini je živio. Po svemu sudeći, iskustvo koje je stekao o životu i njegovim problemima, o živim ljudima i njihovom moralu, nije bilo manje značajno od onoga što je naučio u al-asharskoj sredini – bilo da je u pitanju fikh, gramatika, logika, ili tevhid.

Dva-tri dana nakon što se smjestio u toj kući, brat predade dječaka jednome profesoru koji je diplomirao tokom ljeta. Trebalo je da profesor prvi put počne s nastavom i da zasjedne na mjesto šejha pred najmlađe studente. Imao je blizu četrdeset godina, a bio ga je glas nadarena i oštroumna čovjeka. On se nadmetao sa srećom i uspio je savladati, premda njegova pobjeda nad sudbinom nije sasvim odgovala njegovom pravu na trijumf: dobio je diplomu drugog stepena, što se smatralo značajnim uspjehom, ali ne uspi dobiti diplomu prvog stepena, što je smatrano nepravdom. Njegova sposobnost bila je usmjerena ka nauci, a kada se suočavao s praktičnim životom, bio je istinski naivan. Među studentima, prijateljima i ulemom bio je poznat kao ljubitelj izvjesnih čulnih užitaka kojima se predavao. Tome ga je vukao njegov temperament, a ne poročnost ili nemoralnost u uobičajenom značenju. Obilno se hranio i bio je poznat kao ljubitelj mesa kojim se svakodnevno prejedao, a to ga je zaista koštalo.

Uz to, imao je neobičan glas – klokotav i izlomljen, kao da je drobio riječi. Nekako je glasove gomilao jedan na drugi, otvarajući usta više nego što treba, tako da ga sagovornik nije

mogao slušati a da se ne nasmije, niti je mogao razgovarati s njim, a da ne počne oponašati njegov tromi glas, drobljenje riječi i otvaranje usta.

Čim je dobio diplomu drugog stepena, požurio je da se domogne obilježja uleme. Obilježja je nabavio i obukao je ulemanski ogrtač što je prije mogao. Učeni ljudi inače nisu uzimali to obilježje dok ne prođe podosta vremena od dobivanja diplome, dok ne steknu izvjestan ugled koji im donekle olakšava život u materijalnom smislu. Međutim, taj profesor se žurio da dobije ogrtač i obukao ga je izazvajući podsmijeh svojih prijatelja studenata i profesora. Smijali su mu se i šalili na njegov račun utoliko više što je nosio ulemanski ogrtač, a obuvao obuću na bose noge. Čarape nije nosio zbog toga što ih nije mogao imati, ili namjerno nije htio da ih nosi. Zato se ulicom kretao troma i sporo, simulirajući ulemansku ozbiljnost i dostojanstvo naučnika. Čim bi prekoračio prag al-Az-hara, nestajalo je njegove važnosti i kretao se poskakujući.

Mladić ga je prepoznavao po hodu prije nego što bi začuo njegov glas, jer je već prvi put stigao na svoje predavačko mjesto skakućući. Pri tome se spotakao o dječaka i zamalo nije pao. Njegove bose noge, s ogrubjelom kožom, neprijatno su dotakle dječakovu ruku. Onda je produžio dok nije sjeo i odmah se leđima oslonio na onaj stup, dugo čeznući da se baš tako osloni na njega, kao nastavnik.

Kao i drugi njegovi vršnjaci u to vrijeme, veoma je držao do al-asharske znanosti, ali je žestoko negodovao protiv metoda kojima se ona izučavala. Učenje Muhammeda Abduhu osvojilo mu je srce i utjecalo je na njega, iako ne u najdubljem smislu. On nije bio istinski modernist ni konzervativac, već nešto neodređeno. To je bilo dovoljno da ga profesori gledaju ispod oka, pomalo s podozrenjem i nadmeno. Čim je započeo svoj prvi čas iz fikha, objavio je studentima da neće predavati po knjizi *Stepenice sreće ka svjetlosti tumačenja*, po kojoj su profesori obično predavali početnicima, već će im predavati fikh bez određene knjige koja bi bila obima kao i djelo *Ste-*

penice sreće. Prema tome, studenti treba njega da slušaju i da ga prate, da prave potrebne zabilješke. Onda je započeo predavanje koje je bilo dobro i zanimljivo. Isti metod primijenio je i na času gramatike: nije radio po knjizi *Al-Kafarijev komentar*, niti im je predavao kako se bismilla uči na devet načina, te kako se tumači. Tek, odlično ih je pripremio za gramatiku, dao im definiciju riječi i govora, imena i glagola, te čestica. Taj čas također je bio lagahan i zanimljiv.

Za vrijeme popodnevog čaja upitaše dječaka šta je slušao na času fikha i gramatike. Pošto on kaza bratu i prijateljima šta je slušao, društvu bijaše drago zbog profesora i njegova metoda, te valjanog sistema u nastavi.

Dječak je nekoliko dana – ne sjeća se tačno koliko – išao samo na ta dva časa, ali se pitao kada će se upisati na al-Azhar, kada će postati student uveden u knjige. Tih dana bio je, zapravo, samo dječak koji pažljivo i redovno sluša dva predavanja. Doduše, slušao je i predavanja iz hadisa koja su se održavala poslije sabah-namaza, ali samo zbog toga što je tako čekao da brat završi čas iz dogmatike i da dođe vrijeme za čas iz fikha.

Najzad, dođe taj znameniti dan. Poslije časa fikha, dječaku rekoše da treba poći na ispit iz hifza, što predstavlja pripremu za upis na al-Azhar. Ranije mu niko nije za to rekao, tako da se nije spremio za taj ispit. Da su mu kazali, prešao bi *Kur'an* jednom-dvaput prije toga, a ovako – nije pomišljao o učenju *Kur'ana* otkako je stigao u Kairo.

Pošto mu rekoše da će pristupiti ispitu za jedan sahat, srce mu zaigra od treme, te on pohita ka ispitnom mjestu, u odjeljenju za slijepe. Silno se plašio i imao je jaku tremu. Međutim, čim je stupio pred ispitivače, odjednom treme nestade, a srce mu obuzeše nekakav jad i bol. U njemu se probudiše neprijatna osjećanja koja nikada nije zaboravio.

Čekao je da student koji je bio prije njega završi ispit i onda začu kako jedan ispitivač poziva njega rečenicom koja mu strašno zazvuča i teško pade na srce:

– Priđi, slijepče!

Da ga brat nije uzeo za ruku, grubo ga podigao i šutke priveo komisiji, ne bi povjerovao da je taj poziv upućen njemu. U porodici je navikao na pravu pažljivost i oprez da se u njegovom prisustvu spominje njegova nesreća. On je to cijenio, premda nikada nije zaboravljao svoju nesreću, niti je mogao potishnuti je iz misli.

Dakle, mladić sjede pred ispitivače i oni zatražiše da im prouči sure *Pećina*. Samo što je počeo učiti prve ajete, rekoše mu da uči sure *Pauk*, ali tek što je započeo prve ajete, jedan ispitivač mu reče:

– Idi, slijepče! Allah ti pomogao!

Dječak se čudio ispitu koji nije predstavljao ništa, niti se njime dokazuje hifz. U najmanju ruku, očekivao je da ga komisija ispituje onako kako je to činio njegov otac. Međutim, on se udalji sa ispita, zadovoljan što je položio, ali ljut na ispitivače, uvrijeđen samim ispitivanjem. Nije čestito ni izašao iz odjeljenja za slijepce, prije nego što će ga brat odvesti u neki ugao, sreće ga jedan poslužitelj, odnosno "nadzornik", kako su ga tada zvali, pa ga uze za desnu ruku i zaveza mu oko ručnog zgloba končanu vrpču čije krajeve poveza komandom olova s pečatom i reče mu:

– Hajde, Bog ti pomogao!

Dječak nije shvaćao smisao te vrpce, ali mu brat reče da će vrpca ostati na zapešću cijelu heftu, dok ga ne pregleda liječnik koji će ispitati njegovo zdravlje, utvrditi uzrast i dati mu vakcinu protiv boginja.

Dječak bi se radovao i novoj narukvici koja je svjedočila o tome da je kandidat za upis na al-Azhar, kandidat koji je već prošao prvu fazu, da mu misli sa narukvice nije skretao onaj ispitivačev poziv i otpuštanje sa ispita.

Tu sedmicu je proveo kao i ostale dane – budeći se na oglašavanje hadži-Alija, odlazeći zorom na al-Azhar i vraćajući se poslije časa fikha. Zatim je u podne odlazio na al-Azhar, a vraćao se poslije časa gramatike. Potom je ostajao

na onome svom mjestu gdje je i spavao. Sutradan je odlazio na Univerzitet čim bi čuo kako mujezin viče *Namaz je bolji od sna*.

Najzad dođe dan i za liječnički pregled. Dječak pođe ljekaru, pomalo strepeći da ga ljekar ne pozove kao i ispitivač. Međutim, ljekar ga nije pozvao, jer i nije nikoga prozivao, već ga brat odlučno gurnu prema ljekaru. Ovaj ga uhvati za ruku, pa ga povede nekoliko koraka i reče:

– Petnaest.

Time je bilo sve završeno. Dječak postade redovan student al-Azhara, premda nije imao godina koliko je ljekar rekao, već je imao dvanaest. Skinuše mu vrpču sa zapešća i on se vrati u sobu, s bolnom a slatkom sumnjom u pouzdanost ispitivača i u ljekarevu iskrenost.

Život bijaše težak i dječaku i bratu. Dječak je smatrao da mu se malo znanja pruža i čeznuo je za tim da stječe više nego što daje nastava, da sluša više predmeta nego što ih je u početku slušao. Osamljenost u sobi nakon predavanja iz gramatike padala mu je nesnošljivo teško. Volio bi da se mogao više kretati, i govoriti više nego što je govorio.

Bratu je pak teško padalo što je prisiljen da ujutro i uvečer vodi dječaka na al-Azhar i vraća ga kući. Također mu je teško padalo da duže vrijeme ostavlja dječaka samog, ali nije mogao drukčije postupati – ta bilo je nemoguće, neprilično njegovom životu i studiranju, da zapostavlja prijatelje i kasni na nastavu, a da ostaje u toj sobi praveći društvo dječaku.

Dječak nikome nije kazivao šta mu je na duši, niti je brat govorio šta je njemu na duši. Vjerovatno je ipak ponekad o tome govorio prijateljima.

Problem se zaoštrio do krajnjih granica jedne noći i okončao se rješenjem, a da dječak ništa nije rekao bratu, niti je brat njemu šta kazao.

Naime, jednoga dana, društvo je bilo pozvano na sijelo kod nekog prijatelja, Sirijca, koji nije stanovao u toj zgradi, ni u mahali. Društvo prihvati prijateljjev poziv, i taj dan proteče kao što su i ostali dani prolazili. Studenti odoše na čas Muhammeda Abduhu i vratiše se poslije jacije-namaza da bi ostavili torbe i papire.

Brat pripremi dječaka za spavanje kao što je činio svake večeri, pa ga ostavi ugasivši svjetlo, kao i obično. Međutim, čim je stigao do vrata, dječaka obuze tuga, te on briznu u plač koji nije mogao savladavati. Vjerovatno je brat čuo plač, ali ne promijeni odluku i ne odustade od sijela, već samo zatvori vrata i ode svojim putem. Dječak se isplaka, a onda mu se polahko vrati mir. Bilo je isto kao i svake noći. Mogao je zaspati tek kada se brat vratio.

Međutim, sutradan, poslije časa fikha i doručka, brat mu ponudi slatkiša koje je za njega kupio na povratku sa sijela. Braća shvatiše jedan drugoga, ali ne rekoše ništa.

Prođe jedan, pa drugi dan. Brat dobi pismo od hadži-Firuzi. Otvori ga i pogleda, a onda reče dječaku, stavljajući mu ruku na rame i glasom punim sjete i blagosti:

– Od sutra nećeš biti sam u sobi. Doći će tetkin sin da studira. U njemu ćeš naći sabesjednika i prijatelja.

XIV

Taj tetić bio mu je drug od djetinjstva i drag prijatelj. Često je dolazio iz svoga grada u gornjem okrugu u posjetu dječaku, pa bi s njim provodio mjesec ili više. Za to vrijeme su zajedno odlazili u mekteb i igrali se, odlazili su u džamiju i klanjali. Uvečer su se vraćali kući, te su čitali priče i bajke i prepuštali se raznim igrama, ili su izlazili da prošetaju kraj dudova na obali al-Ibrahimijevog kanala. Često su jedan drugome pričali o svojim nadanjima i snovima i zarekli su se da će zajedno poći u Kairo, te da će zajedno studirati na al-Azharu.

Tetić je uglavnom krajem ljeta dolazio iz svoga mjesta u gornjem okrugu. Njegova majka mu je davala novac, pripremala mu hranu za put i obećavala mu da će s tetićem ići u Kairo da tamo zajedno studiraju.

Mladić je sa svojim prijateljem iščekivao odlazak, onda se ljutio, pa je tugovao i plakao što je porodica – tačnije, otac – smatrao da još nije vrijeme. Najzad su se rastajali i prijatelj se vraćao majci, tužan i nesretan.

Otuda nije čudno što je dječak primio vijest sa oduševljenjem. Nije neobično što je večer proveo sav sretan i zadovoljan, razmišljajući samo o sutrašnjem danu. Nastupila je noć i ispunila sobu tamom. Međutim, te noći dječak nije čuo noćne zvuke ni razgovore. Sasvim je vjerovatno da su insekti, kao i obično, igrali svoju igru, ali dječak nije čuo njihove zvuke ni pokrete.

Probudio je tako cijelu noć, ali to bdijenje bijaše radosno i ispunjeno osjećanjem sreće, bdijenje u kome je bilo želje da vrijeme brže prođe i da jutro ne odugovlači s dolaskom.

Potom je dječak otišao na čas hadisa i slušao je glas profesora koji pjevajućim tonom govori o senedu i metnu,¹ ali mu profesor nije bio ni na pameti, niti je šta razumio. Otišao je na čas fikha i slušao je predavanje, jer je tako moralo biti, budući da ga je brat preporučio profesoru koji mu se obraćao, započinjao raspravu s njim i naprosto ga prisiljavao da ga sluša i razumije. Najzad se dječak vrati u sobu u rano prijepodne, provodeći vrijeme nepokretan, ali u nekoj vrsti nemira.

Bio je miran samo prividno. Iz dna duše je mrzio da pred bratom ili njegoviom prijateljima pokaže da se u njemu nešto uopće promijenilo. Uznemiren je bio duboko u duši, požurujući vrijeme i misleći kako sporo dolazi ikindija kada će voz stati na kairskoj stanici.

Najzad mujezin poče učiti ikindiju. Sada je samo kratko vrijeme dijelilo dječaka od njegovog tetića, tek koliko treba da kočija pređe razdaljinu od stanice do mahale, krećući se kroz Kapiju rijeke i kapiju al-Šariija do one kapije gdje će skrenuti prema njemu, prolazeći kroz kafanski dim i kloktanje nargila.

Da, dvije noge koračaju po kućnom podu i dječak ih prepoznaje bez dvojbe. Evo, tetić stiže i naziva mu selam smijući se. Onda se grle i oba se smiju. Ono je kočijaš koji ga prati, noseći hranu i poslastice koje je dvojici studenata poslala porodica. Nema sumnje – večeras će biti dobra večera i svi prijatelji podijelit će je s njima. Dječaci će ostati sami i razgovarat će tek kada ostali odu na čas Muhammeda Abduhu.

Također je sigurno da se čitav život mladićev od toga dana promijenio – nestalo je one usamljenosti, tako da ju je ponekad i poželio, a studiranje je postajalo sve teže, katkad baš tegobno.

1) U hadiskoj nauci *sened* je lanac kazivača koji prenose hadis od izvora, odnosno od Poslanika, a *metn* je sami tekst hadisa, koji slijedi poslije *seneda*.

Najbeznačajnija promjena u njegovom životu, u fizičkom smislu, bila je u tome što je napustio svoje mjesto u sobi, na starome ćilimu prostrtom preko pohabane stare hasure. Sada se vraćao na to mjesto samo kada je sjedao za doručak ili večeru, odnosno kada je kasno noću išao da legne u postelju. Inače je po cijeli dan, ili veći dio dana, provodio na al-Azharu i u okolnim džamijama u kojima je posjećivao neka predavanja. Kada se vraćao u kuću, u sobu je ulazio samo da se oslobodi abaje i odmah je izlazio iz nje da bi sa svojim prijateljem posjedio na uskom vunenom tepihu prostrom pred vratima tako da je zauzimao veći dio prolaza i ostajalo je mjesta tek toliko da prođe jedan ili dva čovjeka.

Tu su se dva prijatelja malo zabavljali razgovorom, a znatno više čitanjem. Mogli su pratiti kretanje i razgovore na donjem spratu – jedan je slušao, a drugi posmatrao i objašnjavao je svome prijatelju šta vidi.

Na taj način je mladić upoznao kuću bolje nego ranije. Upoznao je stanare bolje nego prije, ali je sada i njihove razgovore bolje čuo. Živio je serbez, a ranije je živio nekako krišom. Međutim, otkako mu je došao prijatelj, kreativni dio njegova života, onaj plodotvorni, nije se više odvijao u sobi ni u kući, već na samome al-Azharu. Odahnuo je od onog jutarnjeg časa i ostajao je u sobi do pred čas iz fikha. Tako je zajedno s prijateljem svakodnevno slušao glas ćaknutog šejha dok je klanjao. Ranije je taj glas slušao samo petkom.

Kada dođe vrijeme za čas, odlazio je s prijateljem na al-Azhar. Išli su istim putem koji je prelazio s bratom, ali su usput vodili nekad ozbiljne razgovore, a nekad su se šalili. Znali su skrenuti iz priljave Ulice slijepih miševa u onu čistu Ulicu Han Džafera i uvijek su izlazili na Ulicu Sejjdina al-Huseina. Začudo, otkako mu je došao prijatelj, dječak steče naviku da uvijek pri prolazu pored džamije, ili kada je ulazio u nju, prouči *al-Fatih*. Prijatelj mu je usadio tu naviku i on ju je zadržao. Godine su prolazile i njegov se život mijenjao, ali se ne sjeća da je prošao pored Huseinove džamije a da nije u sebi proučio to uzvišeno kur'ansko sure.

Brat je određivao dječaku i njegovom prijatelju vrlo skromnu sumu novaca za doručak, s tim da poslije časa fikha uzimaju hljeb iz hanefijskog rivaka.¹ Pripadale su im četiri lepinje. Dvije su jeli za doručak, a dvije su čuvali za večeru. Premda je tako određena suma novca zaista bila jadna i tanušna – nije prelazila jedan pjaster dnevno – dječaci su se dovijali i štedjeli da bi se počastili hranom i pićem za kojima su žudjeli. Ništa im nije smetalo da se ujutro bude s pticama, pa čim bi izašli kroz mali otvor na kapiji i zaputili se prema al-Azharu, zaustavljali su se kod prodavača balile.² Svaki je uzimao pomalo te hrane koju su neizmjerljivo željeli, jer su je često jeli u zavičaju i počesto su stavljali na nju šećera koji se miješao s tvrdim zrnavljem i topio se u vreloj vodi. Čim bi ga progutali, odagnali bi pospanost, jer im je jelo krijepilo tijela, a u ustima i stomacima izazivalo je osjećaj slasti koju su izuzetno cijenili. To jelo ih je izvanredno pripremalo za čas fikha – slušali su profesorovo predavanje punih stomaka i punih glava.

Osim toga, ko im brani da u Ulici Sejjdina al-Huseina kod ovog ili onog prodavača posjede na uskoj drvenoj klupi preko koje je katkad prebačena uska hasura, a nekada ništa

1) *Rivak* je naziv za odjeljenje ili sekciju, kojih je bilo 26 na al-Azharu, a studenti su se upisivali u rivak prema mezhebskoj pripadnosti.

2) Slatko jelo od kuhanog kukuruza ili pšenice.

nije bilo na njoj?! Klupa je u svakom slučaju bila udobna, jer je sjedenje na njoj praćeno iščekivanjem užitka do koga im je bilo stalo i koji su cijenili, slast ukuhanih smokava koje su im servirane u maloj posudi. Oni su ih slasno gutali, a onda su tečnost u posudi ispijali jednim gutljajem. Potom su lagano i mirno jeli suho grožđe sa dna posude. Ili, kada se vraćaju pred ikindiju, ko im brani da zastanu kod prodavca harise¹ ili basbuse² i novcem određenim za večeru priušte sebi jednostavno zadovoljstvo nekom vrstom slatka?! Neće im to pokvariti doručak ni večeru!

Doručak je bio veoma jednostavan – trebalo je samo posjetiti jednoga od onih prodavača koji su nudili mladi bob. Već su imali dvije lepinje. Plaćali su dva i po milima, a za pola milima kupovali su vezu ili dvije prase. Prodavač im je davao veliku i duboku posudu punu čorbe u kojoj su plivala zrna boba i u koju je ubačeno malo ulja. Oni su umakali hljeb u čorbu loveći zrna kako su znali i gutali su prasu koliko god su lijevom rukom mogli prinijeti ustima. Tek što bi dokrajčili lepinje i prasu, osjećali su se zasićenim da su mogli prsnuti. Međutim, u zdjeli je ostajalo čorbe. Naš junak se stidio da prihvati prijedlog prijatelja da popije čorbu. Prijatelj se na to smijao, pa je dizao posudu i ispijao je, tako da je je čistu vraćao prodavcu.

Tako su, dakle, doručkovali ne trošeći više od tri milima, a bili su na dobitku jer su doručkovali prije časa. Preostajalo im je da odu na al-Azhar i zadovolje svoje umove, pošto su već zadovoljili tijela. Mladić je nastojao svim silama da nastavi pohađati nastavu iz fikha i gramatike kod svoga profesora-konzervativca. S jedne strane, tako je htio poslušati brata, a s druge – zadovoljiti samoga sebe. Međutim, veoma je želio slušati druge profesore i uživati u drugim naučnim disciplinama, ne samo u ove dvije. To mu je ipak pošlo za

1) Slatko jelo od brašna i masla.

2) Kolači s orasima.

rukom bez velikog truda i napora zahvaljujući časovima koji su se održavali prije podne, kada studenti doručkuju. Dva prijatelja riješiše da posjećuju predavanja o *Kefravijevom komentaru*, koja su se redovno održavala prije podne. Predavanja je držao profesor koji je za njih bio nov, a zapravo je bio stari predavač. Nov je bio po zvanju, ali je imao iskustva u pogledu kontakta sa al-Azharom. Bio je već u poodmaklim godinama i dugo je studirao dok nije diplomirao. Kao i drugi profesori, započinjao je nastavu djelom *Kefravijev komentar*.

Dječak je od svoga prvog profesora, od brata i prijatelja mnogo slušao o *Kefravijevom komentaru*, naročito česta negodovanja. Upravo to ga je privlačilo i budilo u njemu radoznalost.

Čim je došao na prvi čas i odslušao devet načina učenja *bismille*, te njihova tumačenja, bio je očaran tom naukom i sav joj se predao. Tako je s prijateljem pomno pratio nastavu iz gramatike. Također je s punom predanošću pratio svoj stari predmet. Smatrao je da na staroj nastavi iz gramatike uči, a da se na novome času zabavlja. Uistinu se zabavljao – zabavljalo ga je to stalno dekliniranje na kome je snažno insistirao komentator teksta. Naročito ga je razveseljavao profesor koji je čitao tekst, komentirao ga i tumačio čudnim i smiješnim glasom. Nije ga čitao, već je, zapravo, pjevao, ali to pjevanje nije dolazilo iz grudi nego iz glave. Njegov glas odlikovale su dvije protivrječne stvari: bio je nekako prigušen i mukao, ali u isti mah otegnut i bogat.

Osim toga, profesor je bio iz Gornjeg Egipta, tačnije iz krajnjeg dijela Gornjeg Egipta. Zadržao je provincijalni dijalekt koji uopće nije mijenjao pri čitanju i govoru, pa ni u pjevanju. Uz sve to, bio je plahovit. Čitao je silovito, ispitivao studente i odgovarao na njihova pitanja također žustro. Bio je to čovjek prijekne naravi, tako da je grdio čim bi ga neko nešto upitao. Ako bi student insistirao na pitanju, nije se ustručavao da ga udari ukoliko je student blizu, ili da ga gađa sandalama ako je bio dalje. A profesorove sandale bile su grube poput

njegova glasa, debele kao njegova odjeća. Nije nosio abajju, već isključivo ogrtač od sukna. Dakle, njegove sandale bile su grube i masivne, potkovane mnoštvom eksera, jer su tako dobijale na čvrstini i dugotrajnosti. Zamislite studenta koga ti ekseri pogode u lice ili u neke druge izložene dijelove tijela!

Zato su se studenti plašili da profesoru postavljaju pitanja, pa su ga puštali da predaje i tumači, da izlaže i pjeva. Na taj način profesor nije gubio svoje vrijeme ni vrijeme studenata. Školsku godinu je započinjao *Kefravijevim komentarem*, a završavao ju je *Komentarem šejha Halida*.

Studenti su, dakle, tokom jedne školske godine prelazili dvije knjige, dok su ostali studenti s drugim profesorima prelazili po jednu knjigu, ili dok je profesor-konzervativac sa svojim malobrojnim studentima prelazio samo prva poglavlja gramatike.

Sve to utjecalo je na mladićev "gramatički život", ako se može tako reći. Kada je završio ljetnji raspust i vratio se u Kairo, nije vidio svoga profesora-modernistu, pa je krenuo putem ostalih asharlija i slušao al-Taijev komentar *Riznice* iz oblasti fikha, a iz oblasti gramatike al-Attarove glose na komentar *Azharije*.

No, najbolje će biti da ne požurujemo zbivanja, već da s našim junakom ostanemo na prvoj godini.

Dakle, on se oslobodio jutarnje nastave i prešao je na podnevne časove. Potom se vraćao kući i s prijateljem učio gradivo za sutra, kako su već radili vrijedni studenti. Ponekad se prihvatao različitih knjiga koje je katkat razumijevao, a ponekad i nije. Čim bi sunce klonulo ka zapadu, prijatelji su se prihvatili večere, što su nekada činili sa zadovoljstvom, a nekad s osjećanjem srdžbe – zavisno od toga koliko im je novaca ostalo. Ako im je ostalo pola pjastera, dijelili su ga na dva dijela, te su za jednu polovinu kupovali malo slatka od sezama, a za drugu polovinu malo grčkog sira. Onda su slasno večerali uzimajući jedan komad sira i komad slatka. Uživali su u toj neobičnoj mješavini. Ako bi zbog balile i

smokava potrošili previše novaca, toliko da im nije ostajalo više od četvrt pjastera, preostalim novcem su kupovali malo tahine,¹ pa su u nju sipali trunčicu crnog ili bijelog meda koji su dobijali sa sela i najzad su se predavali večeri koja nije bila baš obilna, ali nije bila ni loša.

Ako bi balila ili smokve, a možda i oboje, pojeli toliko novca da im nije ostajalo ništa, opet im nije bilo loše, jer su sačuvali dvije lepinje, a u jednoj ili drugoj sobi bilo je bijelog ili crnog meda. Uzet će malo meda da umaču lepinju i to će im zamijeniti užitak koji su nalazili u slatkišima, siru i tahini.

Događalo se da i u toj oskudici priušte sebi zadovoljstvo da prvu lepinju umaču u crni med, a drugu u bijeli.

Kako je sunce hitalo ka zalasku i mujezin samo što se nije popeo na munaru, trebalo je da požure na al-Azhar, jer nakon akšam-namaza treba da slušaju predavanje, kako to već čine stariji studenti. Slušali su predavanje iz logike, na kome se obrađuje al-Ahdarijevo djelo *Stepenice*. Istina, prisustvovali su tome času profesora koji je sebe smatrao naučnikom, iako mu al-Azhar nije priznavao naučničko zvanje. Dugo vremena se upinjao da diplomira, ali mu nije polazilo za rukom. On nije gubio nadu i nije bio zadovoljan sudom ispitivača. Onda je počeo da se nateže s njima i da ih ljuti. Natezao se s profesorima prisustvujući nastavi i izlazeći na ispit, a ljutio ih je tako što je sjedao uz jedan stup, poslije akšam-namaza, okupljajući oko sebe grupu studenata. Predavao im je logiku po nekoj knjizi, onako kako predaju ugledni učenjaci.

Istini za volju, taj student-profesor nije se isticao znanjem, niti sposobnošću predavača. Njegovo neznanje i nesposobnost bili su očigledni čak i početnicima. Također treba reći da je bio s krajnjeg dijela Gornjeg Egipta, te je zadržao dijalekt kojim je govorio prije dolaska na al-Azhar. Dijalekt je zadržao i na predavanju i u običnom razgovoru.

1) Cijedeno sezamovo sjemenje.

Najzad, istina je da je bio veoma plahovit čovjek, premda nije grdio studente i nije ih tukao. Možda se nije usuđivao da to čini, budući da to pristaje samo pravom, istinskom učenjaku koji je dobio diplomu, a s diplomom i diskreciono pravo da grdi studente ili da ih udara.

Sve je to istina, i dva prijatelja su sve čuli od starijih studenata. Međutim, to im nije smetalo da pristvuju predavanjima i redovno ih prate kako bi sami sebi mogli reći da studiraju logiku, da kažu kako odlaze na al-Azhar poslije akšam-namaza, a vraćaju se poslije jacije, kao što čine stariji, napredni studenti.

Kako brzo minu prva godina! Kako brzo se završiše predavanja iz fikha i gramatike! Za kratko vrijeme, studenti su se morali razići i otputovati porodicama na odmor, u gradove i sela. Mladić je baš žudio za odmorom i izgarao je u čežnji za selom.

Međutim, kada dođe raspust, u njemu se javi želja da ne otputuje, već da ostane u Kairu. Da li to zaista nije želio, ili se samo pretvarao? Iskreno, on je to želio i pretvarao se u isti mah.

Iskren je bio utoliko što je volio Kairo i vezao se za njega, pa mu je bilo teško da ga napusti. Uostalom, uvijek je mrzio putovanja. Pretvarao se zato što je brat veći dio raspusta provodio u Kairu, a porodica je to cijenila, smatrajući to dokazom njegove marljivosti i ozbiljnosti. Mladić je htio slijediti brata, da se o njemu misli na isti način. Međutim, od otpora nije bilo fajde. Najzad je sa svojim prijateljem sjeo u kočiju. Poniželi su odjeću zamotanu u dva paketa i stigli na stanicu. Uzeli su dvije karte i platili ih, a onda sjedoše u pretrpan vagon treće klase. Voz krenu i vrlo brzo, tek što je prošao jednu ili dvije stanice od Kaira, prijatelji zaboraviše svoj al-Azhar i svoje Kairo, svoje obitavalište. Mislili su samo na jedno – na selo – i na slasti koje ih tamo čekaju.

Jacija je već bila klanjana kada su dva dječaka sišli s voza. Na stanici ne zatekoše nikoga. To im nije bilo pravo, ali su produžili kući i zatekli tamo sve u uobičajenom redu. Porodica je odavno večerala, šejh je klanjao jaciju i zatim je, po običaju, zasjeo s prijateljima nedaleko od kuće. Djeca su bila pospana, pa ih je mlađa sestra odnosila jedno po jedno u postelje. Majka je legla i odmarala se na nekakvoj prostirci pod otvorenim nebom. San ju je načas savlađivao, a onda se budila. Oko majke su sjedile kćeri razgovarajući kao i svake noći, sve dok se šejh ne vrati kući s kratkoga sijela. Onda svi idu u postelje. Kuća tone u mir i tišinu koju remeti samo lajanje pasa i kukurikanje pijetlova u avliji i po selu.

Kada dječaci uđoše, svi su bili iznenađeni, jer nisu bili obaviješteni da dolaze. Zato za njih nije pripremljena specijalna večera. Nisu ih čekali ni sa običnom večerom, niti su koga poslali da ih dočeka kada siđu s voza.

Tako se izjaloviše djačkova nadanja kojima se predavao, njegove procjene da će ga dočekati kako su dočekivali njegovog brata – s radošću i uz velike pripreme. No, majka ustade i poljubi ga, a skočiše i sestre i počеше ga grliti. Donesoše njemu i prijatelju večeru nalik na njihove večere u Kairu. Onda se cijela porodica vrati u postelje. Mladić leže u svoju staru postelju, noseći u srcu veliki jad i strašno razočarenje.

Poslije toga, život u porodici i na selu odvijao se kao i prije nego što je dječak otišao u Kairo da studira na al-Azharu

– kao da nije ni odlazio u Kairo, kao da nije sjedio pred ulemom, studirao fikh i gramatiku, logiku i hadis. Opet mora, kao što je morao i ranije, dočekivati efendiju s pozdravom i poštovanjem, ljubiti mu ruku kao i prije i slušati njegove beskrajne prazne priče. Opet mora povremeno odlaziti u mekteb da traći vrijeme, a daci se sreću s njim kao i uvijek – kao da ne osjećaju kako se on otuđio od njih, jedva da ga upitaju šta je doživio i čuo u Kairu. Da su ga zapitali, imao bi im šta kazati!

Gore od svega bilo je to što niko od seljana ne dođe kući da pozdravi mladoga šejha, iako se vratio u selo nakon cijele školske godine. Tu i tamo, sreo bi ga poneko i dobacio mu nezainteresirana, usputna pitanja:

– A, to si ti? Vratio si se iz Kaira? Kako si?

Onda mu je postavljao drugo pitanje, značajno i povišenim tonom:

– Kako si ostavio svoga brata, šejha?

Tako se dječak uvjeri da je on još uvijek, kao i prije odlaska u Kairo, nevažan i beznačajan, da nije vrijedan pažnje i da se raspituju o njemu. To povrijedi njegov veoma izražen ponos. Postade još povučeniji i šutljiviji.

Međutim, nakon nekoliko dana provedenih s porodicom i među seljanima, ljudi promijeniše mišljenje o njemu i svratiše pozornost na njega, ali ne sa simpatijama i prijateljski, već ga počеше napadati i vrijeđati. Opet je trpio od seljana isto što je ranije iz dana u dan trpio. Sada to, međutim, nije mogao podnijeti. Naime, počeo je odbacivati običaje, negirati stvari koje su svi prihvaćali, buniti se protiv onih koji su zahtijevali poslušnost i pokornost. U početku je to činio iskreno, ali kada je doživio napade, uvrede i otpor, dječak se uzjoguni i poče pretjerivati. Tako je jednom čuo kako efendija priča njegovoj majci nekakve svoje priče o nauci i vjeri, veličajući hifz i zaštitnike Allahove Knjige. Dječak poče pobijati njegove riječi i suprotstavljati mu se. Nije se mogao suzdržati, a da ne kaže efendiji:

– To su prazne priče!

Efendija se naljuti i izgrdi ga, tvrdeći kako se u Kairu naučio samo ružnom ponašanju, da je tamo izgubio dobar odgoj. Majka se također naljuti, izgrdi ga izvinjavajući se efendiji i sve ispriča ocu kada se ovaj vrati. Pošto je klanjao akšam i sjeo za večeru, otac odmahnu glavom i kratko se nasmija, prezirući cijeli događaj i efendijinu grdnju – otac nije volio efendiju, niti je imao milosti prema njemu.

Da je sve ostalo na tome, stvari bi bile u redu. Međutim, naš junak je jednom slušao oca kako uči *Vodič ka dobrim djelima*¹ kao što je redovno činio poslije sabah-namaza ili poslije ikindije. Dječak slegnu ramenima i odmahnu glavom smijući se, a onda reče braći:

– Učenje *Vodiča* je besposlica od koje nema nikakve koristi!

Mlađe sestre i braća nisu shvatili o čemu govori i uopće ne obratiše pažnju, ali starija sestra ga žestoko naruži, podižući pri tome ton. Šejh je čuo kćer, ali nije prekidao učenje, već je nastavio do kraja. Onda priđe dječaku, mirno i sa osmijehom, pa ga upita šta je rekao. Dječak ponovi svoje riječi. Na to otac odmahnu glavom, nasmija se i reče sinu s omalovažavanjem:

– Šta to tebi smeta! Zar si to naučio na al-Azharu?!

Dječak se naljuti i odbrusi:

– Da! I još sam naučio na al-Azharu da je mnogo toga što učiš iz te knjige haram koji škodi, a ne donosi korist. Čovjek ne treba da se obraća za posredovanje poslanicima ni evlijama! Ne smije biti posrednika između Boga i ljudi. To je jedna vrsta idolopoklonstva.

Tada šejh osjeti navalu bijesa, ali se savlada i zadrža osmijeh, na šta se cijela porodica nasmija. Otac reče:

1) *Delail al-hajrat* – veoma popularni zbornik dova. Napisao ga je mistički pisac al-Đazuli (umro 1465.).

– Šuti, Bog ti jezik odsjekao! Nikada više nemoj to ponoviti. Inače, kunem se Bogom: ponoviš li to, zadržat ću te na selu i povući sa al-Azhara. Napraviti ću od tebe fakiha koji će učiti *Kur'an* na dženezama i po kućama!

Onda šejh ode, a članovi porodice prasnuše u smijeh oko dječaka. Međutim, taj događaj, uprkos surovosti i smiješnoj strani, samo poveća inat i istrajnost našega junaka.

Nakon nekoliko sati, otac je zaboravio događaj. Kada dođe za večeru, okružen sinovima i kćerima kao i obično, on počne zapitkivati dječaka o njegovom bratu, te o tome šta radi u Kairu, koje knjige čita i koje profesore posjećuje.

Otac je veoma uživao da postavlja pitanja i sluša odgovore. Postavljao ih je starijem sinu kada se ovaj vraćao na selo. Stariji sin je u početku odgovarao nerado, a ako bi otac nastavio, sin je izbjegavao oca i škrtario je s odgovorima. Otac nije otvoreno izražavao negodovanje, ali mu nije bilo pravo i žalio se ženi kada ostanu sami.

Međutim, dječak je bio izdašan u odgovorima i poslušan. Nije izbjegavao oca, niti mu je uskraćivao odgovore. Nije mu bilo dosadno ma koliko se pitanja ponavljala i bez obzira na temu. Upravo zbog toga, otac je volio da ga ispituje i da vodi razgovor s njim za vrijeme večere i ručka. Moguće je da je prijateljima prenosio štošta od onoga što mu je kazivao njegov sin o posjetama starijeg sina profesoru Muhammedu Abduhu i profesoru al-Bahitu, o tome kako na času raspravlja s profesorima dovodeći ih u nezgodan položaj, kako mu oni oštro odgovaraju, grdeći ga a ponekad i udarajući.

Dječak je osjećao da otac uživa u čavrljanju i da je zadovoljan. Zato je dodavao i pretjerivao, izmišljajući i ono čega nije bilo. Sve je to pamtió da bi ispričao bratu po povratku u Kairo.

Otac je bio sretan i zadovoljan i trudio se da se razgovor obnavlja. Kada s večeri porodica sjede za večeru i otac počne iznova postavljati pitanja o starijem sinu – šta radi u Kairu i koje knjige čita – dječak reče lukavo i zlorado da posjećuje

mezare evlija i da povazdan čita *Upute ka dobrim djelima*. Na dječakov odgovor, cijela porodica prasnu u tako neobuzdan smijeh da su se djeca naprosto zagrnula. Otac se gušio u smijehu više od svih.

Tako dječakovo kritikovanje oca što čita *Upute ka dobrim djelima* postade predmetom zabave cijeloj porodici tokom niza godina. Najčudnije je to što je otac dobro zapamtio kritiku koja je vrijeđala njega, njegov običaj i uvjerenja, ali je, uprkos tome, podsticao sina na kritiku i dičio se njime, nalazeći nekakvu slast u bolu koji mu je zadavao.

Bilo kako bilo, dječakova neobičnost uskoro izađe iz kruga porodice i dospje na očeva sijela, do dućana šejha Muhammeda Abdulvahida, te do džamije gdje je šejh Muhammed Abu Ahmed, starješina fakiha u gradu, podučavao djecu i omladinu *Kur'anu*, klanjao namaze tokom hefte i ponekad im tumačio vjeru. Tu je bio i šejh Atijja – jedan od onih trgovaca koji su godinama studirali na al-Azharu, a onda se vratili na selo da se bave svakodnevnim poslovima, ali nisu napuštali ni vjerske stvari. Tako je i šejh Atijja povremeno sijelio s ljudima poslije ikindije, vazio im i podučavao ih, a ponekad im navodio i hadise.

Dječakovi neobični stavovi dospješe i do šerijatskog suda. Kadija je čuo za njih, a naročitu pažnju na te stavove obrati šejh koji je bio sekretar, a mislio je da bolje od kadije poznaje Šerijat, da je upućeniji u teologiju i da on ima više prava da bude kadija, samo što mu nedostaje onaj papir koji je uvjet za funkciju kadije. Za taj papir nije potreban naročit trud, već najčeće sreća i laskanje.

Svi ti ljudi slušali su o dječakovim istupima, o tome kako odbacuje mnoge stvari koje su oni prihvatili, kako ismijava nadnaravne moći evlija, smatra da je haram obraćati im se za posredovanje kao poslanicima. Tako su komentirali:

– Taj dječak je u potpunosti zabludi. Otišao je u Kairo i tamo slušao štetna predavanja profesora Muhammeda Abdu-

hu, njegove potpuno naopake nazore, a onda ih donio ovamo da dovodi ljude u zabludu.

Događalo se da neki ljudi dođu dječakovom ocu i njegovim prijateljima na sijelo koje se održavalo nedaleko od kuće, i onda su tražili od oca da im pokaže toga čudnog i nastranog sina. On im je izlazio ususret, pa je, miran i nasimijan, ulazio u kuću i zaticao sina obuzetog igrom i razgovorom sa sestrama. Pažljivo ga je uzimao za ruku i odvodio na sijelo. Čim bi nazvao selam sijeldžijama, posadivao bi sina, a onda je jedan od prisutnih započinjao s njim razgovor koji je u početku pažljiv, ali kako bi razgovor odmicao, tako nestaje obzirnosti i dijalog postaje žustar. Znalo se dogoditi da dječakov sagovornik ode bijesan i zbunjen, moleći Allaha za oprost strašnoga grijeha i tražeći spas od prokletog šejtana. Otac i njegovi prijatelji koji nisu studirali na al-Azharu i duboko zalazili u vjeru bili su zadovoljni, čak očarani sporenjima. Likovali su zbog sukoba kome su prisustvovali, a vodio se između mladića koji je tek u stasanju i tih osijedjelih šejhova.

Otac je bio najradosniji. Premda nikada nije povjerovao da je haram obraćati se evlijama i poslanicima za posredovanje, premda nikada nije bio siguran da evlije nisu u stanju činiti nadnaravne stvari i nikada se nije mirio s takvim izjavama svoga dječaka, volio je gledati kako njegov sin vodi žestok dijalog, kidišući na sagovornike i protivnike. Pri tome je bio potpuno na sinovljevoj strani. Slušao je i pamtio o čemu ljudi razgovaraju, ponekad i izmišljajući ponešto o tome neobičnom dječaku, a onda se u podne ili uvečer vraćao i o svemu pričao ženi – nekad zadovoljan, a nekada ljutit.

U svakom slučaju, dječak osveti samoga sebe, te izađe iz izoliranosti i zadržava ljude na selu i u gradu tako što su počeli pričati i razmišljati o njemu. Njegov status u porodici se promijenio – on zauze centralno mjesto, ako se može tako reći. Otac ga više nije zanemarivao, majka i sestre ga nisu zapostavljale. Odnos među njima više se nije svodio na odnos

samilosti i sažaljenja, već je bio nešto znatno više, što je dječaku bilo značajnije.

Povučena je i ona prijateljica koju je čuo na početku raspusta – da će ostati na selu, da neće ići na al-Azhar, te da će postati fakih koji će učiti *Kur'an* na dženezama i po kućama. Dokaz tome objavi se jednoga jutra. Naime, on ustade zorom, a zajedno s njim i cijela porodica, i nađe se u naručju majke koja ga je ljubila i šutke lila suze. Onda se nađe na stanici sa svojim prijateljem. Otac ga pažljivo smjesti u voz, pruži mu ruku za poljubac i ode moleći Allaha da ga prosvijetli.

Dječak se igrao s prijateljem za vrijeme putovanja i najzad siđe s voza na kairskoj stanici. Tu ga brat dočeka razdragano, pa pozva hamala da ponese oskudne stvari i mnoštvo hrane. Čim izađoše na stanični izlaz, brat pozva kočiju i u nju smjesti hranu i prijatelja. Onda pozva fijaker, pažljivo smjesti brata, pa sjede desno od njega dajući kočijašu adresu one kuće.

XVII

Naš junak poče pohađati nastavu na al-Azharu i po drugim džamijama. Posvetio se fikhu, gramatici i logici. Dobro je savladao "fankalu"¹ u kojoj su se najistaknutiji studenti al-Azhara nadmetali po starome metodu, a ismijavali su ga ekstremni modernisti, dok ga umjereni novatori nisu izbjegavali. Počeo je, dakle, slušati al-Taijev *Komentar Riznice* prije podne, *al-Azhariju* u podne, a uvečer *al-Džurdžanijev Komentar Isagoge*. Prvi čas se održavao na al-Azharu, drugi u džamiji Muhammed-beja Abu Zeheba, treći u džamiji šejha al-Adavija, kod profesora iz loze samoga šejha al-Adavija. Ponekad je išao na prijepodnevi čas na kome se predavala Ibn Hišamova *Kapljica rose*, a to je činio u želji da produbi znanje iz gramatike, da završi s knjigama za početnike i da počne učiti Ibn Akilov *Komentar al-Alfije*. Međutim, tu nastavu nije redovno pohađao – profesora je smatrao neznaalicom i činilo mu se da je sasvim dovoljno ono što je nalazio u "fankali" profesora Abdulmedžida al-Šazlija u vezi sa *al-Azharijom* i al-Attarovom *Glosom*.

Predavanja o *al-Azhariji* ostavila se na njega neizbrisiv dojam. Tu je zaista savladao "fankalu". U početku je profesor dugo govorio i potanko raspravljao o autorovim riječima "a čestica *qad* označava da slijedi glagol..." Naš junak je dobro

1) *Fankala* je termin kojim se označava sistem dokazivanja u vođenju sholastičke rasprave. Nastao je kao skraćena stereotipa *fa in qala...*, što znači: *ako neko kaže da...*

zapamtio rasprave što su se rasplamsavale oko ove nedužne rečenice. Iscrpljivao je profesora raspravama, tako da profesor jednom naglo ušuti tokom toga dijaloga, a zatim kaza prijaznim glasom koga dječak nikada nije zaboravio, koga se uvijek prisjećao s osmijehom i osjećanjem nježnosti:

– Allah će na Sudnjem danu presuditi između nas dvojice.

Profesor je to izgovorio glasom punim zlovolje i dosade, ali u isti mah punim nježnosti i simpatije. Znao je da je to tako, jer kada je profesor završio čas i kada je dječak prišao da mu poljubi ruku, kako su već radili studenti, profesor mu stavi ruku na rame i reče mu tiho, s ljubavlju:

– Samo tako! Bog će dati da uspiješ!

Dječak se vrati kući blistajući zbog tih riječi i blagoslova, pa sve ispriča bratu dok je ovaj čekao da dođe vrijeme za čaj. Kada se svi okupiše da piju čaj, brat se šaljivo obrati dječaku:

– Ispričaj nam o onome *a čestica "qad" označava da slijedi glagol.*

Dječak u prvi mah osjeti stid, ali je društvo navaljivalo, te on počne kazivati šta je slušao, šta je prihvatio i šta je on rekao. Svi su ga šutke pratili, a kada završi, prema njemu poskoči onaj čovjek u zrelih godinama, koji je očekivao diplomu, pa ga poljubi u čelo i reče:

– Neka te blagoslovi Vječno Živući, Samopostojeći, Onaj što nikada ne spava!¹

Ostali su se grohotom smijali. Dječak je bio prepun samozadovoljstva. Od tada je počeo vjerovati da je izvanredno nadaren. To uvjerenje jačala je činjenica da su se kolege na času gramatike obraćali njemu i tražili od njega tumačenja nakon časa. Znali su mu prilaziti i prije časa, započinjati razgovor s njim i predlagati mu da se prije podne zajedno pripremaju za nastavu. Prijedlozi su mu godili. Zato nije išao na predavanje o *Kapljici rose*, već je počeo učiti s tim kolegama.

1) Božiji atributi spomenuti u *Kur'anu* (2:255.).

Učio je i komentirao zajedno s njima, ali ih je preticao komentarima i originalnošću. Oni se nisu suprotstavljali, već su ga pomno slušali. To je povećavalo njegovu taštinu i činilo mu se kao da postaje profesor.

Te godine, njegov život bio je monoton. Ničeg novog nije bilo osim koristi koju je izvlačio iz studija kada god se prihvatio učenja, i osim onog osjećanja ponosa kada je bio među kolegama, a ponovo skroman kada se nalazio među starijim kolegama u kući. Saznao je mnoštvo korisnih stvari o profesorima i studentima al-Azhara slušajući o njima priče kolega i bratovih prijatelja.

U tim pričama nije bilo ničega što bi popravilo njegovo mišljenje o jednima ili drugima. Naprotiv, njegovo negativno mišljenje vremenom je postajalo sve čvršće. S vremena na vrijeme, slušao je kako hvale darovitost i izuzetnost ovog ili onog, većeg ili manjeg naučnika, ali je uvijek slušao negativne stvari o jednima i drugima, njihove mahane u vezi s moralom, ponašanjem, ili u vezi sa samom naukom. To je u njemu izazivalo bijes, osjećaj prezira i razočarenja.

Niko nije bio pošteđen ogovaranja. Jedan profesor, na primjer, bio je veoma zavidan svojim kolegama i vršnjacima, mrzio ih je neizmjereno i spletkario protiv njih – susretao ih je sa osmijehom, a čim bi se rastali, pričao je o njima najogavnije stvari; drugi profesor bio je potanak vjernik – predstavljao se kao da je bogobožazan dok je bio na al-Azharu i među prijateljima, a čim bi ostao sam sa svojim šejtanima, tonuo je u strašan grijeh.

Ti što su ljudima pronalazili mahane katkad su čak navodili imena "šejtana" s kojima se profesor osamljivao i s njima griješio, jer – posebnu pažnju je posvećivao ovom ili onom mladiću, upućivao nekome od njih naročite poglede i naprosto nije mogao mirno sjediti kada je ovaj ili onaj student bio među njegovim slušaocima.

Ogovaranje i blaćenje bilo je veoma rasprostranjeno i ružno. Studenti su pričali kako je taj i taj profesor "otkucavao"

svoga dragog prijatelja rektoru Univerziteta ili muftiji, govorili su kako je rektor pravo uho za dostavljače, kako se muftija izdigao iznad toga da sluša njihove dojave i da im je uzvraćao vrlo oštrim i grubim ukorima.

Jednoga dana, stariji studenti povedoše razgovor o nekim uglednim profesorima čija imena su navodili. Tvrđili su kako su ti profesori i sami uočili da previše ogovaraju i, misleći kako su pretjerali, sjetili su se riječi uzvišenoga Allaha: "... i ne ogovarajte jedni druge! Zar bi nekom od vas bilo drago da jede meso umrloga brata svoga, – a vama je to odvratno..."¹

Tako su se suzdržali od velikog poroka, zarekavši se da će onaj ko bude ogovarao morati platiti svojim prijateljima dvadeset pjastera.

Uzdržavali su se od tračanja jedan dan, ili jedva dio dana, jer im je bilo žao da plate globu. Onda su započinjali razgovor dok je pored njih prolazio neki profesor, pozdravljao ih i odlazio svojim putem. Međutim, tek što bi taj profesor otišao, jedan od njih bi izvadio srebrenjake, platio kaznu i počeo ogovarati toga profesora.

Stariji i mlađi studenti pričali su o neznanju svojih profesora, o tome kako prave smiješne grješke od kojih su se neke odnosile na poimanje stvari, a neke na samo predavanje. Takvih grješaka bilo je toliko da se pobrojati nisu mogle i bile su neizmjereno velike.

Zbog svega toga, naš junak je imao loše mišljenje o ulemi i studentima uopće. Činilo mu se da je apsolutno najbolje da se on preda marljivom radu, da uči koliko god je moguće, ne obzirujući se na izvore iz kojih je crpio znanje.

Negativno mišljenje postalo je još jače početkom treće godine njegovoga života na al-Azharu. Naime, tražio je profesora kod koga bi iz oblasti fikha slušao Mula Miskinov *Komentar "Riznice"*. Uputiše ga na jednog poznatog profesora, za koga se nadaleko čulo i koji je imao vrlo visok položaj u sudstvu.

1) *Kur'an*, 49:12.

Mladić ode tom profesoru i sjede u njegovu halku. Međutim, već za nekoliko minuta on se osjeti veoma nelagodno, toliko da je morao ulagati silan trud da savlada smijeh. Taj profesor je, naime, Bog mu se smilovao, imao neobičnu poštapalicu – kako su je nazivali asharlije. Nije mogao pročitati ni jednu rečenicu ili protumačiti je, a da slijedeću rečenicu ne izgovori dva puta:

– Reče, reče, onda reče – šta?

U nekoliko minuta tu rečenicu je ponavljao više puta. Mladić ga je slušao trudeći se da savlada smijeh i da ne zabrlja.

Naš junak se uspijevao suzdržavati, ali nije mogao posjećivati profesorova predavanja više od tri dana, jer kod njega nije našao ništa vrijedno. Naprotiv, kod toga profesora se samo silno mučio da savladava smijeh; upinjao se toliko da je jedva izdržavao. Onda je počeo tražiti drugog profesora koji predaje po toj knjizi, ali je kod svih pronalazio samo raznovrsne poštapalice koje su mladića tjerale na smijeh i zahtijevale su veliki napor da se suzdrži, a to mu je često skretalo pažnju od predavanja. U međuvremenu mu rekoše da ta knjiga iz oblasti fikha i nije važna, već da ima jedan izvanredan profesor – spomenuvši i njegovo ime – koji predaje po knjizi *Biseri*, te da bi najbolje bilo da posjećuje njegova predavanja. Radi se, vele, o jednom od najboljih naučnika i najuglednijih sudija.

Dječak se posavjetova s bratom i njegovim prijateljima koji ga ne odvriše od toga, već ga, naprotiv, ohrabriše i preporučiše profesoru. On je bio zadovoljan predavačem već na prvim časovima, jer profesor nije imao poštapalice, nije imao neke karakteristične riječi ili glas. Nije zapinjao u izlaganju ni u komentaru. Očigledno je bio inteligentan, sjajno je vladao fikhom i kretao se u materiji s nesumnjivom sigurnošću.

Profesor je bio elegantan i otmjen, ugodnog glasa. Sjajno se ophodio prema studentima i razgovarao s njima. Bio je poznat kao modernist, ali ne u nauci ili po stavovima, već po načinu života. Stariji studenti su govorili da drži predavanje

ujutro, a onda odlazi u sud i vodi poslove. Poslije toga odlazi kući, ruča i odspava. Uvečer izlazi sa svojim vršnjacima tamo gdje ne treba da ide ulema, sluša pjesme koje nisu za slušanje i odaje se užicima kojima ljudi od vjere ne bi trebalo da se odaju. U vezi s tim, studenti su spominjali *Hiljadu i jednu noć*.

Dječaka je to začudilo jer je znao da je *Hiljadu i jedna noć* naslov knjige koju je sa užitkom dugo čitao. Međutim, studenti su spominjali to ime kao mjesto na kome se slušaju pjesme, gdje se ljudi zabavljaju i traže kojekakve užitke.

Mladić je slušao priče o svome profesoru, ali im nije vjerovao, niti je na njih obraćao pažnju. Međutim, nakon nekoliko sedmica, mladić osjeti da se profesor ne priprema dovoljno za nastavu, da nedovoljno tumači tekst i da mu je neugodno zbog studentskih pitanja. Štaviše, mladić ga jednom zamoli da mu objasni nešto o čemu je govorio, ali mu profesor uzvratí grdnjom, iako nije bio sklon grdnji i nadmenosti.

Kada mladić ispriča bratu i njegovim prijateljima šta je uočio kod predavača, oni osudiše profesora, šapućući kako nauka i provodi u *Hiljadu i jednoj noći* ne idu zajedno.

Mladić je imao više sreće u gramatici nego u fikhu. Slušao je predavanja o *Kapljici* i *Zlatnoj iskri* kod rahmetli profesora Abdullaha Diraza. U profesorovoj dovitljivosti, primamljivom glasu, u sjajnom poznavanju gramatike, u njegovim spretnim vježbanjima sa studentima – u svemu tome pronašao je nešto što ga je još više privuklo gramatici.

Međutim, njegova sklonost ka gramatici splasnula je čim je počela nastava u novoj godini. Mladić je počeo slušati *Komentar Ibn Akila* kod profesora Abdullaha Diraza. Dok su profesor i studenti prelazili gradivo, zadovoljni svojim radom, stiže ukaz o profesorovom premještenju na Aleksandrijski institut.

Profesor se odupirao koliko je mogao, a protivili su se i studenti prema svojim mogućnostima, ali Rektorat nije htio ni da čuje za njih – ukaz se morao poštovati. Mladić nije

zaboravio taj dan kada se profesor opraštao sa studentima – iskreno je plakao, jednako kao i studenti koji su ga plaćici pratili sve do izlaza iz džamije.

Zamijeni ga drugi, slijepi profesor britke inteligencije, superiornosti i izvanrednog talenta. Slušaoci i uopće svi koji su o njemu govorili navodili su samo te njegove kvalitete.

Dakle, dođe taj profesor i poče predavati tamo gdje je stao profesor Abdullah Diraz. Dirazova halka bila je tako velika da je zauzimala cijeli prostor pod kupolom džamije Muhammed-beja Abu Zeheba. Pošto bivšeg profesora zamijeni novi, halka se dobroano poveća, tako da je to mjesto postalo pretijesno. Profesor održa prvi čas kojim su studenti bili zadovoljni, ali u njemu ne nađoše jednostavnost i privlačni glas staroga profesora. Zatim održa drugi, pa treći čas, i studenti počеше izražavati negodovanje profesorovim samozadovoljstvom, samodovoljnošću, njegovom samouvjerenošću u vlastito izlaganje i žestokom ljutnjom kada bi ga prekinuli.

Najzad, tek što je počeo četvrto predavanje, između našeg junaka i profesora izbi spor koji mladića konačno odbi od gramatike. Naime, profesor je tumačio stihove pjesnika Teeb-beta Šerren:¹

*Najzad sam se s teškom mukom plemenu Fahm vratio,
A mnoga plemena što su se zviždukom oglašavala
ja sam ostavio.*

Kada profesor stiže do glagola *zviždati*, on protumači:

– Kada bi nekom Arapinu zaprijetila opasnost ili nevolja, stavljao bi prste u usta i puhao kroz njih, tako da se čuo zvižduk.

Na to se mladić obrati profesoru:

1) Pjesnik iz arabljanskog prijeislamskog doba (VI vijek), poznat kao predstavnik tzv. "hajdučke poezije".

– Na koga se onda odnosi zamjenica *ona* uz glagol *zviždati*, i njen kraći oblik u rečenici *A mnoga plemena sam ostavio*?

– Odnosi se na pleme Fahm, glupače – uzvratil profesor, a mladić nastavi:

– Budući da se pjesnik već vratio plemenu Fahm, takvo tumačenje nije valjano.

– Ne samo što si glup, nego hoćeš i da budeš bezobrazan! – podviknu profesor.

– To ne objašnjava na šta se zamjenica odnosi – uzvratil mladić, a profesor ušutje za trenutak, pa reče:

– Odlazite! Ne mogu vam predavati dok je taj drznik među vama!

Profesor ustade. Diže se i mladić. Studenti zamalo ne nasrnuše na njega, ali ga zaštitili kolege iz Gornjeg Egipta. Sačuvali ga tako što ga okružili prijeteći sandalama, te se svi razidoše. U to vrijeme je svaki asharlija zazirao od sandala studenata iz Gornjeg Egipta.

Mladić više nije otišao na čas gramatike. Štaviše, nikada poslije toga nije otišao na nastavu iz gramatike, već je od narednog dana krenuo na predavanje koje je držao poznati profesor iz al-Šarkije.¹ Taj profesor predavao je *al-Ašmunijev Komentar*. Međutim, mladić nije dokraja odslušao ni taj čas. Kada je profesor počeo predavati i tumačiti, dječak ga upita nešto, a profesor dade odgovor koji ga nije zadovoljavao. On ponovi pitanje, ali se profesor naljuti i naredi mu da napusti čas. Neki prijatelji zauzeše se za njega, moleći profesora da ima razumijevanja, ali se profesor razbjesci i ne htjede nastaviti predavanje u prisustvu mladića i njegovih prijatelja. Tako su svi morali napustiti čas, jer je sada njima zapriječeno šarkijskim sandalama. Šarkijske sandale nisu bile ništa manje opasne od onih iz Gornjeg Egipta.

1) Egipatska provincija u istočnom dijelu delte Nila.

Sutradan, dječak pođe u drugu halku u kojoj se predavao *al-Ašmunijev Komentar*. Predavanje je držao ugledni profesor koji također bijaše iz al-Šarkijje. Mladić je bio na predavanju kratko vrijeme, jedva pet minuta, kada je čuo neobičnu poštalicu koju je profesor ponavljao uz svaku novu rečenicu *Moga mi grada!* Mladić i prijatelji se nasmijaše i napustiše predavanje. Potom mladić i njegov prijatelj riješiše da sami uče gramatiku, i to prema osnovnim izvorima. Tako se prihvatiše al-Zamahšarijeva djela *al-Mufasssal*, zatim Sibevejhovog djela. Međutim, to je posebna priča.

U logici nije bio bolje sreće od one koju je imao u fikhu i gramatici. Logiku je neizmjereno zavolio dok je slušao *Sejjidov Komentar "Isagoge"* kod onog mladog profesora prošle godine. Međutim, ove godine se pred studentima srednjeg uzrasta pojavi jedno od najpoznatijih imena al-Azhara, jedan od najboljih profesora logike i filozofije na Univerzitetu. Starijim studentima je bio poznat po nekoj vrsti teatralnosti, ali je ona varljiva i nema od nje bogzna kakve koristi. Pročuo se sjajnim književnim jezikom koji je očaravao sluh, ali nije dopirao do razuma. Pričalo se s divljenjem kako je znao reći:

– Između ostalog, Allah me je obdario time da sam u stanju govoriti dva sahata, a da me niko ne shvati, čak ni ja sam sebe.

On je to smatrao svojom vrlinom i dikom. Student koji je držao do sebe morao je dobro zasjesti pred profesora i slušati ga. On je sjedao pred studente poslije akšam-namaza i predavao im *al-Habisijev Komentar "Studija logike"*. Naš junak pođe na njegova predavanja i odsluša jedno, pa još jedno. Profesorova halka bila je zaista velika, toliko da je ispunjavala kupolu Muhammed-bejove džamije. Mladić je dolazio prije akšama i sjedao na mjesto najbliže profesoru koji je imao vrlo snažan glas, a potpuno je zadržao dijalekt Gornjeg Egipta. Bio je vrlo energičan i živahno je gestikulirao. Kada bi neki student postavio pitanje, odgovarao je ironično, a ako bi student istrajavao na pitanju, profesor se ljutio i počinjao je vikati:

– Šuti, nesretniče! Prekini, svinjo!

Pri tome je u obje rečenice naglašavao glas *s* koliko god je mogao.

Među studentima i profesorom bilo je sve kako valja dok nisu završili dio predavanja o pojmovima. Kada stigoše do drugog dijela knjige, o navođenju dokaza, mladića zadesi pravi belaj, tako da je sutradan morao izabrati mjesto podalje od njega. Iz dana u dan, odstupao je natrag sve dok ne dođe do izlaza ispod kupole. Jedne večeri najzad izađe i nikada se više ne vrati.

Dječaka snađe nevolja koje se nikada nije sjećao bez grohota, a njemu su se opet smijali brat i svi njegovi prijatelji. Naime, profesor je jednom prilikom sjedio na svojoj stolici i počeo je predavanje riječima:

– Drugi dio, o dokazima!

Pri tome je naglašavao glas *k*, nekako krupno izgovarao *z*, *elife* je izgovarao dugo, a glas *y* osrednje. Onda ponovi tu rečenicu izgovarajući glasove na isti način. Treći put ponovi prvi dio rečenice sa istim naglašavanjima, ali ne izgovori riječi *o dokazima*, već reče:

– ... o čemu?

Kako niko ne ponudi odgovor, profesor odgovori sam sebi:

– O dokazima.

Onda ponovi prvi dio rečenice na istovjetan način, dodajući:

– ... o čemu?

Pošto mu niko ne odgovori, on nadlanicom udari dječaka po čelu, govoreći:

– Odgovorite, stoko! Odgovarajte, životinje! Odgovarajte, svinje!

Pri tome je naglašavao neke glasove koliko je usta mogao otvarati. Najzad, studenti uglas rekoše:

– O dokazima!

Mladić se nađe na pravim mukama: sve je to bilo kao stvoreno za smijeh, a strah ga je bilo da se smije pred pro-

fesorom. Druga velika nevolja bila je u tome što je povremeno primao udarce po čelu. Bilo kako bilo, dječak napusti predavanja, jer kod toga profesora nije maknuo dalje od poglavlja o sudovima.

On odluči da tokom godine pređe s predavanja o logici na predavanja o tevhidu. Ta predavanja držao je novi profesor koji je nedavno stekao zvanje uleme. Njegove starije kolege sjećaju ga se kao veoma otmjenog i prosječno pametnog, kao čovjeka ugodna glasa i koji je znao lijepo izlagati. Govorili su kako njegovo znanje zavarava sagovornika ili slušaoca, jer kada se udubite – nećete naći ništa. On je predavao *Komentar "Biserne ogrlice"*, iz pera al-Dardira. Mladić je slušao predavanje, otkrivajući kako mu se sviđa profesorov glas, metod i otmjenost. Nadao se da će mu se dopasti i njegova učenost i "fankala". Međutim, profesor prekinu nastavu, jer ga premjestiše iz Kaira i uputiše ga negdje daleko gdje ga postaviše za kadiju. Tako se mladiću ne pruži prilika da uči od toga profesora i da može suditi o njemu, osim što je znao da je tanahan i otmjen, da ima lijep glas i da zanimljivo priča.

Sve u svemu, mladić zapravo izgubi godinu, jer nije naučio skoro ništa, osim onoliko koliko je čitao knjige i slušao starije studente dok su učili ili vodili rasprave.

Slijedeće godine vratio se na al-Azhar s osjećanjem tjeskobe i otpora. Bio je u nedoumici šta da radi: nije mogao ostate na selu, jer – šta da radi na selu, a nije osjećao da mu koristi boravak u Kairu i posjećivanje profesora. Te godine počeo je izučavati književnost, ali priča o književnosti zahtijeva posebno vrijeme, jer – kao što Busejna¹ reče tješeći se što nije vidjela Džemila:

Čas još nije kucnuo i vakat još nije došao.

1) *Džemil Busejna* je čuveni pjesnik (VII vijek) poznat po viteškoj ljubavnoj lirskoj poeziji.

XVIII

Ustvari, početak studija književnosti nije ga u početku udaljivao od tipično al-asharskih nauka, jer je vjerovao da ih može uskladiti. Nije poslat u Kairo i nije se upisao na al-Azhar da bi postao književnik koji će pisati poeziju ili stvarati prozu – poslat je u Kairo i upisan je na al-Azhar da bi išao strogo al-asharskim putem, da polaže ispite i dobije diplomu, pa da se jednoga dana osloni na neki od onih stupova podignutih u toj drevnoj džamiji, da oko sebe formira halku studenata koji će slušati njegovo predavanje iz fikha ili iz gramatike, odnosno iz oba predmeta.

Tako je želio njegov otac koji je o tome govorio porodici s izvjesnom nadom i diveći se svom posebnom i neobičnom sinu. To je želio i njegov brat, a isto je želio i on sam. A šta drugo je i mogao poželjeti kada je njemu i slijepcima kao što je on život nalagao da ga provedu podnoseći jednu od dvije mogućnosti: da studiraju na al-Azharu dok ne diplomiraju i osiguraju život dnevnicom, odnosno novcem koji dobijaju krajem mjeseca, a koji ne prelazi sedamdeset i pet pjastera, ukoliko imaju diplomu trećeg stepena, odnosno nije manja od stotinu pjastera ako imaju diplomu drugog stepena i stotinu pedeset za diplomu prvog stepena; druga mogućnost je da trguju *Kur'anom* učeći ga na dženazama i po kućama, na šta ga je otac svojevremeno upozorio.

Dakle, mladić je morao ići al-asharskim putem do cilja. Taj put se granao u dva pravca, nakon tri ili četiri godine učenja. Jedan put vodi znanstvenosti, a to je značilo posjećivati predavanja i savladavanje pojedinih faza u nauci. Upravo tim putem je mladić išao. Strasno je stupio na njega, a onda je njegov zanos najprije splasnuo, pa je osjetio prezir prema tome putu i sasvim ga napustio kada se razočarao u profesore i kada je stekao loše mišljenje o njima. Drugi put je bio pragmatičan, a sastojao se od tri faze: faza upisa, faza stažiranja i faza kandidiranja za diplomu.

Što se tiče upisa, to je ona faza kojom student započinje svoj al-asharski život, nakon uvođenja u univerzitetske knjige. On se mora uključiti i u jednu od sekcija. Naš junak je odabrao al-fašnijsku sekciju, kao i njegov brat. U drugu fazu, u fazu stažiranja, student prelazi kada na Univerzitetu provede nekoliko godina. Da bi to postigao, trebalo je da napiše i dostavi molbu starješni sekcija, s tim da navede koliko godina je proveo na al-Azharu, koja predavanja je posjećivao, a tačnost navoda u molbi ovjeravala su dva njegova profesora. U molbi student traži od starješine sekcija da njegovo ime unese u spisak stažista. I kada se pojavi slobodno mjesto među onima koji zaslužuju sljedovanje, on dospijeva u treću fazu – dobija za sljedovanje dvije, tri, ili četiri lepinje, zavisno od materijalnog stanja sekcije.

Naš junak je morao dospjeti u fazu stažiranja. Napisao je molbu zaključivši je rečenicom koja je tada bila stereotipna: *Neka Vas Allah učini utočištem onima što mole.*

Dva profesora potvrdiše da je u molbi rekao suštu istinu. Onda on ode kući starješine sekcija i predade mu papir, pošto mu prije toga poljubi ruku. Dugo je potom čekao, ali nikada nije dobio sljedovanje u toj sekciji. No, prelazak u fazu stažiranja zadovolji njegovog oca čija su usta uvijek bila puna hvale.

I dok je mladić dugo iščekivao odgovor, Muhammed Abduhu napusti al-Azhar u poznatoj aferi, poslije onog znamenitog govora koji je Hediv¹ održao izvjesnoj ulemi. Mladić je vjerovao da će profesorovi učenici, kojih je bilo tako mnogo da su znali svake večeri preplaviti abbasovsku sekciju, preduzeti nešto, da će obavijestiti Hediva o tome da se al-asharska omladina promijenila, da će braniti svoga profesora i da na tome putu neće uložiti samo svoje vrijeme, već i vlastite duše.

Međutim, profesor napusti al-Azhar i pređe u Muftijstvo. Studenti su ga malo ožalili i međusobno porazgovarali o njemu sa žalom, a tek mali broj posjeti profesora u njegovoj kući u Ajn Šemsu. Veći dio mu okrenu leđa i sve se završi na tome. Našega junaka preplaviše tuga i bijes: on zamjeri studentima, kao i profesorima, iako nije poznavao tog velikog profesora i nije mu bio predstavljen.

Uskoro poslije toga veliki profesor umrije. Njegova smrt potrese Egipat, ali je al-asharska sredina bila najmanje potresena time. Studenti jesu žalili profesora, možda je manji broj njih pustio i poneku suzu, ali nakon ljeta, oni dođoše na svoje časove – kao da profesor nije umro, kao da ga nije ni bilo. Samo izabrani njegovi đaci povremeno su ga spominjali po dobru.

Tako mladić, sa osjećanjem oštrog bola, prvi put u svome mladom životu dođe do spoznaje da postoje razni oblici veličanja i poštovanja, laskanja i podilaženja – da je to, zapravo, laž bez sadržine i stvarnoga bogatstva, te da je u većini slučajeva odanost prazna i beskorisna priča.

Negativno mišljenje o ljudima učvrsti se u mladićevoju duši, pošto je uočio kako se u nekim krugovima profesorova smrt zlorabi i koristi. Ti ljudi su dolazili do cilja nekad pjes-

1) Hediv je titula egipatskog vladara, koja je bila u upotrebi do 1914. godine. Ovdje se misli na hediva Abbasa koji je 1914. godine održao poznati govor protiv modernista na al-Azharu.

mama, a nekad prozom, te stalnim napisima u listovima i časopisima o profesoru.

Mladić je osjetio još nešto što je pojačalo njegovu želju da napusti al-Azhar, da ostavi i profesore i studente. Naime, shvatio je da oni koji su iskreno oplakivali profesora i žalili ga svim srcem nisu bili ljudi sa turbanima, već oni što su nosili fesove. On osjeti potajnu želju da se približi tim ljudima s fesovima, da uspostavi neku vezu s njihovim krugovima. Ko mu je u tome mogao pomoći kad je on običan slijepi mladić kome je neumitno dosuđen al-asharski život iz koga mu nema izlaza!

Profesor Muhammed Abduhu je bio starješina hanefijske sekcije. Kada je otišao sa al-Azhara, još bolje: kada je otišao iz života, njegov nasljednik u Muftijstvu naslijedio ga je i u sekciji.

Sin novog muftije bio je profesor našem junaku koji je vrlo rano slušao kod njega al-Džurdžanijev *Komentar "Isagoge"* iz logike. Taj profesor je umjesto svoga oca rukovodio poslovima sekcije. Mladić poželje da se upiše u hanefijsku sekciju i da stažira u njoj, jer se sljedovanje u hanefijskoj sekciji dobijalo lakše i bilo je više lepinja nego u drugim sekcijama. U vrijeme profesora Muhammeda Abduhu nije bilo lahko ni jednostavno upisati se, jer je za to bio potreban ispit. Novi muftija zadrža taj običaj. Upravo njegov sin je tokom godine, u određeno vrijeme, ispitivao studente koji su podnosili zahtjeve za upis. Našem junaku jednom neko reče:

– Zašto se ne upišeš u tu sekciju? Tvoj brat i njegovi izvanredni prijatelji već su se upisali još u vrijeme profesora Abduhu. Oni dobijaju po četiri lepinje svakog dana.

Tako ga brat i njegovi prijatelji podstaknuše na to. Jedne večeri, poslaše ga na ispit i dadoše mu pismo za ispitivača. Kada se mladić pojavi, ispitivač ga pozdravi i uze pismo. Baci pogled na njega, a onda postavi pitanje dječaku koji odgovori pogrešno ili tačno, nije mogao znati, a ispitivač mu reče:

– Sada idi, veliki učenjače!

Mladić se udalji, zadovoljan. Ne prođe mnogo vremena, kad se dječak uvrsti u zaslužne i poče dobijati dvije lepinje dnevno. Tako se povećá količina hljeba u stanu, a porodica na selu se obradova.

Međutim, mladić ne dobi samo dvije lepinje, već mu uz lepinje dadoše u sekciji i ormar koji mu je bio dragocjeniji od lepinja. Mogao je po dolasku na al-Azhar ujutro otići do ormara, staviti u njega obuću i dvije lepinje, ili samo jednu, a onda biti slobodan povazdan – ne brinuti o obući oko koje se silno trudio kako bi je sačuvao od otimača i kradljivaca. Obuća na al-Azharu se često krala. Stalno su u dvorištu lijepljeni oglasi na zidovima u kojima su studenti objavljivali da im je nestala obuća, te da onaj ko ju je našao vrati obuću vlasniku na tom i tom mjestu, ili u neku sekciju – za to će dobiti nagradu – a onoga ko je bespravno zadrži Allah će otjerati s ovoga mjesta.

Mladić je, dakle, bio sretan zbog ormara i lepinja, ali nije bio usrećen znanjem koje je sticao i nastavom koju je slušao. Prisiljavao je samoga sebe da zorom sluša predavanje iz tev-hida kod rahmetli profesora Radija. On je predavao *Knjigu o ciljevima*. Prije podne je slušao nastavu iz fikha kod profesora Bahita koji je predavao *Knjigu o uputi*, a u podne predavanje iz stilistike kod profesora Abdulhakema Atae koji je predavao *Taftazanijev Komentar*. Čas iz fikha zabavljao je i razgaljivao mladića, jer je mogao slušati profesorov pjevajući ton kada su mu to studenti dopuštali. Slušao je predavačev oštar ton i al-asharske šale kada su studenti prekidali njegovo pjevanje i započinjali diskusiju o nečemu što je predavao i govorio. Ponekad je profesor recitirao studentima svoje pjesme – kada je bio horan i raspoložen za recitiranje. Mladić je od njega naučio jedan distih, a nikada neće zaboraviti profesorov glas dok ga je kazivao pjevajući i klateći se:

*Čalma njegova stoji mu na vrh glave
Kao uže što na devi veže tovar slame.*

Mladić je poslije kazivao taj distih bratu i njegovim prijateljima koji su se smijali, pa su se poslije podsjećali na profesorove stihove i recitirali ih. Mladić je također navodio jedan distih, prije ovoga, koji nije ništa manje tanahan i zvučan, a početak je poeme koju je rahmetli profesor ispjevao kao elegiju jednom naučniku:

*Poslije tvoje smrti, Poslaniče, velik gubitak smo doživjeli,
Jer takvoga imama kao što je al-Magribi mi smo izgubili.*

Egipćani su dugi niz godina navodili još jedan profesorov distih koji lucidni ljudi još nisu zaboravili, a vremenom se počeo navoditi kao poslovice:

*Mi smo s prinčevima, s Vafdom i sa ministrima –
Jednaku podršku dajemo im svim svojim srcima.¹*

Mladić je znao voditi vrlo duge rasprave s profesorom. Jednom prilikom je pretjerao u tome, tako da je čas potrajao duže nego što treba. Studenti sa svih strana džamije al-Husej-nije zavikaše na profesora:

– Dosta je! Nestat će boba!

Profesor im odgovori pjevajućim tonom:

– Tako mi Boga, nema ustajanja dok ne uspijem ubijediti ovu budalu!

"Budala" je morao biti zadovoljan raspravom, jer je i njemu bilo stalo do toga da se domogne boba.

Čas stilistike je bio važan mladiću, ne zbog znanja koje je sticao, jer je odavno izgubio nadu da će naučiti nešto na al-Azharu, već je odlazio na ta predavanja tek da bi obavio jednu obavezu, da ubije vrijeme i da se zabavlja. Čas stilistike bio mu je važan, jer je upravo na njemu pronalazio tu zabavu i jer je profesor, neka mu Allah osvjetla obraz, bio čovjek široke duše i blage naravi, predan nastavi, nauci i studentima.

1) *Vafd* je vrlo značajna politička partija u Egiptu.

Predavač je ulagao silan trud da im stvari pojasni. Kada bi ga to naprezanje iscrpilo, rasterećivao se izgovarajući povremeno, smiješnim i prijatnim dijalektom Minje, slijedeću rečenicu:

– Shvatili, gospodo?

Na polovini časa, on je već sažalijevao sebe i studente, pa bi prekidao čitanje i tumačenje. Ušutio bi nekoliko trenutaka, dohvatao burmutnicu i šmrkao burmut koliko god je mogao. Činio je to mirno i staloženo, a studenti su koristili priliku da požar koji im je plamtio u stomacima od boba i prase zagase ponekom čašom pića koje su prodavači nosili i za vrijeme nastave, mameći ih lagahnim zveckanjem stakla, od čega je do njih dopirao tih, fini zvuk.

Jednom se mladić s prijateljima zanio za vrijeme te pauze. Profesor se bio posvetio svojoj burmutnici, a studenti piću. Odjednom se pojavi nadzornik koji pozva mladića i dvojicu njegovih prijatelja u rektorov kabinet.

No, još nije vrijeme za ovu priču, iako se odavno znalo za nju. Mladić i njegova dva prijatelja napustiše čas i potom se nisu vraćali.

Otprilike u to vrijeme, zbio se događaj u koji je bio umiješan mladić angažirajući se svim srcem. Zbog njega je izgubio svaku nadu da će postići bilo kakav uspjeh na al-Azharu.

Naime, dvor se razbjesnio na jednoga uglednog profesora i zabranio mu da drži nastavu. Ljudi su to ocijenili kao nepravdu prema profesoru i atak na prava al-Azharu, ali ne preduzeše ništa. Štaviše, asharije su bili najmanje zainteresirani i najpokorniji. Međutim, jedan mladićev prijatelj – kasnije poznat po stavovima koje je svijet hvalio – priđe mladiću i reče:

– Jesi li vidio kakva nepravda i dušmanluk zadesiše našeg profesora?

– Naravno – odgovori mladić. – Još kakva nepravda i dušmanluk!

– Zar se nećeš priključiti protestima?

– Na koji način? – zapita mladić, a prijatelj mu odgovori:
– Okupit ćemo grupu prijatelja koji su slušali profesorova predavanja, pa ćemo otići k njemu i zamoliti ga da nam i dalje drži predavanja u svojoj kući. Ako prihvati, imat ćemo koristi od predavanja, a objavit ćemo to i u novinama. Tako će oni što čine nasilje nad al-Azharom znati da među studentima ima i takvih koji ne podnose nasilje niti mu se pokoravaju.

– Tako je – složi se mladić.

Okupi se grupa profesorovih studenata i uputiše se k njemu. Profesor izađe ususret njihovom zahtjevu i oni to objaviše u novinama. Navedoše da će im profesor predavati *Stepenice znanosti* iz oblasti logike i *Priznato kao vjerodostojno* iz osnova dogmatike, i to po jedan čas nedjeljno iz svakog djela.

Profesor otpoče predavanja u svojoj kući. Čim su čuli za predavanja, pojaviše se i drugi studenti. Ti mladi ljudi bili su zadovoljni sobom i vlastitom hrabrošću, te se i našem junaku povrati izvjesna nada.

Međutim, jednoga dana mladić započe raspravu s profesorom o nečemu što je predavao. Kako se rasprava odulji, profesor se naljuti i podrugljivo reče mladiću:

– Ušuti, slijepče! Nemaš ti pojma o tome!

Mladić se također naljuti i oštro uzvрати profesoru:

– Dug jezik nikada nije utvrdio da je nešto istina, niti je uspio poreći neistinu!

Profesor i studenti zanijemiše na trenutak, a onda se profesor obrati studentima:

– Idite, za danas je dosta!

Poslije toga, mladić nije išao na predavanja, niti je znao šta se kasnije zbivalo.

Tako se mladić vrati svome razočarenju u al-Azhar. Jedino je još imao nade u predavanja iz književnosti, a upravo sada je vrijeme da progovorimo o književnosti i o snažnom utjecaju koji je izvršila na život toga mladog čovjeka.

Čim se mladić vratio u Kairo i smjestio se, počeo je pratiti predavanja književnosti, kao što je ranije slušao o nauci i učenjacima. Slušao je kako stariji studenti razgovaraju o književnosti, spominjući profesora al-Šinkitija, rahmet mu duši, te kako ga je profesor Abduhu štitio i cijenio. To strano ime neobično je zvučalo mladiću. Njegovo čuđenje postade još veće kada je čuo neobične priče o profesoru i njegovoj ekscentričnosti, o njegovim stavovima koji su neke ljude zasmijavali, a neke ljutili.

Stariji studenti su pričali da nikada nisu vidjeli nekoga kao što je profesor al-Šinkiti kada je u pitanju poznavanje jezika i hadisa, bilo da je riječ o lancu predaje ili tekstu hadisa. Govorili su o njegovoj žustrini i plahovitosti, te o besprimjernoj rječitosti. Uzimali su ga kao primjer žustrog Sjeveroafrikanaca. Kazivali su kako je boravio u Medini, kako je putovao u Carigrad, posjećivao Andaluziju, a znali su recitirati i pjesme o njima. Vele da ima bogatu biblioteku rukopisa i knjiga štampanih u Egiptu i Evropi, da nije zadovoljan tom bibliotekom, već da veliki dio vremena provodi u Nacionalnoj biblioteci gdje čita i prepisuje. Također su govorili, smijući se, o njegovoj velikoj aferi o kojoj se mnogo pričalo i koja ga je dobro zadeverala, zadala mu mnogo zla i jada. Bilo je to povodom iznošenja njegovog stava da se imenica *Omer* može deklinirati, da nije nepromjenljiva.¹

1) Ova imenica (ar.: *Umaru*) spada u tzv. diptote (imenice koje imaju nepotpunu deklinaciju), odnosno ne mogu primiti padežnu oznaku genitiva.

Slušajući priču o imenici *Omer*, mladić u početku nije mogao ništa razumjeti, ali ju je uskoro dobro shvatio – kada je uznapredovao u gramatici i saznao da postoje imena potpune i nepotpune deklinacije, da imena mogu biti djelomično ili potpuno promjenljiva. Ti mladi ljudi prisjećali su se profesorovih rasprava sa grupama al-asharske uleme o tome može li se imenica *Omer* deklinirati po potpunoj deklinaciji. Smijući se, pričali su kako su se profesori i al-Šinkiti okupili jednom na al-Azharu, a predsjedavao im je rektor Univerziteta. Tražili su da im izloži svoj stav o deklinaciji imenice *Omer*. Profesor reče svojim civiliziranim magrepskim dijalektom:

– Neću vam izložiti svoje mišljenje dok ne sjednete preda me kao đaci pred profesora.

Profesori su se kolebali, ali jedan koji bijaše lukav i spretn ustade sa svoga mjesta i zaputi se pred al-Šinkitija. Sjede na pod ispred njega, prekriženih nogu, te profesor poče izlagati svoj stav:

– Al-Halil navodi stihove:¹

O, ti što Omera osuđuješ!

*Pričaš o njemu što ni sam ne znaš.*²

Profesor koji je sjedio u pozi učenika reče svojim lukavim i tihim glasom:

– Jučer ja vidjeh al-Halila, te mi on kaza ovakav stih:

*O, ti što Omera osuđuješ...*³

Al-Šinkiti mu ne dopusti da završi citat, već ga žustro prekinu:

1) Znameniti arapski filolog (VIII vijek) koji je na temelju zatečene pjesničke tradicije ustanovio i obrazložio arapsku metriku.

2) Imenica *Omer* u izvornom stihu ima oznaku genitiva, što u standardnom književnom jeziku nije moguće.

3) Sagovornik navodi imenicu *Omer* u nepotpunoj deklinaciji, što nije moguće izraziti prijevodom.

– Lažeš! Lažeš! Al-Halil je umro prije mnogo vijekova, a kako onda možeš sresti mrtva čovjeka?!

Potom zatraži da profesori budu svjedoci kako njihov kolega svoj stav temelji na laži, na nepoznavanju gramatike i metrike.

Svi se nasmijaše i skup se razide ne presudivši da li ime-nica *Omer* ima nepotpunu deklinaciju – kako tvrde grama-tičari, ili potpunu, kako tvrdi taj neobični profesor. Mladić je slušao priču o zgodi i zapamtio je. Uživao je u onome što je shvaćao i iščuđavao se onome što nije razumio.

Profesor je čitao nekim studentima pjesme poznate pod nazivom *muallaqe*. Mladićev brat i njegovi prijatelji pohađali su ta predavanja četvrtkom ili petkom, svake hefte, spremajući se za čas kao i za sve ostale. Tada je mladić prvi put čuo stihove:

Zastanite da plačemo sjećajući se drage i staništa

*Na pješćanim dinamama između ad-Dahula i Havmala!*¹

Čudno je kako su stariji studenti napustili predavanje i nisu uživali u njemu! Međutim, mladićev brat je nastojao da zapamti *muallaqe*, pa je naučio Imruu-l-Qaysovu i Tarafinu *muallaqu*.² Stihove je ponavljao glasno, tako da ga je dječak čuo i učio ih, a uskoro je i sam počeo učiti stihove. Međutim, nije išao dalje od te dvije poeme, već se vrati drugim pre-davanjima na al-Azharu. Poeme legoše mladiću na srce i on ih zapamti, premda ih je slabo razumio.

Studenti su vodili razgovore o drugom predmetu koji se na al-Azharu držao kao uvod u stilističke vještine. Držao ga je sirijski profesor, jedan od izabranika Muhammeda Abduhu. Studenti su hrlili k njemu, kupovali teke i pisali teme iz stilis-

1) Prvi stihovi egzemplarne pjesme-*muallaqe* najpoznatijeg prijeislamskog pjesnika Imruu-l-Qaysa (VI vijek).

2) *Tarafa* je također poznat prijeislamski pjesnik (umro oko 569. godine).

tike. Međutim, uskoro napustiše i ta predavanja, kao što su napustili i Šinkitijeva.

Jednoga dana, brat donese al-Haririjeve maqame.¹ Počeo je učiti neke čitajući ih glasno, a mladić ih je najprije šutke pamtio, da bi ih zatim počeo i sam učiti, kao i muallaqe. Tako naučiše deset maqama. Onda se mladić posveti osnovama dogmatike, fikhu i tevhidu, te ostavi muallaqe i stilistiku.

Drugom prilikom, brat donese poveliku knjigu koja se zvala *Staza rječitosti*.² U tome djelu su bile Alijine hutbe, s tumačem profesora Abduhu lično. Brat je učio napamet te govore, a mladić ih je učio zajedno s njim. Onda brat ostavi i tu knjigu, kao što je ostavljao i ostale, ali je dječak naučio neke govore.

Na isti način brat postupi i sa al-Hamazanijevim maqamama.³ Dječak nikada neće zaboraviti Abu Firasovu poemu:⁴

*Vidim kako ne daš suzama teći i strpljiv da si ostao -
Zar si i ljubavi da te pohodi zabranio?!*

Brat donese tu poemu štampanu u metru taštir ili tamhis u koje ih je pretočio neki asharlija. Brat poče čitati poemu, ali uskoro odbaci to al-asharsko metričko organiziranje pjesme i zajedno s bratom poče je učiti u originalnom metru.

Mladić se sjeća te poeme, jer je u njoj naišao na distih koji mu je vrlo neobično zvučao. Naime, Abu Firas veli:

*Ja sam beduin premda mi je porodica sjedilačka,
Jer, draga, kuća gdje tebe nema za me je pustinjska.*

-
- 1) *Al-Hariri* (1054.-1122.) jedan je od utemeljivača i najboljih predstavnika specifičnog žanra – *maqama*. To su kratke priče pisane rimovanom prozom. Smatraju se ranim začecima dramske umjetnosti
 - 2) Čuveno retoričko djelo četvrtog halife Alije ibn Abu Taliba. Prevedeno je na bosanski jezik (Islamska zajednica, Zagreb, 1994.), prev.: Rusmir Mahmutćehajić i Mehmedalija Hadžić).
 - 3) Uz al-Haririja, *al-Hamazani* je drugi najznačajniji predstavnik ovoga žanra (umro 1007. godine).
 - 4) *Abu Firas* (X vijek) poznat je po elegijama.

Brat je čitao poemu i učio je napamet, tjerajući mladića da je uči ovako:

*Jer za me je kuća damina pustinja nenastanjena.*¹

Mladić se pitao šta li znači taj distih, i činilo mu se čudnim da se riječ *dama* može naći u drevnome stihu. Tokom vremena, i kako je njegova spoznaja rasla, pročitao je stih ispravno i shvatio ga. Postalo mu je jasno da se riječ *dama* katkad javlja u poeziji abasidskih modernista, ali i u njihovoj prozi.²

Dakle, naš junak je stupio u kontakt sa književnošću na tako konfuzan i nesistematičan način. Zbirao je mješavinu poezije i proze. Međutim, nije se duže zadržavao na tome, niti se udubljavao, već je učio samo ono na šta je usput i slučajno nailazio, a onda se vraćao svojim problemima i "fan-kalama".

Početakom školske godine, vratiše se mladi studenti oduševljeni novim predavanjem koje se održavalo u prijepodnevnim satima u abasovskoj sekciji. Naime, profesor Sejjid al-Marsafi je predavao književnost i tumačio pjesničku zbirku *al-Hamasu*.³

Pošto su saslušali predavanje, studenti su u oduševljenju pri povratku kućama nabavili *al-Hamasu*. Odlučili su da prate predavanja, da im se posvete i da zbirku nauče napamet. Mladićev brat, po običaju, pohita i kupi Tibrizijev *Komentar* zbirke *al-Hamasa*, lijepo ga uveza i ukrasi njime onaj svoj ormar, premda je samo povremeno bacao pogled na njega. Brat počeo učiti napamet zbirku, tjerajući i mladića da je uči, a povremeno mu je čitao i Tibrizijev *Komentar*. Međutim, brat je čitao pjesničku zbirku na isti način kao udžbenike fikha i dogmatike,

1) Teško prevodiva igra: premještanjem *elifā* od imenice *dār* (*kuća, starište*) uz glagol *lasti* (*nisi*) mijenja se značenje, te se glagol *lasti* pretvara u određenu imenicu *dama, gospođa*.

2) *Abasidi* su dinastija koja je vladala od 750. do 1258. godine.

3) Zbirka koju je sačinio Abu Tammam u IX vijeku.

razumijevajući je na isti način na koji je razumijevao i te knjige.

Mladić je osjećao da knjigu ne treba čitati tako, niti je treba shvaćati na takav način. Brat i njegovi prijatelji prilazili su pjesničkoj zbirci kao običnom tekstu, a Tibrizijevu knjigu smatrali su običnim komentaron. Izražavali su žaljenje što niko nije napisao glosu na taj komentar. Često su pričali kako je profesor razgovarao s njima, kako se šalio na njihov račun, pričao anegdote o profesorima i o njihovim al-asharskim knjigama.

Pričali su o tim stvarima uz smijeh i diveći se profesoru, ali su, uprkos tome, i dalje se držali svojih al-asharskih predavanja uopće ne posustajući.

Slušajući njihove razgovore, naš junak je bio neizmjereno očaran i čeznuo je svom dušom za tim predavanjima.

Međutim, studenti ih uskoro napustiše, kao što su napuštali i druga predavanja iz književnosti, jer ih nisu smatrali ozbiljnim, budući da nisu pripadala fundamentalnim naukama na al-Azharu. Za njih je to bio jedan od one vrste dopunskih časova koje je uveo profesor Abduhu, a nazivali su ih *novim znanostima*. U te znanosti spadala je geografija, matematika i književnost. Razlog je bio i u tome što je profesor al-Marsafi pretjerivao u šalama s njima, što ih je uzimao odveć neozbiljno.

Profesor je imao negativno mišljenje o studentima – smatrao je da nisu pripremljeni za nastavu koja zahtijeva izgrađen ukus, a ne podnosi "fankale". Studenti su također o njemu imali negativno mišljenje, smatrajući da nije za pravu nauku niti ima dara za nju – on je za njih bio tek znalac poezije koji recitira koješta i priča zgone koje ih zasmijavaju, ali od njih ne ostaje ništa.

Uprkos tome, nastojali su da prisustvuju njegovim časovima zato što je profesor bio štićenik Muhammeda Abduhu, bio je blizak tome velikom profesoru, a ovaj je koristio svaku priliku da u čast velikoga profesora sastavi panegirik i izdiktira

ga studentima. Neki su panegirik učili napamet, smatrajući ga izvanrednom poezijom, uvjereni, zapravo, da je dobra utoliko što je pohvalnica profesoru Abduhu.

Upinjali su se iz petnih žila da prate predavanja, ali ipak nisu mogli izdržati, pa su ih napustili i vratili se svome čaju u kome su mirno uživali tokom prijepodneva. Tako se pred našim junakom prestade spominjati književnost, a već je bio naučio napamet dobar dio zbirke *al-Hamasa*. Onda se jednoga dana pronese glas da će profesor al-Marsafi odvojiti dva dana u hefti da predaje Zamahšerijev *al-Mufasssal* posvećen gramatici. Naš junak pohita na to novo predavanje. Nakon jednog ili dva časa, on zavolje profesora i veza se za njega, te poče pohađati predavanja iz književnosti. Od tog dana, bio je čvrsto vezan uz profesora.

Mladić je imao dobro pamćenje. Svaku riječ koju je čuo od profesora pamtio je, svaki stav je razumijevao, a tumačenje je pohranjivao u duši. Često bi naišao na stih s riječju čije tumačenje je već dato, ili aluziju na događaj koji je profesor ispričao na prethodnom času, pa je naš junak ponavljao profesoru priču koju je zapamtio i njegovo tumačenje, njegove stavove i ideje, kritiku autora *al-Hamase* i njenih komentatora, korekcije Abu Tammamove verzije, te dopunu dijelova koje je sačinio Abu Tammam.

Profesor zavolje mladića i veza se za njega. Njemu se obraćao za vrijeme predavanja, pozivao ga poslije časa i pratio ga do kapije al-Azhara, a onda ga pozivao da ga prati jedan dio puta. Jedared, profesor ga pozva da ide s njim malo duže, te njih dvojica i ostali studenti završiše u kafani u kojoj zasjedoše. Mladiću je to bilo prvi put da se nađe u kafani. Sijelo potraja od podne-namaza pa sve dok mujezin ne oglasi vrijeme ikindije, Mladić se vrati kući sav sretan, s osnaženom nadom i pun poleta.

Po završetku časa književnosti, profesor je sa studentima govorio samo o al-Azharu i njegovim nastavnicima, te o lošim metodama obrazovanja na Univerzitetu. Nije imao milosti ka-

da bi se dotakao te teme – kritika je bila oštra, a profesore i svoje kolege kudio je uistinu žestoko. Ipak je profesor bio omiljen među kolegama, a posebno snažan i dubok utisak ostavljao je na našega junaka.

Mladić je postepeno počeo pretpostavljati ova predavanja ostalima. Među studentima je izabrao dvojicu bliskih profesoru. Njima je bio naročito naklonjen i posvećivao im je vrijeme, tako da su se sretali prije podne i slušali profesora, a onda su odlazili u Nacionalnu biblioteku gdje su čitali o klasičnoj književnosti. Potom su se vraćali na al-Azhar, uoči ikindije, i sjedali su u onaj prolaz između uprave i abbasovske sekcije gdje su razgovarali o svome profesoru i o tome što su pročitali u Nacionalnoj biblioteci. Pri tome su ismijavali druge profesore, rugali se njima i studentima koji su prolazili. Kada bi se klanjao akšam, odlazili su u abbasovsku sekciju i slušali predavanje profesora Bahita koji je nakon smrti profesora Muhammeda Abduhu držao tefsir.

Međutim, ovi mladići nisu slušali Bahita kao ostali studenti – slušali su ga samo zato da bi mu se smijali i lovili njegove grješke kojih je bilo mnogo, naročito kada je izlagao o jeziku i književnosti. Podsmjehivali su se tim grješkama poslije časa i sutradan ih prenosili svome profesoru al-Marsafiju, tako da su mu davali nov materijal za ismijavanje profesora i svojih kolega.

Ti mladi ljudi bili su skućeni al-Azharom, a profesor Bahit ih je još više ograničavao svojim predavanjima. Međutim, oni su svom dušom čeznuli za slobodom, a profesor al-Marsafi je svojim predavanjima kidao te lance i okove.

Nije mi poznato da postoji nešto što podstiče duše, naročito duše u razvoju, ka slobodi u kojoj se katkad i pretjeruje, kao što je to književnost, književnost koja se izučava na način na koji ju je profesor al-Marsafi predavao svojim studentima, bilo dok im je tumačio *al-Ĥamasu* ili, poslije toga, *Savršenstvo*. U prvome redu, tu postoji slobodna kritika pjesnika, zatim rapsoda, pa komentara i, najzad, lingvista koji su imali

različita mišljenja. Tu se provjerava i vježba ukus na prepoznavanju implicirane ljepote u poeziji i prozi, u općem smislu i detaljima, u metru i rimi, o statusu riječi u rečenici. Tu se ispituje moderni ukus, upravo među onima kojima je predavanje držano; tu se uspoređuje ogrubjeli al-asharski ukus s tanahnošću staroga ukusa, uspoređuje se jalovost al-asharskoga uma s djelotvornošću drevnoga. Sve je to vodilo kidanju al-asharskih okova uopće, ka prevratu u nastvaničkom radu, ukusu, ponašanju i razgovorima – sve je vodilo uglavnom ka instinskoj revoluciji.

Zbog toga oko profesora al-Marsafija ostade tek mala grupa studenata, a u početku ih je bilo mnoštvo. U nevelikoj grupi izdavajala su se ova trojica koji su predstavljali malo jezgro. Priče o njima uskoro se pronesoše po al-Azharu. Studenti i profesori su jedni drugima prenosili priče o njima, naročito one koje su se odnosile na kritiku al-Azhaba i prevrat tradicionalizma, osluškiivali su satiričke pjesme koje su ovi ispjevali o profesorima i studentima, tako da su asharlije zamrzili tu grupu i plašili je se u isti mah.

Al-Marsafi nije bio samo profesor, već i književnik. To znači da je imao naučničko dostojanstvo u susretima s ljudima ili kada je sjedao da predaje na al-Azharu, ali kada je bio s prijateljima i sa bliskim ljudima, ponašao se kao književnik – razgovarao je potpuno slobodno o svakom čovjeku i o svakoj temi. Bliskim ljudima je citirao poeziju drevnih pjesnika, navodio njihovu prozu i biografije, dokazujući kako su bili slobodni kao i on, da su govorili o svemu i o svakom čovjeku – nisu bili odveć strogi i konzervativni, kako je govorio.

Studentima je najjednostavnije i najmilije da pođu stopama svoga profesora, utoliko prije ako ga vole i poštuju, ako ga smatraju uzorom u trpljenju neprijatnosti, zadovoljavanju malim, izbjegavanju onoga što ne priliči učenim ljudima, izdizanju iznad onoga u šta se srozava većina profesora al-Azhaba – svakojaka dojavljivanja, spletke i intrige, dodvoravanje glavešinama i vlasti.

Al-Marsafijevi studenti su upravo to vidjeli u svome profesoru uz koga su bili neposredno i živjeli s njim dok su ga posjećivali u onom njegovom trošnom i starome stanu u jednoj od zapuštenih mahala na Riječnoj kapiji koju su nazivali "Mahala al-Rakraki". U zabačenom dijelu te mahale stanovao je profesor, u zapuštenoj i trošnoj kući. Čim uđe na vrata te kuće, čovjek se nađe u uskom i vlažnom hodniku kojim se šire neprijatni mirisi. Tu nema ničega osim uske drvene klupe, dugačke i gole, oslonjene na zid s kojeg se osipa zemlja.

Profesor je ulazio sa svojim učenicima i sjedali su na klupu. On je bio zadovoljan i staložen. Sa osmijehom je slušao studente i obraćao im se na najblaži način, veoma pažljivo i jednostavno. Događalo se da bude zauzet kada su studenti dolazili, ali ih je pozivao u svoju sobu, te su se oni penjali uz ruševne stepenice, prolazili potpuno pustim hodnikom obasjanim suncem. Najzad su stizali do sobe i ulazili profesoru koji je bio povijen u sjedećem položaju, na tlu, okružen desetina knjiga po kojima je tražio neki odlomak pjesme koji je htio dovršiti, tragao za nekim stihom koji je namjeravao tumačiti, izrazom koji je htio precizirati, ili nekom pričom o kojoj je želio provjeriti sud. Desno od profesora stajao je pribor za kahvu. Kada studenti uđu, profesor nije ustajao, ali ih je dočekivao srdačno i razdragan, pa ih je pozivao da sjednu gdje ko stigne. Jednoga bi zaduživao da pripremi kahvu za sve. Onda bi razgovarao s njima nekoliko trenutaka, pozivajući ih da učestvuju u istraživanju koje je upravo vršio.

Mladić i jedan njegov prijatelj ne mogu zaboraviti kako su jednoga dana posjetili profesora poslije ikindije-namaza. Kada su se popeli, zatekoše ga kako sjedi na skromnom madracu prostrtom u predsoblju. Pored njega je sjedila oronula žena koja je bila toliko povijena da je skoro doticala glavom tlo, dok ju je profesor hranio svojom rukom. Čim ugleda studente, srdačno ih pozdravi i reče da malo pričekaju u njegovoj sobi. Onda se uskoro pojavi obraćajući im se sa osmijehom i zadovoljstvom:

– Davao sam večeru majci.

Taj profesor je izvan kuće bio oličenje dostojanstva i jednostavnosti, duševnog mira i sigurnosti. Bio je primjer bogata i bezbrižna čovjeka. Ko god je razgovarao s njim mogao je steći utisak da je to čovjek koji živi u izobilju, sigurno i bezbrižno.

Međutim, njegovi učenici i oni koji su mu bili bliski dobro su znali da je on vrlo siromašan i prikraćen, da po čitavu heftu, ili po nekoliko sedmica, jede samo hljeb koji dobija kao sljedovanje, i to tako što ga umače u so. Uprkos tome, on je svome sinu pružio izvanredno obrazovanje, a o ostalim sinovima koji su studirali na al-Azharu brinuo je na najbolji način. Kćer je brižljivo pazio. Sve je to postizao tankom plaćom koja nije prelazila tri i po funte. Imao je diplomu prvog stepena, za šta je dobijao jednu i po funtu. Profesor Abduhu povjerio mu je nastavu književnosti i za to je dobijao dvije funte. Bilo ga je stid da uzima plaću početkom mjeseca – mrzio je da se gura sa ulemom dok su salijetali blagajnika za plaće. Zato je svoj pečat davao jednom od izabраниh studenata da mu prije podne uzme tu jednu plaću, a da je poslije podne donese njemu.

Tako je živio profesor al-Marsafi. Njegovi studenti su sve vidjeli, uključujući se u taj oskudni, ali slobodan i izvanredni život. Dok su posmatrali druge profesore i slušali o njima, srca im je obuzimao gnjev i mržnja, a duše im je ispunjavalo osjećanje prijezira i nipodaštavanja. Zašto bi onda bilo čudo što su očarani svojim profesorom, što na njih utječe svojim načinom života i učenjem, svojim prezirom asharlija i pobunom protiv njihovog tradicionalizma?!

U tom periodu, studenti su samo jednom zamjerali svome profesoru – kada je odustao od obećanja datog profesoru Abdudu, pošto je profesor al-Širbini preuzimao funkciju rektora al-Azhara. Tada je al-Marsafi ispjevao panegirik novom rektoru čiji je učenik i miljenik bio. Profesor al-Širbini bio je dostojan ljubavi i divljenja. Al-Marsafi je izrecitirao studen-

tima svoju poemu nazivajući je *Osmom muallaqom*¹ u kojoj je podražavao Tarafinu poemu. Kada završi pjesmu i oko njega se okupiše studenti, on nastavi hvaliti svoga profesora, zamjerajući nešto profesoru Abduhu. Jedan student mu se blago suprotstavi, a profesor osjeti žaljenje i stid, te zamoli Allaha da mu oprosti.

Tako su studenti krenuli putem na koji ih je podsticala ljubav prema profesoru i utjecaj koji je vršio na njih, i u tome nisu imali mjere ni prema sebi ni prema profesoru.

Ta grupa studenata nije se zadovoljavala ismijavanjem profesora i drugih studenata, već počeo i javno čitati stare knjige i davati im prednost nad al-asharskim. Čitali su Sibevejhovo djelo, djelo *al-Mufassal* posvećeno gramatici, čitali su dvije knjige Abdulkahira al-Džurdžanija o stilistici, čitali su pjesničke zbirke i nisu se ustručavali da pri izboru iz tih zbirki povremeno na al-Azharu recitiraju erotske pjesme. Sami su pisali stihove podražavajući takvu poeziju i recitirali ih kada bi se sreli. Kolege su ih gledali podozrivo i samo su čekali zgodnu priliku da ih povrijede. Međutim, događalo se da im prilaze mladi studenti ne bi li čuli štogod od njih i porazgovarali s njima. Željeli su od njih učiti poeziju i književnost. To je ljutilo starije kolege i pojačavalo razdraženost i zavjeru protiv njih.

Jednoga dana kada se naš junak sa svojim prijateljem pripremao za predavanje po knjizi *Savršenstvo*, naiđoše na al-Mubarradovu rečenicu: "Jedan od razloga zbog koga su fakihi proglasili kafirom al-Hadždžadža jesu njegove riječi koje je izrekao dok su ljudi obilazili Poslanikov mezar i minber: 'Oni obilaze istruhle kosti i drvo.'" Naš junak je poricao da u al-Hadždžadžovim riječima ima dovoljno argumenata da se proglasi nevjernikom. On reče da se al-Hadždžadž ogriješio

1) Zbirka *Sedam muallaqa* sadrži sedam najboljih, egzemplarnih pjesama prijeislamskog perioda.

o lijep odgoj i da se neprilično izrazio, ali nije nevjernik. Neki studenti su to čuli i osuđiše ga, te priča poče kružiti.

Dok su naša tri mladića jednom prilikom sjedili na predavanju profesora Abdulhakama Atae, neočekivano ih pozvaše u kabinet rektora Univerziteta. Oni pođoše neveseli i ništa ne shvatajući. Kada uđoše rektoru, vidješe da nije sam, već uz njega zatekoše članove Savjeta al-Azhara koji su sačinjavali najugledniji naučnici. Među njima su bili profesori Bahit, Muhammed Hasenejn al-Adavi, Radi, i drugi. Rektor ih dočega stroga izraza lica, a onda naredi Ridvanu, starješini nadzornika, da pozove studente koji su bili kod njega. Kada se pojavi grupa studenata, rektor ih upita šta imaju reći. Jedan istupi i optuži ih da su nevjernici zbog onog što su govorili o al-Hadždžadžu. Potom ispriča još neke čudne stvari o našim mladićima.

Taj student je stvarno bio pravi majstor. On nabroja mnoštvo ružnih stvari koje su mladići govorili o nastavnicima, kako su iznalazili mahane profesorima Bahitu, Muhammedu Hasenejnu, Radiju, Rifaju. Svi ti profesori bili su prisutni i svojim ušima su čuli šta misle o njima. Ostali studenti posvjedočiše da njihov kolega govori suštu istinu. Kada mladiće upitaše je li to istina, oni ne zanjekaaše ništa što su čuli. Rektor im se ne obrati ni jednom riječju, već pozva Ridvana i oštro mu naredi da imena te trojice studenata izbriše sa al-Azhara, jer on ne trpi takve koještarije. Zatim ih ljutito otpusti. Mladići izadoše preplašeni, jer ih snađe prava nevolja. Nisu znali šta da preduzmu i kako da predstave incident svojim porodicama.

Međutim, stvar se ne završi time, niti ostade na tome što su ih studenti gledali sa podsmijehom i grdeći ih. Poslije jacije, njih trojica pođoše profesoru al-Marsafiju da slušaju predavanje po knjizi *Savršenstvo*. Čim profesor dođe, pojavi se Ridvan i s krajnjom učtivošću obavijesti ga da je rektor ukinuo nastavu po djelu *Savršenstvo*, te da ga rektor sutra očekuje u svom kabinetu.

Profesor ode tužan, u pratnji trojice postuđenih i zbunjenih studenata. Uprkos svemu, profesor ih je sokolio. Kada su bili već poodmakli putem, pade im na pamet da pođu profesoru Bahitu da ga odobrovolje i zamole za posredovanje kod rektora. Profesor im reče:

– Nemojte to učiniti. Ništa time nećete postići.

Međutim, mladići ipak odoše profesoru Bahitu. Čim ih uvedoše, profesor ih prepozna i primi ih s osmijehom, a onda ih nevoljko upita zašto su došli. Kada studenti počеше govoriti u svoju odbranu, profesor ih prekinu isto tako nevoljko:

– Ali, vi ipak radite po al-Muberredovom djelo *Savršenstvo*. Muberred je bio mu'tezilit.¹ Grijeħ je studirati po njegovoj knjizi.

Studenti zaboraviše da su došli sa izvinjenjem, te zapodjenuše raspravu s profesorom i naljutiše ga. Onda odoše puni bijesa i oćajanja. Uprkos tome, smijali su se profesoru ponavljajući njegove rijeći. Najzad se razidoše zarekavši se da će ćitav događaj tajiti pred svojim porodicama dok Allah ne riješi kako je sućeno.

Sutradan sretoše profesora al-Marsafija i on im reče da mu je rektor zabranio predavati po knjizi *Savršenstvo*, da ga je obavezao da radi po Ibn Hišamovom djelu *Zadovoljavajući razum*, te da mu je naložio da iz abbasovske sekcije pređe uz jedan stup na al-Azharu.

Zatim se profesor stade rugati rektoru Univerziteta, tvrdeći studentima da on nije za nauku i rukovoćenje, već je stvoren za to da prodaje pekmez u Sirjakosu. Pošto je profesor bio izgubio zube, oštri glas *sin* umekšavao je. Govorio je kairskim dijalektom, pa je *qaf* zamjenjivao *hemzom*, dugo izgovarajući *waw* koji je bio između *qafa* i *sina*. Zborio je tiho. Studenti ne mogu zaboraviti tu rećenicu kojom je okarakterizirao pro-

1) *Al-Mu'tezila* je naziv velike teološke škole koja je bila tvorac spekulativne islamske dogmatike; njeni pripadnici su često ųigosani kao krivovjerci.

fesora Hassunu, rahmet mu duši. Dakle, Hassunu prozvaše prodavačem meda u "Tirjautu".

Međutim, taj prodavač iz Sirjakosa bijaše odlučan čovjek, autoritativan i čvrst. Plašili su ga se svi profesori, pa i al-Marsafi koji poče predavati po knjizi *Zadovoljavajući razum*. Studenti mu počese dolaziti, primireni. Nije ih zanimalo hoće li profesor predavati po ovoj ili onoj knjizi, već im je bilo dovoljno da predaje, da ga slušaju i potom mu se obraćaju pitanjima. Kada bi mu mladić htio štogod reći, profesor mu se blago obraćao:

– Ne, ne! Moram zaraditi za hljeb!

Mladić ne zna da je ikada, otkako je upoznao al-Azhar, bio tužan kao onog dana kada je čuo tu rečenicu od svoga profesora – on i njegova dva prijatelja odoše potpuno slomljenih srca.

Međutim, oni nisu prihvaćali kaznu koju je izrekao rektor, već su razmišljali o tome kako otkloniti tu nepravdu. Jedan od njih više je volio da bude miran, pa zato napusti dvojicu prijatelja i posveti se nastavi u al-Muejjedovoj džamiji, gdje se izolirao od neprijatelja i prijatelja dok se bura ne stiša. Drugi sve ispriča ocu koji se poče pažljivo truditi da ispravi grješku svoga sina. Međutim, naš junak nije se rastajao od svoga prijatelja – nije bježao od neprijatelja ni od prijatelja. On se sa svojim prijateljem susretao svakodnevno, te su zauzimali određeno mjesto između abbasovske sekcije i uprave, nastavljajući da se rugaju studentima i profesorima.

Nije bilo potrebno da naš junak upozna s ovim svoga brata, jer je vijest doprla do njega na nepoznat način, ali brat ga nije grdio niti mu je prigovarao, već mu samo reče:

– Radi kako hoćeš, ali ćeš ubrati plodove te lakrdije i osjetit ćeš kako su užasno gorki!

Međutim, mladić nije znao za oprez i popustljivost. On nije slušao nikoga, niti je tražio da se neko zauzme za njega kod rektora. Naprotiv, on napisao oštar članak u kome se obruši na cijeli al-Azhar, posebno na rektora, tražeći slobodu mi-

šljenja. Uostalom, šta ga je sprečavalo da to učini kada su se već pojavile novine *al-Darida* čiji je urednik svakodnevno pozivao na slobodu mišljenja!

Odnese članak uredniku lista koji ga primi ljubazno, s mnogo pažnje i srdačnosti. Urednik pročita članak, pa ga dodade nekom drugu koji je sjedio s njim. Taj drug preletje pogledom članak i ljutito reče:

– Da te već nisu kaznili za grješku, samo ovaj članak bio bi dovoljan da te kazne!

Mladić se htjede suprotstaviti, ali mu urednik lista reče blago:

– obraća ti se Hasan-bej Sabri, inspektor za moderne znanosti na al-Azharu. Zar baš hoćeš da grdiš rektora i da napadaš al-Azhar, ili želiš da te oslobode kazne?!

– Naravno, želim da mi ukinu kaznu, ali i da koristim svoje pravo na slobodu mišljenja – odgovori mladić.

– Onda to prepusti meni i bezbrižno idi kući – zaključí urednik.

Mladić ode i ubrzo otkriše on i njegova dva prijatelja da ih rektor nije kaznio, niti su izbrisani iz univerzitetskih spiskova, već je rektor želio samo da ih zaplaši.

Od tada mladić uspostavi kontakt s urednikom *al-Daride* i poče povremeno svraćati k njemu, dok ne dođe vrijeme da ga posjećuje svakodnevno.

U urednikovom kabinetu mladić nađe ono za čim je dugo žudio – da uspostavi veze s krugom ljudi što su nosili fesove, pošto je bio razočaran onima s turbanima. Međutim, ušao je u krug najviđenijih i najbogatijih feslija, a sam je bio siromašan, zapravo osrednjeg porodičnog imovnog stanja, a u očajnoj situaciji dok je boravio u Kairu. To ga podstaknu da razmišlja o zastrašujućim razlikama između bogataša koji su živjeli u raskoši i siromaha u krajnoj bijedi.

Mladićevo tjeskobno osjećanje zbog al-Azhara, ljudi u njemu i života u Kairu postajalo je sve veće. Osjećao je da je utonuo u nešto što ne voli, da je prikraćen u onome za čim mu duša žudi i srce izgara. Kada bi početkom godine stizao u Kairo, ne bi se čestito ni smjestio, a već je želio kraj godine i molio se za to svim srcem. Samo Allah zna koliko se radovao, kako je blistao kada bi se pojavili prvi nagovještaji ljeta, kada se cijela mahala u kojoj je stanovao ispunjavala onim ružnim mirisima koje je izazivala sunčeva jara ispunjavajući zrak i otežavajući disanje; kada na bilo kojem podnevnom ili večernjem predavanju, čim sjedne pred profesora, počne mu se san prikradati i neodoljivo ga savladavati, tako da se studenti oko njega okreću i bude ga, ozbiljno ili šaleći se.

Dolazak ljeta ispunjavao ga je radošću i zadovoljstvom, jer se najavljivao raspust i povratak na selo, odmor od Univerziteta i asharlija. Raspust mu nije bio drag jedino zbog toga – nije ga volio samo zato što će se sresti s porodicom, što će uživati u blagodatima života uskraćenim u Kairu. Raspust je volio zbog svega toga, ali i zbog nečeg drugog, što je za njega bilo značajnije i vrijednije – raspust je za njegov um i dušu bio korisniji od cijele školske godine.

On mu je omogućavao da se posveti samome sebi i da razmišlja – ah, kako je mnogo razmišljao – i da ostane samo sa svojim sestrama te da čita – kako mnogo je čitao, kako raznovrsno i korisno je bilo to čitanje!

Mladež iz te porodice vraćala se iz škola s koferima prepunim knjiga koje nisu bile u vezi s njihovim redovnim učenjem, a koje nisu uspjeli pročitati tokom godine. Bilo je tu svakojakih djela – ozbiljnih i zabavnih, originala i prijevoda, klasičnih i modernih.

Ta mladež provela bi nekoliko slobodnih dana u porodici, ali bi im besposlenost i ljenčarenje dosadili, pa bi se prihvatili tih knjiga, čitali ih po cijeli dan i dobar dio noći. Ocu se to sviđalo i hvalio ih je. Događalo se da mu čitanje zasmeta i da ih kori kada su čitali narodne priče, prepuštali se *Hiljadu i jednoj noći*, ili pričama o Antari i Sejf ibn Zu Jezenu.

Bilo ocu milo ili ne, oni su se prepuštali tim knjigama. U njima su nalazili dvostruko veći užitak nego u udžbenicima. Čitali su prijevode Fethi Zaglula s francuskog jezika, Sibaijeve prijevode sa engleskog, Džirdži Zejdanoye tekstove u *al-Hilalu*, njegove priče, njegove knjige iz historije književnosti i civilizacije, Sarrufove tekstove u *al-Muktatafu* i tekstove koje je profesor Rešid Rida objavljivao u *al-Menaru*.

Za vrijeme raspusta su čitali knjige Kasima Emina i mnoge radove Muhammeda Abduhu. Gutali su mnoštvo priča prevođenih za zabavu čitalaca koji su se očaravali slikama života različitog od svega poznatog u njihovim selima i gradovima. Sve ih je to podsticalo na dalje čitanje, tako da su ponekad opterećivali i sebe i porodicu. Naime, čim bi u nekim novinama ili časopisu naišli na trag o nekoj modernoj ili klasičnoj knjizi koja im je ranije bila nepoznata, odmah su pisali izdavaču da im je pošalje. Već za nekoliko dana knjiga bi stizala poštom, nekad i više knjiga, tako da ih je porodica morala plaćati, bilo joj pravo ili ne bilo.

Naš junak je volio raspust zbog toga što je sa distance mogao razmišljati o svojim prijateljima. Pisao im je i od njih primao pisma. Upravo u tome je otkrivao izvjesnu duhovnu vitalnost i užitak za kakav nije znao dok je bio s prijateljima u Kairu i dok je neposredno s njima razgovarao.

Raspust je volio i zbog toga što je sretao omladinu izvan porodice, onu iz krugova feslija. Neki su pohađali srednje škole, a neki visoke. Svi su oni, kao i naš junak, uživali blagodat porodičnog kruga. Ta mladež je uživala u susretima s našim junakom, u ugodnim razgovorima s njim, jednako kao što je i on uživao u susretima i razgovorima s njima. Ispitivali su jedni druge o tome šta uče. Znali su mu čitati neke svoje knjige a mladić je s njima katkad čitao ponešto iz klasične književnosti.

Međutim, u početku mu se raspust nije sviđao. Naime, u porodici je došlo do izvjesnih promjena – najprije su se preselili iz mjesta u kome je dječak odrastao u gornji dio provincije, gdje su proveli godinu ili dvije, a zatim su se preselili daleko u Gornji Egipat. Tu se proveli niz godina. Naš junak je neizmjereno tugovao za zavičajem, osjećao se tjeskobno u tim novim mjestima na koja nije bio navikao i gdje se nije mogao kretati lijevo ni desno. Međutim, najzad se smirio u tome gradu u Gornjem Egiptu, tako da se potpuno navikao na njega i čvrsto se vezao. To mu je postao drugi zavičaj, premda su mu prve posjete novom gradu zadavale bol i osjećaj nelagodnosti.

Jednom je pošao s cijelom porodicom u novi zavičaj da posjeti oca koji je tamo počeo sam raditi. Kada se otac sredio i smjestio, pozvao je porodicu da se preseli k njemu. Stjecajem okolnosti, bilo je to u vrijeme ljetnjeg raspusta, tako da su se preselili zajedno s mladićem. Sjeli su u voz u ponoć i stigli su u taj grad sutradan u četiri sahata. Grad je bio nov. Voz je u njemu stajao jedva jednu minutu. Porodica je bila brojna – s odraslim sinovima, ženama i djecom, te sa veoma glomaznim prtljagom. Kada se voz približio stanici, stariji članovi porodice povedoše žene i djecu, dohvatiše prtljag i sve to primakoše vratima vagona. Čim se voz zaustavi, oni sve brzo spustiše na zemlju, pa i sami iskočiše, a voz ode. Zaboraviše jedino svoga slijepog brata.

Mladić se uplaši kada shvati da je sam i nemoćan. Grupa putnika primijeti njegovu zbunjenost i bespomoćnost, pa se sažališe i počеше ga umirivati. Čim se voz zaustavi na prvoj stanici, oni ga izvedoše, predadoše ga upravniku telegrafa i vratiše se u voz.

Kasnije je mladić saznao kako je porodica stigla kući u novome mjestu, kako su je počeli obilaziti, razgledati sobe i sobičke i temeljito razmještati stvari. Najzad stiže otac, sjede i poče razgovarati sa sinovima i kćerima.

Pošto prođe podosta vremena otkako je porodica stigla i neko spomenu mladića. Kada otac ču dječakovo ime, uplaši se, majka i braća se usplahiriše, te mlađi pohrliše u telegrafsku stanicu. Čim su stigli tamo, obavijestiše ih da njihov brat na susjednoj stanici čeka da neko dođe i vrati ga. Poslaše po njega nekog čovjeka i ovaj ga dovede na mazgi iza sebe. Mazga je išla jedno vrijeme mirno, a ponekad brzo, što je u mladićevom srcu izazivalo uzbuđenje i strah.

Mladić nikada neće zaboraviti kako je sjedio kod upravnika telegrafa koji bijaše mlad i okretan čovjek, veseo i veliki šaljivdžija. Kod njega se bila okupila čitava grupa staničnih službenika i kada ugledaše mladića, ne bijaše im pravo. Pošto shavtiše o čemu se radi, počese se ponašati prema njemu ljubazno i pažljivo. Shvativši da je pred njima slijepi šejh, nisu sumnjali da on dobro uči *Kur'an* ili da lijepo pjeva. Zatražiše da im otpjeva nešto. Pošto se mladić zakle da ne umije pjevati, htjedoš da im prouči štogod iz *Kur'ana*. Mladić se zaklinjao da nema lijep glas za učenje *Kur'ana*, te oni počese navaljivati, ne prihvatajući njegove razloge. Tako je mladić bio prisiljen da uči *Kur'an*, s osjećanjem stida i nelagode, proklinjući život i sve svoje dane. Odjednom mu glas zape u grlu i suze linuše niz obraze, te se ljudi sažališe i počese se razilaziti. Ostaviše ga samog, ili gotovo samog, dok ne dođe neko da ga vrati porodici.

Taj događaj je povrijedio mladićevu dušu, ali mu ipak nije omrznuo novi grad. Zbog toga nije rjeđe dolazio u posjete.

Štaviše, on je grad zavolio i počeo je silno čeznuti za njim čim bi se ljeto primaklo, svejedno što je tamo bilo nepodnošljivo vruće.

Među stanarima one kuće u Kairu stvari su se također temeljito promijenile. Naime, dvojica starijih studenata diplomiraše, a ostali, među kojima je bio i mladićev brat, stupiše na Šerijatsku sudačku školu čim se osnovala. Našeg junaka ostavi tetić – taj mladić koji mu je olakšao samoću na al-Azharu i u stanu. Tetić se, naime, upisá na Pedagošku akademiju.

Mladić shvati da se vraća svojoj surovij i neprijatnoj osamljenosti koja mu je dugo nanosila bol u početku studija. Sada je njegov položaj postao još teži, jer nije bilo nikoga ko bi mu posvetio vremena kada se vrati u Kairo po svršetku ljeta. Brat će otići na Pravni fakultet, a tetić na Pedagošku akademiju. Šta može on sam raditi u onoj kući? Koju korist ima od odlaska u Kairo, jer on je dosta toga postigao u nauci?! Kako može iskoristiti diplomu ako je dobije, a vjerovatno je neće ni dobiti?! Sticanje diplome zahtijeva veoma veliki trud koji on sam ne može uložiti. Tako je barem njegov brat rekao porodici jednoga ljetnjeg dana, na samom izmaku raspusta. Otac je htio nešto reći na to, ali ga je sin prekinuo tim poražavajućim argumentima. Majka nije znala šta da kaže, već je samo šutke lila suze.

Mladić ustade i pođe posrćući da bi se osamio u jednome sobičku, skamenjen i tužan, bez misli.

Noć je bila teška i duga, i mladić je neizmjereno patio. Ujutro ništa nije govorio, niti se njemu neko obraćao. Proveo je mučan i dug dan. Uvečer mu priđe otac, pomilova ga po glavi i poljubi ga, pa mu reče:

– Poći ćeš u Kairo. Imat ćeš posebnog slugu.

Tada mladić briznu u plač, i mati gorko zaplaka zajedno s njim.

Najzad osvanu dan odlaska. Mladi iz porodice, zajedno s našim junakom, pođoše na voz. Porodica njegovog slugu zakazala im je sastanak na stanici. Mladi ljudi stigoše na sta-

nicu i voz se pojavi, ali sluge ne bijaše. Mladići se popeše u voz i on krenu. Tako ostaviše mladića koji se s ocem vrati kući. Obojica su bili bez riječi i tužni.

Uvečer dođe sluga i mladiću se vratiše radost i veselje. Nakon dva dana, on krenu na put sa svojim malim crnim slugom noseći bratu hranu.

Pošto stiže u Kairo, smjesti se sa svojim crnim slugom koji ga je pratio na nastavu na al-Azhar, pripremao mu doručak i u slobodno vrijeme čitao mu praveći obilje grješaka.

Tada se osnova Kairski univerzitet, te naš junak pređe na njega. Onda poče odlaziti s crnim slugom na al-Azhar prije podne, a uvečer na Kairski univerzitet. Tako iznova osjeti volju za životom, ostvarjući veze s novom sredinom i s profesorima koje uopće nije bilo moguće porediti s onima na al-Azharu.

Univerzitet se nalazio daleko od mjesta stanovanja. Daleko su bili i Pravni fakultet i Pedagoška akademija, tako da grupa studenata više nije mogla ostati u toj kući, te se preseliše u novu kuću u Ulici sikomora.

Mladić otpoče život koji nije imao nikakve veze sa starim načinom života, s tim što je ponekad odlazio na al-Azhar, jednom u hefti ili u dvije hefte. Doduše, ponekad je sretao prijatelje sa al-Azhara – kada su povremeno dolazili na Univerzitet da slušaju predavanja, ili kada je on posjećivao profesora al-Marsafija.

Duboko u duši i srcu mladić je, zapravo, pokidao veze sa al-Azharom, premda se i dalje vodio u njegovim knjigama. O svojoj čvrstoj odluci nije obavještavao oca, plašeći se da ga ne rastuži i razočara. O Kairskom univerzitetu otac nije znao ništa, niti mu je uopće padao na pamet.

Poslije se mladić vrati s braćom u svoj grad na ljetnji raspust. Dok su jednom čitali, pojavi se poštar donoseći pismo za brata od nekog njegovog prijatelja. Brat pročita pismo, a onda ga ponovi dječaku koji ga sasluša neizmjenno se čudeći.

Naime, mladić je proveo osam godina na al-Azharu koji je doživio razne reforme. Toga ljeta studentima je bilo dopušteno da produže vrijeme stažiranja na redovnom studiju: ako mogu dokazati da su studirali na al-Azharu ili u drugim vjerskim ustanovama prije nego što su dospjeli u godine kada im je dozvoljen redovan upis, a to je dvanaest godina, mogli su ubrzati polaganje ispita i sticanje diplome.

Ova olakšica objavljena je tokom raspusta. Taj bratov prijatelj odmah je u mladićevo ime napisao zahtjev Rektoratu, navodeći da je mladić studirao na al-Azharu dvije godine prije redovnog, zakonitog upisa. On podnese dopis dvojici uglednih profesora s kojima se mladić nikada nije viđao i s kojima se nikada nije čuo, ali profesori pročitашe dopis i posvjedočiše da mladić navodi suštu istinu. Uostalom, šta je loše u tome?! Toliko studenata je dolazilo profesorima i kako su oni mogli znati sve svoje bezbrojne studente?!

Tako mladić saznade nešto o čemu prije ni slutio nije – da je na al-Azharu proveo, formalno, deset godina, iako ih je proveo samo osam, te da su mu bile preostale samo dvije godine do diplomiranja.

Prema tome, trebalo je da obnovi kontakt sa al-Azharom, kontakt koji se bio skoro sasvim prekinuo, i da studira na dva univerziteta: na al-Asharskom univerzitetu, kako se tada zvao, i na Egipatskom univerzitetu. Trebalo je, dakle, da živi dvostrukim životom – rastrzan između starog al-Azhara u tome prastarom kvartu između al-Batinije i Kufr al-Tamaina, i novog Univerziteta u otmjenoj četvrti u Ulici Kasr al-Ajne.

Ostavimo sada mladića u tom sukobu starog i novog! Ali, ko zna – možda ćemo mu se vratiti!

* * *

Evo, sine moj, sada napuštaš zavičaj i svoj grad, ostavljaš porodicu i prijatelje, prelaziš more tako mlad, da tražiš znanje, osamljen u Parizu!

Dopusti mi da ti darujem ovu pripovijest – možda će te ponekad odmarati, kada te iscrpe predavanja, kada u latinskom i grčkom jeziku naiđeš na poteškoće. U njoj ćeš spoznati jedan nepoznat način života u Egiptu, sjećat ćeš se čovjeka koji je dugo čeznuo za tim da uživa u tvojoj blizini, koji se tvojom ozbiljnošću i veseljem neizmjereno naslađivao, pronalazio u njima ni sa čim uporediv užitak.

Jul-avgust, 1939.

IZBOR IZ LITERATURE O TAHI HUSEINU

MAHMUD TEJMUR

UZ POZDRAV TAHI HUSEINU

U našem profesoru Tahi Huseinu izoštrile su se najprefinjenije nijanse moderne arapske renesanse, bilo da je riječ o patriotskim pokličima i politici, o nauci i religiji, bilo da je riječ o kulturi i književnosti. On predstavlja izvjesno stjечиšte stavova svih znamenitih ličnosti te renesanse: Mustafe Kamila, Muhammeda Abduhu, Kasima Emina, Saida Zaglula, Lutfija al-Sejjida i još malog broja njima sličnih. To su ljudi koji su upalili plam revolucije i osvijetlili svjetionik slobode, koji su ponijeli bajrak progresa i razvoja. Taha Husein je, kao takav, najpoznatiji među istaknutim ličnostima našega doba, tako da nije ni potrebno predstavljati ga. Štaviše, ko pokuša njega predstaviti, on zapravo omeđava nešto što je bezgranično i pokušava približiti pogledima to nedostižno obzorje.

Uprkos tome, osjećam zadovoljstvo što ga mogu predstaviti na nekoliko ravni: na ravni samostalnog promišljanja, izvanredne lucidnosti i umjetničke originalnosti.

Svi navedeni elementi stekli su se u jednoj ličnosti u kojoj je od samoga početka postojalo sjeme genijalnosti što je vremenom davalo plodove i još uvijek ih daje.

Zahvaljujući misaonoj samostalnosti, Taha Husein je mogao unijeti u naš život i književnost pojam slobode u najširem značenju, te podstaknuti nas u pravcu inoviranja u najuzvišenijem značenju.

Kada je na početku životnoga puta počeo izučavati književnost, postalo mu je jasno da ne može prihvatiti ustaljena gledišta pretходnika i usvojiti njihove sudove, da ne može prihvatiti istraživačke i stvaralačke metode kakve su mu predstavljali njegovi savremenici. Zato je prva njegova knjiga, nastala prije pola stoljeća, zapravo i prvo djelo u arapskoj književnosti koje studiozno pručava književnikov milje, personalnost i utjecaje pod kojima se nalazio, a to je učinio na maestralan način u djelu *Sjećanje na Abu-l-Alaa*. (...)

(Iz zbornika *Taha Husein kakvog poznaju pisci njegova doba*, s. l., s. a., str. 5-6.)

(...) Izuzetna studija *O prijeislamskoj poeziji* nije značajna samo za prijeislamsku arabljansku književnost, već je značajna za izučavanje arapske književnosti u cjelini, budući da poziva na slobodu promišljanja, te da se istraživač ne potčinjava ničemu osim analitičko-istraživačkome duhu.

Štaviše, Taha Husein se suprotstavio historijskim kriterijima u izučavanju književnosti uvodeći kriterij društveno-političkih prilika koje profesori književnosti u Egiptu uzimaju kao osnov za izučavanje književne povijesti. On je objasnio kakve su manjkavosti prve vrste kriterija, a istakao je znanstvene kriterije u francuskih historičara književnosti koji su historiju književnosti uveli u krug prirodnih znanosti, primjenjujući u historiji književnosti prijeko potrebna pravila i zakone prirodnih nauka.

(...) Svojim ukupnim radom Taha Husein ne samo što je dao značajan doprinos znanstveno-književnim studijama, već je također omilio književnost mladim ljudima, podstičući ih da se bave njome svim žarom.

Učenicima koji su slušali njegova predavanja iz književnosti punio je srca ljubavlju za istinski i tanahni istraživački rad, te su uskoro i sami počeli studiozno proučavati sve aspekte stare i moderne književnosti.

Tako su se počele nizati studije o staroj i savremenoj arapskoj književnosti, o svim njenim vrstama. Neke savremene književne pojave istražene su u izuzetnim kritičkim studijama i neka stoljeća naše književne povijesti istražena su znanstveno i vrlo precizno. (...)

Možda neću pretjerati ako kažem da svi oni književno-znanstveni naponi koje su afirmirali i još ih afirmiraju naši univerziteti zapravo su očekivani plod književno-istraživačkih principa koje je postavio Taha Husein svojim predavanjima, studijama i esejima koje je ostavio svojim studentima, a ovi su ih zatim prenosili svojim učenicima, tako da sve to čini Tahu Huseina istinskim pioninom naše renesanse u domenu znanstvenog proučavanja književnosti.

(Iz istog Zbornika, str. 159, 162.)

NIJAZ DIZDAREVIĆ
TAHA HUSEIN I NJEGOVI "DANI"

(...) Ovdje moramo dati objašnjenje o Tahinom odnosu prema Kur'anu i islamu. U prvoj knjizi *Dana* skoro četvrtina cjelokupnog teksta je posvećena tradicionalnom postupku učenja Kur'ana napamet i obezvjeđivanju ovog sistema. Živo, satirično obojenje scena u kojima se slikaju muke dječaka izloženog ovom obesmišljenom metodi daje narativnu napregnutost *Danima* ali i s tim kod Tahe uvijek povezano otvoreno izlaganje intelektualnog i moralnog stajništa. U protestu i prkosnom nastojanju da demistifikuje Kur'an, Taha mu suprotstavlja kao osvježanje čak i suhoparni tekst rimovane gramatike *Tisućnice*. I u drugim djelima iz perioda do 1945. citatima iz Kur'ana se daje direktan ili posredan satiričan prizvuk. Ali tada nastaje prelom u Tahinom odnosu prema Kur'anu. Kako utvrđuje Žan Berk, od ove godine Kur'an postaje za njega izvor meditacija i Taha svoja socijalna i politička ubjeđenja eksplicira pozivanjem na ovaj tekst i često ga navodi u esejističko-teorijskim razmatranjima.

(...) Ovo danas u svijetu poznato djelo memoarskog žanra (*Dani* – prim. E. D.) izreklo je jedno izuzetno pamćenje – slijepog književnika, o čijem će primanju realnosti i složenoj prirodi memorisanja kasnije biti riječi. Ono bilježi sve – od najsitnijih životnih pojedinosti do saznatih tekstualnih data, trajno smještenih u pretince pamćenja. Zato će i Andre Žid, nakon susreta sa Tahom, u predgovoru francuskom izdanju, reći: "Sa njime se čovjek šeta u bašti znanja i čudi se što ga ne može zateći neobaviještenog ni u čemu: i autori na stranim jezicima su mu postali bliski, a njegova memorija je uzpravo čudesna." *Dani* su podjednako svjedočanstvo o unutrašnjem, prije svega duhovnom sazrijevanju i pamćenju toga zrijenja, o pamćenju tekstualnih usvajanja, komentara i načina razmišljanja – koliko i svjedočenje egzaktno: *Dani* su svjedočanstvo o autorovom djetinjstvu i dječastvu, učenju, saznavanju, i to takve preciznosti da i najsitnije pojedinosti – imena, događaji, knjige, bolesti, zablude, intimna zbivanja – predstavljaju minuciozno uspostavljanje tadašnjeg njegovog iskustva.

(Taha Husein, *Dani*, Sarajevo, 1979.,
prijevod s arapskog Nijaz Dizdarević, str. 201, 206-7.)

Taha Husein
DANI

Izdavač
IP SVJETLOST d.d.
Muhameda Kantardžića 3
SARAJEVO

Direktor
ŠEFIK ZUPČEVIĆ

Za izdavača
FUAD CERIĆ

Tehnički urednik
MURIZ REDŽOVIĆ

Likovna oprema
MUSTAFA IBRULJ

Reprodukcija na naslovnoj strani:
SALVADOR DALI

Lektor
EMIRA TANOVIĆ

Korektor
NADA BUTIGAN

Štampa
"GRAFICAR" Tuzla

Za štampariju
FEHIM UGLJANIN

Štampano u 2.000 primjeraka
1998.